

Cens de símbols, llegendes i mencions del bàndol franquista de la guerra civil i la dictadura a les Illes Balears

1. Introducció.
2. Aproximació històrica als símbols Franquistes a les Illes Balears.
  - 2.1 Estètica dels monuments Franquistes.
  - 2.2 Finançament dels monuments.
  - 2.3 Decadència i desaparició dels monuments i símbols Franquistes.
3. Conclusions.

1. Introducció: La Llei 2/2018, de 13 d'abril, de memòria i reconeixement democràtics de les Illes Balears.

Aquest estudi sobre la simbologia del règim franquista a les Illes Balears, s'emmarca dins el supòsits recollits a la "Llei 2/2018, de 13 d'abril, de memòria i reconeixement democràtics de les Illes Balears¹", que en el seu article núm. 24 referent als símbols franquistes, indica que :

Cens de símbols, llegendes i mencions franquistes

1. Quan els símbols, les llegendes o les mencions estiguin ubicats a llocs de titularitat estatal, es continuaran regint per allò que disposa la Llei 52/2007, de 26 de desembre, per la qual es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures en favor dels que patiren persecució o violència durant la Guerra Civil i la dictadura, i la seva destinació no podrà ser altra que l'establerta per la Comissió Tècnica d'Experts a tals efectes constituïda.

2. La Comissió Tècnica de Memòria i Reconeixement Democràtics de les Illes Balears realitzarà en el termini de 12 mesos des de l'entrada en vigor d'aquesta llei un cens de símbols, llegendes i mencions que han de ser retirats o eliminats. Aquest serà presentat al Parlament i publicat en la pàgina web creada a tals efectes.

Aquestes disposicions recollides a l'Art.24 de l'esmentada llei, tenen com objecte, com recull l'Art.25, a la:

---

¹ Llei 2/2018, de 13 d'abril, de memòria i reconeixement democràtics de les Illes Balears. BOIB núm.48 de 18 d'abril de 2018.

Retirada de símbols, llegendes i mencions franquistes contraris a aquesta llei

1. Les administracions públiques de les Illes Balears, en l'exercici de les seves competències, adoptaran les mesures necessàries per procedir a la retirada o l'eliminació dels elements contraris a la Memòria Democràtica de les Illes Balears.

2. El govern prendrà les mesures oportunes per garantir la retirada d'escuts, insígnies, escultures, plaques i altres objectes o mencions commemoratives realitzats amb la finalitat de l'exaltació, personal o col·lectiva, de la revolta militar, la Guerra Civil i la repressió de la dictadura, sense perjudici de les actuacions que les víctimes de la repressió, els seus familiars o les entitats memorialistes puguin dur a terme.

3. La conselleria competent en matèria de Memòria Democràtica inclourà en l'informe anual de seguiment previst a l'article 31 d'aquesta llei un apartat específic sobre el compliment de la retirada o l'eliminació dels elements contraris a la Memòria Democràtica de les Illes Balears.

4. En el cas de béns inclosos al Catàleg General del Patrimoni Històric de les Illes Balears, es requerirà, prèviament a qualsevol intervenció sobre aquests, el compliment dels requisits exigits en el Títol II de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears.

5. Quan els elements contraris a la Memòria Democràtica estiguin col·locats en edificis de caràcter públic, les seves institucions o les persones jurídiques titulars seran responsables de la seva retirada o eliminació.

6. Quan els elements contraris a la Memòria Democràtica estiguin col·locats en edificis de caràcter privat amb projecció a un espai o ús públic, les persones propietàries seran responsables de retirar-los o eliminar-los.

7. En cas que es pogués considerar que concorren raons artístiques o arquitectòniques per al manteniment dels elements contraris a la Memòria Democràtica, es demanarà l'assessorament tècnic de la Comissió Tècnica de Patrimoni Històric dels Consells insulars i de la Comissió Tècnica de Memòria i Reconeixement Democràtics de les Illes Balears.

8. En cas de no efectuar-se la retirada o eliminació dels elements a què es refereix aquest article, de manera voluntària, la Conselleria competent en matèria de Memòria Democràtica incoarà d'ofici el procediment per a la retirada dels elements esmentats.

9. La resolució per la qual s'acordi la retirada d'elements contraris a la Memòria Democràtica recollirà el termini per realitzar la retirada dels elements i serà executiva, sense perjudici dels recursos que puguin interposar-se.

10. En tot cas, es donarà tràmit d'audiència als interessats per un termini màxim de 15 dies hàbils. La resolució que finalitzi el procediment haurà de dictar-se i notificar-se en el termini de tres mesos comptats a partir del dia de l'acord d'inici. Transcorregut aquest termini, es produirà la caducitat del procediment.

11. *Transcorregut aquest termini sense que s'hagi procedit a la seva retirada, l'administració del govern de les Illes Balears o altra administració col·laboradora podrà efectuar-la subsidiàriament.*

Així doncs, tota la informació recollida pels investigadors sobre les diferents manifestacions simbòliques del bàndol dit «nacional» de la guerra civil Espanyola (1936/1939) i del règim franquista (1936/1975), quedaran subjectes a la referida llei i als articles esmentats, tot i que, com veurem més endavant, les apreciacions plasmades en aquest informe poden entrar en contradicció, o directament ser contràries a l'esperit del recollit a la llei. Entenem que, com passa amb tots els aspectes que afecten a les representacions escultòriques, artístiques i plàstiques, tot i estar regides per un seguit de cànons, directrius, etc. que els són comuns, aquestes poden ser interpretades de manera diferent pels diferents especialistes que les analitzen, en funció de criteris personals, metodològics, doctrinals i fins i tot ideològics.²

2. Aproximació històrica als símbols Franquistes a les Illes Balears.

(..)Y en los lugares de la lucha donde brilló el fuego de las armas y corrió la sangre de los héroes, elevaremos estelas y monumentos en que grabaremos los nombres de los que con su muerte, un día tras otro, van forjando el templo de la Nueva España, para que los caminantes y viajeros se detengan un día ante las piedras gloriosas y rememoren a los heroicos artificesde esta gran Patria española.

*Españoles todos, con el corazón en alto: ¡ARRIBA ESPAÑA, VIVA ESPAÑA!*³ - Francisco Franco Bahamonde

Sens cap mena de dubte, les grandiloqüents paraules del general Franco, expressaven, més enllà d'una declaració d'intencions, una realitat tangible, ja que l'any 1937, a la zona controlada pels civils i militars rebels colpistes amb el suport de les milícies paramilitars de falange, Requetès, etc., ja s'havien començat a erigir elements arquitectònics laudatoris de les «gestes heroiques» de la «Cruzada de Liberación Nacional» i també dels seus «Gloriosos Caídos».⁴ Segons Àngel Llorente: «Ya antes de finalizada la guerra se habían levantado en algunas localidades sencillos monumentos que en su mayoría eran cruces desnudas hechas en materiales perecederos. Estos monumentos se adelantaron, en su forma y localización, a buena parte de las disposiciones que se elaborarían en esos momentos y a otras posteriores sobre este tipo de construcciones. Muchos de los monumentos proyectados, e incluso algunos de los construidos, carecían de emblemas y escudos relativos al Nuevo Estado(..)».⁵ És a dir: l'omnipresent «Águila de San Juan», modificada i adoptada

---

² Un exemple del que esmentam, són els informes contradictoris redactats per diferents especialistes en art, al voltant del polèmic monument feixista dedicat al creuer BALEARES, erigit al Parc públic de Sa Feixin, tot i que els autors del present informe ens decantam clarament per una de les opcions presentades en el seu moment, per denegar la incoació de la categoria BIC (Bé immoble Catalogat). «(..) El valor artístic arrela en els anomenats valors d'estil o d'estètica. Els paràmetres metodològics de la Història de l'Art (forma, composició, materials, iconografia, etcètera) permeten una avaluació tècnica que no sempre garanteix l'objectivitat. I és que els dits paràmetres no escapen a l'emoció de l'emissor, el qual es pot veure enfrontat a un factor que per molts autors entra dins l'esfera de la subjectivitat, a pesar dels esforços d'altres investigadors per incloure-la dins l'àmbit del coneixement». Canatarelles Camps, Catalina, **INFORME SOBRE EL VALOR PATRIMONIAL DEL MONUMENT "A LOS HÉROES DEL CRUCERO BALEARES" UBICAT A LA PLAÇA DE SA FEIXINA DE PALMA (MALLORCA)**. Palma, 9 de setembre de 2009, pàg.14.

³ Fragment del discurs d'unificació, pronunciat pel general Franco a Salamanca el 19 d'abril de 1937.

⁴ Els autors no acceptam la denominació de bàndol nacional, per definir els rebels que s'aixecaren en armes contra la II República. Perquè de bàndol només n'hi hagué un, el feixista; L'any 1936, els partits polítics que conformaven el govern de la República eren els representants del poder legal, legítim i democràtic a l'Estat Espanyol

⁵ Llorente Hernández, Àngel, «Arte e ideología en el franquismo (1936-1951)». Col·lecció «La balsa de la medusa», nº73, Edi.

el 1938 com emblema del nou estat feixista i els emblemes de Falange i Requeté, a part dels crits patriòtics de rigor.

En el cas de Mallorca, ja que Menorca fou lleial a la República fins al final de la guerra, les primeres manifestacions artístiques i monumentals, sorgiren durant la Guerra Civil, concretament el 1937, amb la inauguració del monument als soldats del bàndol sublevat morts durant els enfrontaments amb els lleials a la República, que defensaven la base d'hidroavions de la badia de Pollença. Aquest monument fou obra de l'escultor Tomàs Vila i inaugurat el 24 d'octubre de 1937. Aquesta primerenca manifestació plàstica de culte als caiguts, es va veure complementada amb la inauguració el 4 de novembre del mateix any, del monument als «Caídos» de Porto Cristo, als enfrontaments amb les forces Republicanes, que sota el comandament del capità Alberto Bayo Giraud, havien intentat sense èxit (entre el mesos d'agost i setembre de 1936) reconquerir l'Illa de Mallorca per a la causa Republicana. Com a la resta de la península sota control rebel, fou habitual l'ús de materials peribles, com la fusta per a les primeres creus als Caiguts,⁶ però sense menysprear materials com la pedra o el marès, un material molt emprat en construcció a Mallorca, però de més baixa qualitat i durabilitat, que indicaven una pretensió de consolidar els fonaments del nou ordre sorgit del cop d'Estat de juliol de 1936, que havien de «mostrar las bases "nuevas y eternas" del Estado de Franco (...) de ahí que los monumentos tuvieran que ser colosales e inexpugnables, reflejo de las instituciones políticas y militares que apuntaban el Nuevo Estado y a la vez sugerentes para la meditación y la contemplación moralizante»⁷. Com afirma la Catedràtica d'Història de l'Art de la Universitat de les Illes Balears, Catalina Cantarellas Camps: «En el camp dels materials, s'emprà la pedra local de diversos tipus i en diversos tractaments segons la funció de cada una de les parts del monument. La pedra, encara que es tractes d'un folre, era allò que convenia perquè la seva duresa garantia la perdurabilitat del monument i perquè era un material noble adequat a la geometria de l'arquitectura»⁸. Totes aquestes circumstàncies pròpies de la guerra i de la immediata postguerra, és a dir, la penúria i manca de materials de qualitat, afectaren de manera important al disseny, planificació i construcció dels monuments franquistes, va fer, per exemple, que la pedra fos utilitzada sovint només com a folre als monuments construïts amb formigó, com és el cas del dedicat al creuer «Balears». Tot això, afegit a la manca de llibertat de creació dels artistes, que estaven sotmesos a les directrius que marcava l'Estat franquista; normes dictades primer per la «Comisión de estilo para las conmemoraciones de la patria» i la «Dirección General de Arquitectura» després, que marcaven tots els aspectes que afectaven el disseny, composició i construcció dels monuments als «herois, màrtirs i caiguts» i després a la «victòria» del bàndol rebel:

«(...) ens trobam davant una construcció que es basa en uns models comuns a les construccions commemoratives que s'estengueren per tot l'Estat, que responien a unes normes predefinides, que de per si, ja posen en qüestió l'autonomia dels autors, tant pel que fa a aspectes formals com de contingut (...) Evidentment els autors van tenir el seu paper en la definició de la forma i els acabats del monument, però una anàlisi acurada de la construcció per una part, i del programa funcional i iconogràfic preestablert per l'altra, deixa en evidència que un percentatge molt alt del programa respon a la creació de superfícies que puguin fer visible el missatge ideològic (col·locació d'escuts, només

---

Visor. Madrid, 1995.

⁶ Com és el cas de les creus als caiguts de Palma, Binissalem o Búger, per citar només uns exemples.

⁷ Ureña Gabriel, «La escultura franquista: espejo del poder», en Bonet Correa (Coord), «Arte del franquismo», pàg.94. L'exemple més clar a la península, el trobam al Valle de los Caídos (el mausoleu del dictador Franco); a Mallorca, ho podem trobar al monument dedicat a la memòria dels tripulants i al creuer «BALEARES» erigit al Parc públic de Sa Feixina de Palma.

⁸ Cantarellas Camps, Catalina. «INFORME SOBRE EL VALOR PATRIMONIAL DEL MONUMENT "A LOS HÉROES DEL CRUCERO «BALEARES», UBICAT A LA PLAÇA DE SA FEIXINA DE PALMA. 2009, pàg.11.

dels caídos, etc.)»⁹.

És més, «(..)els riscos que podia comportar i les sospites que podia despertar el fet de desmarcar-se dels criteris imposats, en un règim totalitari, va empènyer la contenció de la voluntat creativa individual dels autors abans que fossin proposades pels ajuntaments als organismes centrals (i controlada en primera instància per les comissions gestores «pro-Monumento» constituïdes a molts municipis), i tenint en compte, a més que les obres que estaven dissenyant i erigint eren monuments que servien d'instruments de propaganda».¹⁰

Aquesta manca de llibertat creativa, afegida a la penúria material i econòmica pròpia de la postguerra, obligaren les autoritats Franquistes a adoptar mesures, diguem-ne «enginyoses», per tal homenatjar els seus prohoms i caiguts. Per això, utilitzaren o reciclaren elements ja existents, per tal d'aprofitar-los per enaltir el règim; seria el cas del monument als caiguts de Sóller (1939), projectat per l'arquitecte Gabriel Alomar Esteve, que aprofità l'estructura d'una font del s. XIX, el de Biniali, incorporat el 1939 a la base d'una creu de Terme del S.XIX¹¹ o el de Llubí (1957), que fou incorporat a la base d'una creu d'estil barroc (1680) actualment catalogada com a BIC (Bé d'Interès Cultural).¹² Damià Ferrà Ponç explica que aquesta reutilització de monuments, per capgirar-ne el sentit, demostra «inequívocament la debilitat i inconsistència del feixisme a la Mallorca de la postguerra», per això «hi ha una escultura alimentada pels encàrrecs dels grups conservadors i només secundàriament una estatuària relativament adscrita a l'ideari feixista».¹³ Aquestes solucions improvisades, eren sovint dissenyades per facilitar el seu desmuntatge. Com ja hem comentat, el monument dels caiguts de Sóller utilitzà una construcció existent, i el seu dissenyador, la ideà de tal manera que fos senzill desmuntar els afegits, en el supòsit d'un canvi de règim.

Altres mostres primigènies d'homenatge als prohoms i les gestes fundacionals del règim feixista, les podíem trobar a la toponímia urbana de la pràctica totalitat dels llogarets, pobles i ciutats de les Illes Balears. Referent als canvis toponímics als espais públics, Luís Castro afirma que «Un aspecto de la simbología urbana que resulta muy afectado por los vaivenes políticos especialmente si son drásticos o traumáticos es el que se refiere a la denominación de las vías, lugares y edificios públicos (educativos, culturales, deportivos, etc). Ello queda reflejado en la dedicación de éstos a personas, hechos, conceptos o valores en sintonía con el régimen político bajo cuyo amparo actúa la administración denominadora, que suele ser el ayuntamiento, ya sea bautizando calles o lugares de nueva planta».¹⁴

Aquests homenatges pretenien ser enaltidors dels cabdills, màrtirs i gestes del bàndol rebel i alhora arma de lluita política i de sotmetiment dels ciutadans ideològicament lleials al govern republicà, recordatori

---

⁹ Expedient de denegació de BIC al monument dedicat al creuer BALEARES, Munar Gregorio, Serafina. Consell de Mallorca, 3 de desembre de 2015.

¹⁰ Monuments «A los caídos por dios y por España» a Catalunya, de 1939 a 1970, de Xandri Guitart, Marcel, Universitat Autònoma de Catalunya, 2016, pàg.310.

¹¹ Fa uns anys, la creu de Terme, a pesar de ser BIC, patí un atac vandàlic que la destrossa completament. La placa dedicada als caiguts fou igualment destrossada.

¹² L'any 2016 un col·lectiu local en demanà la retirada i després de l'informe favorable de Patrimoni, la inscripció fou retirada per l'Ajuntament.

¹³ Ferrà Ponç, Damià. «Cultura i política a Mallorca (De la República a la postguerra)». Recull d'articles publicats a la revista RANDA entre 1976 i 1978). Edicions Hora Nova per a Diari de Balears, Palma, 2006, pàg.202. Pel monument a Llubí vegeu Revista SA PLAÇA, 2017.

¹⁴ Castro, Luís, «Héroes y Caídos. Políticas de la memoria en la España contemporánea». Ed.. Los libros de la Catarata, Madrid 2008, pàg.21

perenne als vençuts de la guerra civil de la seva derrota per la força de les armes.¹⁵ A més, la retolació de determinades vies amb noms relacionats amb el passat imperial Espanyol, amb noms de navegants, conqueridors, escriptors, etc, pretenia ser utilitzat com a eina per legitimar el propi règim i també les seves aspiracions «*Imperials*», que es traduïren en alguns slogans, com ara «*Por el Imperio hacia Dios*». Com comenta el filòleg Gabriel Bibiloni, aquest tipus de vies urbanes (...) és part de la toponímia del primer franquisme, exaltadora de tota la mitologia de la passada grandesa i de la unitat de la nació Espanyola¹⁶. A partir del 19 de juliol de 1936, els feixistes es dedicaren a substituir tot un seguit de noms de carrers, places, vies, avingudes, etc., que feien al·lusió a la República (Plaça de la República, Avinguda 14 d'abril, etc.) i als prohoms, màrtirs i dirigents del govern democràtic republicà. Exemple d'això fou el que succeí a Alaró; durant el període republicà algunes vies de la localitat havien canviat de nom per retre homenatge a persones vinculades al nou règim polític; aquests canvis foren objecte de polèmiques amb la dreta local, social i política, i durant el «Bienni Negre» la corporació que substituï l'equip de govern municipal sorgit de les eleccions d'abril/maig de 1931, intentaren sense èxit tornar enrere algunes decisions preses en matèria toponímica. No fou fins al mes de juliol de 1936, en què, amb una comissió gestora anomenada pel Tinent Coronel d'Enginyers Luís García -Ruiz, es pogué fer efectiu aquest canvi:

Nom fins 1931	Nom entre 1931/1936	Nom a partir de juliol de 1936
Carrer Petit	Carrer Fermín Galán	Carrer del General Franco
Carrer Can Ros	Carrer Gabriel Alomar	Carrer del General Goded
Carrer Can Pintat	Carrer García-Hernández	Carrer Primo de Rivera
Carrer Son Amengual	Carrer 14 d'abril	Carrer de Calvo Sotelo
Carrer de Pablo Iglesias	Carrer Pablo Iglesias	Carrer del General Rossi ¹⁷

Tot i que aquests canvis toponímics afectaren totes les poblacions de les Balears sota control dels militars rebels i les milícies paramilitars de Falange, ja en una data tan avançada de la guerra com el 1938, el Ministro de Gobernación, el Falangista Ramón Serrano Suñer, publicà una ordre en la qual instava totes les corporacions controlades pel gobierno de Burgos, a abstenir-se de fer revisions generals dels noms dels carrers de les seves poblacions, exceptuant aquells que fossin massa contraris al nou règim¹⁸. A l'illa de Mallorca, el canvis toponímics en el nomenclàtor també foren primigènies mostres d'adhesió al règim i homenatge als elements adeptes al bàndol rebel. En el cas de Palma, cal comentar que el mes d'octubre de 1936, i a proposta de Guillermo Cicerol, militar que havia participat a la sublevació militar i que aleshores era regidor i Tinent de Batle de la comissió gestora al capdavant de l'Ajuntament de Palma, es decidí canviar els noms d'algunes importants vies de la capital Balear, per tal d'homenatjar els països que en aquells moments

¹⁵ Sobretot els religiosos víctimes de la repressió Republicana, de la que a Balears en podem trobar molts i variats exemples.

¹⁶ **Els carres de Palma. Toponímia i patrimoni de la ciutat de Bibiloni**, Gabriel. Coc 33 serveis editorials, Palma 2012, pàg.644.

¹⁷ El Carrer dedicat a Pablo Iglesias té una història especial. Apareixia al nomenclàtor de la vila amb anterioritat a la proclamació de la II República i no el va perdre amb la implantació de la dictadura de Primo de Rivera, a pesar d'estar dedicat al fundador del PSOE. Durant la guerra civil fou substituït pel de general Rossi, el feixista Italià Arconovaldo Bonacorsi, que es feia dir Comte Rossi o general Aldo Rossi, quan no era ni una cosa ni l'altra. El nom durà fins als anys 40 en que fou canviat pel d' Escola Graduada, per ser la via on es troba l'escola construïda durant la II República. Amb la transició, es féu Fill Il·lustre al seu artífex, el batle del PSOE Pere Rosselló Oliver (1890-1936), assassinat pels feixistes a Palma el 4 de desembre de 1936.

¹⁸ Ordre del 13 d'abril de 1938, publicada al Boletín Oficial del Estado del 14 d'abril de 1938, núm. 540, pàg. núm..6781. www.boe.es

donaven suport a l'esforç bèl·lic dels insurrectes. Pot ser el cas més conegut sigui el de la coneguda Rambla de Palma, que a partir del mes d'octubre de 1936 es passà a dir «Via Roma», en reconeixement i agraïment pel suport donat per la Itàlia feixista de Mussolini a les tropes Franquistes. Per acabar d'arrodonir el conjunt, el mes de març de 1937 s'instal·laren dues estàtues provinents del fons del Cardenal Despuig, que representaven dos patricis Romans i dos «Làbarum», l'antic símbol de la justícia a l'Imperi Romà, obra de Francesc Sacanell.¹⁹ El fet de que Palma ostentés la capitalitat de Mallorca i de les Illes Balears, féu que la presència de personatges i fets lligats al règim franquista. fos molt alta i, a pesar de la mort del dictador el 1975 i el canvi de govern que ocasionà, no impedí que fins el 2009 un ajuntament democràtic es plantejàs substituir-los pels topònims que ostentaven abans del cop d'Estat del 18 de juliol o, en el cas de noves vies, per noms sense cap lligam amb la dictadura.²⁰ El fenomen dels canvis al nomenclàtor, o els realitzats amb motiu de l'obertura de noves vies, construcció de zones residencials, etc., feren que no es limités al període de la immediata postguerra, sinó que s'allargà fins ben entrats els anys 60 i 70 del segle XX. Dins aquest apartat hi inclourem les plaques metàl·liques de la «*Obra Sindical del Hogar*» o del «*Ministerio de la Vivienda*», que per llei, s'havien d'enganxar a les façanes de les cases construïdes a iniciativa de l'Estat, habitatges construïts en règim de protecció oficial o de renda limitada, o edificis i cases particulars que rebien ajudes o subvencions per a la seva construcció.

Si bé és cert que la majoria de monuments, sorgien a iniciativa de les autoritats Franquistes, també cal tenir present aquelles iniciatives privades destinades a recordar i retre homenatge als caiguts durant la guerra civil lluitant al costat dels insurrectes. Dins aquesta classificació hi podríem incloure totes aquelles làpides, inscripcions, plaques, etc., destinades a recordar a particulars, membres de societats privades que havien mort al front de guerra. Aquests tipus d'inscripcions, no estaven subjectes a les directrius estipulades per les autoritats franquistes, pel fet de sorgir d'iniciatives privades en què les esmentades administracions no hi tenien competències. Per això i a pesar d'aquesta falta de control per part de les autoritats polítiques i militars, podem afirmar que aquestes eren part del culte als morts del bàndol rebel i alhora, mostres d'adhesió al nou règim. A tall d'exemple, podem destacar les làpides als socis «*Caídos*» del Círculo Mallorquín, obra de l'escultor Tomás Vila inaugurada el 1r d'abril de 1940, les de l'antic i desaparegut estadi Lluís Sitjar, ubicat a la barriada d'Es Fortí de la capital balear²¹ o algunes inscripcions localitzades dins i fora d'edificis religiosos; com ara les pintures murals de l'església de Sant Joan (1938), al·lusives a Franco, la falange o el Requetè, les de la capella de Santa Rita de l'església de Nostra Senyora dels Dolors de Manacor²², amb representacions de Falangistes i símbols nacionals (1945), la làpida als «*Caídos*» de la Catedral d'Eivissa, la dels socis del «*Casino de Ibiza*»²³ o les iniciatives sorgides del diari «*La Última Hora*» destinades a honorar als «*jinetes de*

---

¹⁹ Les dues estàtues eren en realitat falsificacions i el mes de febrer de 1942, el president de l'Acadèmia Provincial de Belles Arts de Palma demanà al batle que fossin substituïdes per còpies, ja que corrien el perill de fer-se malbé, les còpies foren realitzades per l'escultor Horacio de Eguía. Actualment les estàtues instal·lades el 1936 es troben al Castell de Bellver i els «Làbarum» al dipòsit municipals de Palma. L'Ajuntament de Palma està actualment estudiant la possibilitat de canviar el nom d'aquesta via i de les altres que fan referència als països que donaren suport al règim franquista; Alemanya, Portugal i Argentina.

²⁰ El treball «*Los símbolos y la memoria del Franquismo*» d'Andrés Sanz, Jesús, atorga a la capital Balear una concentració molt alta de topònims Franquistes, al mateix nivell que altres localitats de l'Estat Espanyol com ara Jaén, Logroño, A Coruña o la mateixa capital de l'Estat, Madrid. Treball del 2006, pàg. 25.

²¹ Per la placa del «Círculo Mallorquín» vegeu Ferra Ponç, Damià. «*Cultura i política a Mallorca (De la República a la postguerra)*», pàg.195. La llei 27/2007 o de Memòria Històrica, recull al seu article núm. 15-2 que «Lo previsto en el apartado anterior no será de aplicación cuando las menciones sean de estricto recuerdo privado, sin exaltación de los enfrentados, o cuando concurren razones artísticas, arquitectónicas o artístico-religiosas protegidas por la ley». Aquesta esmena fou introduïda pel diputat de Convergència i Unió Josep Antoni Duran i Lleida, durant la tramitació de l'esmentada llei.

²² Ambdues pintures murals, són obra del pintor Pedro José Barceló (Palma 1884-1969).

²³ Ambdues plaques foren inaugurades el 13 de setembre de 1941.

Alcalá»²⁴ i als mariners morts al creuer «*Baleares*».

Amb el final de la guerra, l'1 d'abril de 1939, s'oficialitzà definitivament el culte als caiguts, als prohoms i màrtirs de la «*Cruzada*» i sobretot a la victòria militar dels rebels. Aquesta oficialització es va veure plasmada en els canvis al nomenclàtors dels pobles i ciutats, els homenatges privats i públics, etc., però sobretot amb les nombroses peticions per a la construcció de monuments, fetes a instàncies de les administracions municipals, provincials o estatals. A tall d'exemple cal destacar els següents monuments: La creu dels caiguts de Palma (1938)²⁵ ubicada al mirador de La Seu, el de Felanitx (1939) de l'escultor Jaime Mir, el de Montuïri (1939)²⁶, el de Costitx (1939) obra de Juan Serra Femenias, que és alhora dedicat al Sagrat Cor de Jesús i als caiguts²⁷ i que també fou l'autor de la «*Cruz de los Caídos*» de Campos (1940), el de Santa Maria (1940) obra de l'escultor Juan Reus i construït pel Mestre d'obres Mateo Juan²⁸, el d'Inca (1941), realitzat per l'escultor Joan Reus i dissenyat per l'arquitecte José de Oleza, el de Consell (1941), el dedicat a la memòria dels «*Jinetes de Alcalá*» (1941) ubicat a la Plaça de la Porta Santa Catalina de Palma, obra de l'arquitecte municipal Enric Juncosa Iglesias²⁹, el d'Alaró (1943)³⁰ construït pel mestre picapedrer de Binissalem Pedro Vallés Reus, el de Banyalbufar (1953) inaugurat el 8 de setembre d'aquell any a la plaça de Sa Canal³¹, el de Porreres (1957) obra de l'escultor Porrerenc Francisco Sitjar Cerdá³² i el que segurament és el monument franquista més important de les Balears i un dels més importants de l'Estat Espanyol, el monument dedicat a la memòria dels mariners morts al creuer de guerra de l'Armada franquista «*Baleares*», enfonsat per la marina republicana el març de 1938, construït al parc públic de Sa Feixina de Palma entre els anys 1941-1947³³. Aquests monuments, també es convertiren en records perennes als vençuts de la seva derrota durant la guerra civil. Els profunds canvis socials i polítics que es donarien a partir de 1939, implicaven un fort adoctrinament dels ciutadans per part del nou Estat, i en especial dels partidaris de la República, als que constantment se'ls recordava que havien perdut la guerra i de qui eren els vencedors. A tall d'exemple, la política aplicada als presos polítics pel règim franquista, segons la historiadora Mirta Nuñez Díaz-Balart:

---

²⁴ LA ÚLTIMA HORA, Ed. del 26/02/38, citat per Canterelles Camps, Catalina, **INFORME SOBRE EL VALOR PATRIMONIAL DEL MONUMENT "A LOS HÉROES DEL CRUCERO 'BALEARES', UBICAT A LA PLAÇA DE SA FEIXINA DE PALMA (MALLORCA)**», Palma, 2009, pàg.4.

²⁵ Retirat de la via pública el 2008.

²⁶ «**Montuïri. L'esclafit de la crispació**» de Mas Miralles, Guillem i Mateu Socias, Antoni. Ed.. Documenta Balear, col·lecció La guerra civil a Mallorca poble a poble. 2001. El monument fou enderrocat el 1979.

²⁷ «*La unión del mundo religioso con el civil se consiguió también con la creación de capillas-monumento o bien mediante la utilización de iconografía religiosa, especialmente del Sagrado Corazón de Jesús y de ángeles*». Llorente Hernández, Ángel, «Arte e ideología en el franquismo (1936-1951), obra cit. Pàg.300.

²⁸ Projectada el 1939, inaugurada el 28 d'abril de 1940 i retirada el 2009.

²⁹ Cal comentar que Enric Juncosa havia estat cessat del seu càrrec d'arquitecte municipal el 1937 i readmès el 1941 fins que abandonà definitivament el càrrec el 1943.

³⁰ Vegeu «Els Símbols de la Victòria» Isern Ramis, Marçal, Revista El Cercle, 2004. El monument fou desmantellat el 1983 i amb les seves restes es feu una placa dedicada a tots els caiguts de la guerra civil i s'urbanitzà la plaça on es trobava ubicat, l'actual Plaça Rector Sebastià Jaume.

³¹ «**Banyalbufar. A l'ombra de la falange**, Albertí Genovart, Benet. Ed.. Documenta Balear, col·lecció La Guerra Civil a Mallorca poble a poble. 1997, pàg.129.

³² «**Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit**» de Garí Salleres, Bartomeu. Ed.. Documenta Balear, col·lecció La Guerra Civil a Mallorca poble a poble. 2007

³³(..)entre la inflación de monumentos públicos urbanos constuidos para la complacencia y morbo del Poder surgido del 18 de julio cabe destacar(..)el monumento en Barcelona a la victoria(..)el monumento levantado en Valencia en la plaza Marqués de Estella a la memoria de los caídos(..)y el monumento al «*Baleares*» inaugurado un año después por Franco con gran boato en los jardines de la Fagina de Palma de Mallorca. «La escultura franquista: Espejo del Poder» de Ureña Portero, Gabriel dins el treball col·lectiu «Arte del Franquismo, Cuadernos Arte Cátedra, Madrid, 1981.

(..)Los presos fueron embutidos de la ideología oficial a través de todos sus sentidos para que, si alguna vez les fallaba la memoria, el olfato les recordase el olor de la carne humana sucia y el tacto, el roce con la carne no deseada en cárceles y campos. El regusto de una comida infame però regateada, para que el hambe cumpliera su misión de degradación. **Si sus ojos dejasen de leer «Redención», verían toda la simbología diseminada por cada rincón de España, en recuerdo de la Victoria y de su derrota».**³⁴

Pel que fa als monuments dedicats al Sagrat Cor, cal dir que durant la post-guerra, se n'erigiren arreu de les Balears, per molts i variats motius, però amb un denominador comú: La nova posició hegemònica de l'església catòlica després de la victòria del bàndol franquista i el record als seus caiguts.³⁵ El més clar, el que hem anomenat anteriorment de Costitx (1939), dedicat alhora als caiguts i al Sagrat Cor, o el de Pina, erigit el 1938 i dedicat «(..)En el amanecer de la Nueva España, el pueblo de Pina levanta este monumento al Sagrado Corazón de Jesus, como símbolo y expresión del mas vivo anhelo de sus hijos, que quieren para su Patria la Paz de Cristo en el Reino de Cristo» i com recollí la premsa local, també com acte de «(..) en desagravio de los inhumanos atropellos cometidos por las hordas en el Monumento Nacional al Corazón Divino que fué torpemente fusilado y bárbaramente destruido por los secuaces de! Moscú en el Cerro de los Angeles, y en todos los lugares en que pusieron su ominosa planta, como lo pudieron atestiguar nuestras iglesias de Son Carrió y de PortoCristo que estuvieron unos pocos días bajo su dominio».³⁶ Altres monuments erigits durant la post-guerra foren els de Porreres (1939), Esporles (1940), Santa Eugènia (1940), Valldemossa (1941), el d'Eivissa (1947) o el de Selva (1948). Segons el treball del professor Federico Daniel Jiménez de Cisneros Baudín:

(..) Acabado el conflicto, y aprovechando un ambiente religioso favorable, se levantaron en muchos lugares españoles monumentos como los que son objeto de nuestro estudio, de distinta importancia(..)destinadas a satisfacer las necesidades de los distintos carismas de la Iglesia, desde las educativas, formativas, parroquiales, oracionales, obras sociales, atención a los necesitados, etc.

Resulta necesario destacar que en algunos casos la restauración o la colocación de estas imágenes monumentales al Sagrado Corazón de Jesús se realizó en un momento histórico en el cual se identificaron sentimientos religiosos con patrióticos e incluso políticos. Estos sentimientos entremezclados se basaron en la conocida como "Gran Promesa", que recibió el ahora beato padre jesuita Bernardo Francisco de Hoyos en la capilla de la Congregación Mariana en el entonces colegio de San Ambrosio y actualmente Santuario Nacional de la Gran Promesa, y que fue la frase "Reinaré en España y con más veneración que en otras partes".

En las circunstancias históricas de los años cuarenta del siglo XX, cuando España había salido de la experiencia republicana y de la guerra civil, que supuso una persecución religiosa generalizada, con numerosa destrucción de monumentos histórico-artísticos religiosos y con miles de personas asesinadas por odio a la fe, tanto religiosos como seglares, algunos de los cuales han comenzado a ser beatificados recientemente, en esas circunstancias el recuerdo de la Gran Promesa podía ser interpretado en clave política o humana. Y como resulta que entre los muertos de la guerra, especialmente las víctimas de la represión republicana y del bando frentepopulista, hubo muchas víctimas de la persecución religiosa, se identificaron con los muertos civiles, políticos y militares, que frecuentemente eran víctimas por causa de la guerra, por diferencias políticas o por ajustes de cuentas o por otras causas. Esto explica que en algunos casos los monumentos al Sagrado Corazón de Jesús que se levantan en los años cuarenta del siglo XX estén relacionados con otro tipo de monumento, conocido como Cruz de los Caídos, erigidos en recuerdo de las víctimas de la guerra en los cuales bajo el nombre de José Antonio Primo de Rivera se relacionaban los

³⁴ **Los años del terror**, de Núñez Díaz-Balart, Mirta, La esfera de los libros, Madrid, 2004, pàgs.205-206.

³⁵ Fenomen conegut posteriorment com «Nacional Catolicisme».

³⁶ **EL CORREO DE MALLORCA**, edició del 12 de desembre de 1938.

muertos en el bando nacional de la localidad correspondiente. Ejemplos de ello son los monumentos de Contamina y Villafeliche en la provincia de Zaragoza, o el de Arnedillo en La Rioja.³⁷»

Aquests monuments foren erigits en la seva majoria, per commemorar que durant la guerra no hi havia hagut víctimes als fronts de guerra (Valldemossa) o per iniciativa privada (Santa Eugènia) com ofrena d'una família pel mateix motiu. Està clar que al final, les víctimes de la repressió feixista no entraven dins aquesta «acció de gràcia» col·lectiva o privada, per una suposada «intervenció divina» i eren el reflex del «ambiente religioso favorable» per a la religió catòlica, que s'havia iniciat amb la victòria de les tropes franquistes a la guerra civil i la decidida col·laboració de l'església durant la guerra dels tres anys. També cal comentar que al llarg de la guerra i la primera post-guerra, moltes foren les poblacions que entronitzaren imatges del Sagrat Cor de Jesús, no amb la construcció de monuments, sinó amb petites imatges religioses, dins el marc de cerimònies de caire patriòtic-religiós, seguint l'estil i les normes dictades per l'església de l'època i sempre en convivència amb les autoritats feixistes, que participaven activament en aquest tipus de cerimònies. Com exemple podem mencionar l'acte oficial de reposició de la imatge del Sagrat Cor a l'Ajuntament de Marratxí, el 19 de març de 1939, imatge religiosa que entre 1923 i 1931 havia presidit la Sala de Plens. El següent exemplifica molt bé, els objectius perseguits amb aquest tipus de cerimònies:

(..)Oh amorisimo Redentor Jesús. Postrado ante el trono de vuestro amor, en presencia de la Beatísima Trinidad, de la Buenaventurada Virgen Maria del Glorios Patriarca San Jose, y de todos los santos y santas de la corte celestial, profesamos que sois Vos nuestro único Rey, y os ofrecemos, humildemente, nuestra casa como palacio y esta habitación como trono de Vuestra Majestad. Ofrecemos y consagramos a vuestro corazón adorable, todas las familias de estos pueblo, todas las personas, todos los negocios, todas las naciones, todas las ideas y todos los efectos.

En fecha memorable, el 28 de febrero de 1923, fuisteis solamente entronizado en el centro de este salón de sesiones. Después, en 14 de junio de 1931, manos criminales se posaron en Vos. Os arrancaron de vuestro trono porque les estorbaba vuestro reinado de paz y rechazaban las bendicciones que, cul lluvia benéfica, haciais caer sobre vuestro pueblo. Hoy en reparación de aquellas ofensas, os abrimos de par en par las puertas de este Consistorio, para que tomeis nuevamente posesión de vuestro trono y presidais nuestra deliberación, orientes nuestros acuerdos, nos ilumines con vuestra luz y deis a todos los vecinos de este pueblo paz. Bendecid a nuestro Caudillo e iluminadle para que consiga pronto la victoria final sobre nuestros enemigos, que son los enemigos de España. Bendecid a nuestros generales y a nuestros soldados. Bendecid a las madres que perdieron a sus hijos en la Santa Causa liberadora de nuestra Patria. Enjugad sus lágrimas y dadles resignación cristiana para sobrellevar sus penas. Bendecid a todos y dadnos gracia final, con la que, después de haber vivido constantemente en vuestro Corazón, podamos exhalar en el ultimo suspiro vuestro. Así sea.³⁸»

També cal comentar alguns projectes monumentals dedicats al Sagrat Cor de Jesús, entre ells el d'Artà (1940) i el de Sóller (1942), que per diferents motius no arribaren a bon port, degut sobretot a la manca de recursos econòmics per fer front a la seva construcció i la manca de materials i ma d'obra especialitzada per dur-les a terme³⁹. Ja per acabar no volem deixar de mencionar les inauguracions de Creus de Terme, fetes durant la guerra civil, també com actes de desgreuge per la destrucció d'elements d'aquesta tipologia i que foren aprofitats per les autoritats feixistes i l'església local, per atacar la República i enaltir el bàndol feixista de la guerra civil. Al manco tenim constància de dos actes d'aquest tipus. El primer fou la inauguració

---

³⁷ «INVESTIGACIÓN INTERDISCIPLINAR Y PROPUESTA DE APLICACIONES EDUCATIVAS DE CREACIONES ARTÍSTICAS TRIDIMENSIONALES: MONUMENTOS AL CORAZÓN DE JESÚS EN ESPAÑA de Jiménez de Cisneros Baudín, Federico Daniel. Pàgs.25-26.

³⁸ Clericalisme i anticlericalisme a Marratxí (1931-1939) de Munar Calafat, Lluc, din IV Jornades D'Estudis Locals, Marratxí, 2017.

³⁹ Pel monument al Sagrat Cor de Sóller, podeu consultar el treball **EL MONUMENT AL SAGRAT COR DE JESÚS DE SES TRES CREUS A SÓLLER** de Morell González, Josep Antoni, dins les IV Jornades d'Estudis Locals.

de la Creu de Terme ubicada al lloc conegut com «*Sa Punta*», confluència de les carreteres d'Establiments i Esporles. La Creu fou beneïda el 7 de febrer de 1938, amb la participació del Bisbe de Mallorca i de les màximes autoritats feixistes de Mallorca. L'altra, fou la restauració de la Creu del Revolt de La Salve, ubicada a Pollença, reconstruïda en base a un acord de ple de la comissió gestora franquista que encarregà la construcció d'una rèplica de la creu, destruïda durant la II República.

2.1 Estètica dels monuments franquistes.

«Un monument és, d'entrada una ocupació de l'espai públic per part del poder. El totalitarisme aspira a ésser únic i etern: encaixa ferm amb la pètria fermesa monumental. Aristocràtic en els materials nobles. I afirmació sobre les masses -femenines- mitjançant un verticalisme que s'impregna de reminiscències clarament fal·locràtiques. Les grans perspectives convergeixen cap al monument que aspira a un colossalisme impositiu i aterrador»⁴⁰. - Damià Ferrà Ponç

Com ja hem comentat, totes les iniciatives sorgides per honorar el bàndol rebel, erigits per iniciativa de les noves autoritats, estaven sotmeses a tota una sèrie de normes i directrius, que feien que els monuments tinguessin un seguit d'elements que els hi eren comuns a tots. Si bé la varietat en el volum i dimensions podia variar, la construcció bàsica de les ereccions constava dels següents elements: Una creu, símbol provinent de la tradició catòlica, que simbolitzava la unió entre el nou règim sorgit del cop d'Estat i l'església Espanyola que beneí la guerra i la considerà una «*Cruzada de Liberación Nacional*», normalment sempre col·locada al centre de les construccions monumentals; (...) *El uso de la cruz como elemento principal suponía un reforzamiento del carácter de guerra de religión (Cruzada) -y en otro nivel de la unión Iglesia Estado- dado a la contienda por parte de los vencedores. La cruz no cumplía sólo el cometido tradicional en las tumbas de los fallecidos, sino que contribuía a esa interpretación exclusivista de la guerra de forma que los monumentos eran un elemento más del emmascaramiento de las causas materiales de la sublevación*⁴¹; els noms dels caiguts de la localitat, gravats a una làpida, els escuts del nou règim, l'Àguila de San Juan, el «*Yugo y las Flechas*» de falange, les aspes de Borgonya del Requeté⁴² i en alguns casos, l'escut de la localitat⁴³: *«Con las constante presencia de los escudos, nacional y de la localidad correspondiente (...) se transmitía un mensaje didáctico: el compromiso ciudadano con los vencedores en la guerra era algo cercano (por eso el escudo local) y a la vez de la nación, representada en su escudo (con lo que se seguía combatiendo a los nacionalismos con la piedra de los monumentos)*⁴⁴. Per al disseny dels monuments es prescindiren de determinats elements i formes, que eren contràries als principis rectoris del nou Estat. Així es descartà l'ús d'obeliscs i piràmides, per ser contraris a la iconografia catòlica, però sobretot per la seva relació amb les litúrgies de les lògies maçòniques, enemics declarats del franquisme polític⁴⁵.

Un important factor a tenir en compte a l'hora d'analitzar la càrrega simbòlica d'un monument, és la

---

⁴⁰ Ferrà Ponç, Damià. «Cultura i política a Mallorca (De la República a la postguerra)». Recull d'articles publicats a la revista RANDA entre 1976 i 1978), pàg.177.

⁴¹ Llorente Hernández, Àngel, «Arte e ideología en el franquismo (1936-1951), obra cit. Pàg.300.

⁴² Les aspes de Borgonya no figuraren a tots els monuments Franquistes erigits a Mallorca.

⁴³ El monument de Bunyola encara conserva l'escut de la vila.

⁴⁴ Llorente Hernández, Àngel, «Arte e ideología en el franquismo (1936-1951), obra cit. Pàg.300/301.

⁴⁵ Enric Juncosa, autor del projecte del monument dedicat als «Jinetes de Alcalá», aconseguí incloure un obelisc al conjunt monumental, segons algunes fonts per la seva militància política republicana. Altres projectes de la postguerra que incloïen aquestes formes entre els seus dissenys foren descartats.

seva ubicació. Les autoritats «recomanaven», en cas que el projecte no ho indiqués, que els monuments havien de ser construïts allà on «(..)pasen a ocupar un papel primordial en la vida de la comunidad, por ello elegían(..)espacios abiertos: Plazas, confluencias de calles, avenidas o paseos- preferentemente en uno de sus extremos-aptos para celebraciones de masas, de forma que el monumento fuese fácilmente perceptible»⁴⁶.

A Mallorca, els monuments foren ubicats preferentment al costat de les esglésies, a espais propers al temple religiós (Alaró, Búger, Costitx, Campos, Montuïri, Felanitx, etc.) a les places majors o centríques (Pina, Palma) o en llocs elevats, com ara el de Bunyola i la cruz de los caídos de Palma. La ubicació a les esglésies, imprimia als monuments un «(..)carácter religioso y de martirologio», pel fet de contar amb una creu, associada al culte als morts en la tradició catòlica. No faltarien també els monuments ubicats als cementeris, tot i que aquesta no fos quasi mai la primera opció, atès que els cementeris eren espais allunyats del centre de la població i que tenien poca activitat, la més assenyalada, el dia de la festivitat de Tots Sants. També es tenia present que els monuments fossin erigits en paratges o localitats d'especial significació pel règim. El primer projecte per a construir un monument als caiguts a la localitat de Sant Llorenç des Cardassar, fou instal·lar-lo a la carretera entre Sant Llorenç i Son Carrió, al punt de màxima penetració de les "hordas marxistas", els milicians desembarcats sota les ordres del capità Bayo, projecte que finalment fou descartat⁴⁷ o també el monument als caiguts de Son Servera, que es projectà per ser instal·lat vora el mar i que finalment veuria la llum dins el nucli urbà i amb un acabat molt més modest que el projecte original⁴⁸. Un monument que sí veuria la llum, al marge de les recomanacions oficials per aquests tipus de construccions, seria el dissenyat pel legionari Italià Heros Giusti, que servia a una bateria antiaèria a l'aeròdrom de Son Sant Joan. El monument en qüestió estava dedicat al «Duce», Benito Mussolini i fou construït el 1939 a Son Banya, Palma. Segons la notícia apareguda a la revista «Aquí Estamos», òrgan d'expressió de la falange Mallorquina, el monument era de «(..)estilo moderno, de una severidad hierática», que «expresa acertadamente el carácter del Duce». Pel que fa a les seves dimensions, «El arco de siete metros de alto por tres y medio de ancho, es muy atrevido por basarse sobre un plano de solo cuarenta centímetros» i coronava tot el conjunt «La cabeza de Mussolini se apoya sobre dos bloques que encuadran una columna, dicha cabeza tiene un metro cuarenta y cinco»⁴⁹. Però segurament l'exemple que millor defineix la importància de la ubicació d'un monument, és el del dedicat al creuer «BALEARES» de Sa Feixina. Un cop escollit el projecte guanyador del concurs organitzat *ex professo*, per iniciativa del director del diari La Última Hora, José Tous i Ferrer, es decidí ubicar-lo al glacis de Santa Catalina, situat a la barriada de mateix nom i just davant el grup escolar Jaume I, dissenyat per l'arquitecte Guillem Forteza Pinya⁵⁰. De la memòria del projecte guanyador, «Inmortalidad», hem extret el següent text que consideram exemplifica allò que volem explicar:

«(..)Dado el sitio del emplazamiento debe dominar en este monumento la dimensión vertical, pues no sólo obliga a ello las amplias vías que lo circundan, sino aún más, la importante atención de que pueda ser

---

⁴⁶ Ídem. Nota 32.

⁴⁷ Informació via l'historiador Josep Cortés.

⁴⁸ Informació via Arxiu Municipal de Son Servera.

⁴⁹ Revista AQUÍ ESTAMOS, N°51, 1939.

⁵⁰ Guillem Forteza projectà la urbanització del glacis, amb línies apaïssades i suaus i la violenta verticalitat del monument rompia l'harmonia del seu projecte, per això s'oposà públicament a la decisió d'erigir-lo allà. «Glacis de Santa Catalina. Sembla que aquest endret com a reservat expressament per formar un gran conjunt de vegetació alta i tupida amb edificis públics: Grups escolars i Museus de la ciutat(..)Cal mantenir també molta d'energia perquè no atraquin a davant ella vaixells de gran calat. El moll de barquetes que ara hi ha dona una bella impressió.» Forteza Pinya, Guillem, La urbanització de Palma. Conferència llegida a l'Ateneu d'aquesta ciutat el 24 de novembre de 1930.

*descubierto desde el mar por los navíos que lo crucen, y puedan tributar un emocionante grito de "presentes" y "Viva España».*⁵¹

És més, segons explica Àngel Llorente, referint-se al projecte del «Valle de los caídos», (...) *Como en otras obras en las que se pretende muestra la grandeza del poder, en el Valle de los Caídos el hombre queda empequeñecido ante el colosalismo de las construcciones. Estas, además de ser manifestaciones patentes del poder, sirven de marco arquitectónico de un gran espacio escenográfico en el que los actos de masas hacen que el individuo se multiplique perdiendo su individualidad para convertirse en masa».*⁵²

Finalment, esmentarem que l'opció menys escollida a l'hora d'alçar monuments als caiguts, fou la d'aprofitar obres i remodelacions a determinats espais, tal i com va ocórrer a Banyalbufar que, amb ocasió de la reforma de la Plaça de Sa Canal, s'inaugurà el 1953 el monument dedicat als caiguts del bàndol rebel⁵³. També comentarem el cas del monument dedicat als «*jinetes de Alcalá*», ubicat fins el 2009 a la plaça de la porta de Santa Catalina de la capital balear, erigit el 1941 aprofitant la remodelació del centre de la Plaça, any en què es canvià el nom per dedicar-la als militars que un cop alliberats de la presó de Sant Carles, s'afegiren a la sublevació militar. Finalment, esmentar la reforma de l'actual Plaça de Sant Pere de Búger, pròxima a l'església de la vila, on es trobaven el monument als caiguts i la placa dedicada a José Antonio Primo de Rivera. El 1975 un grup d'opositors antifranquistes feren malbé els dos símbols feixistes i l'Ajuntament decidí no reposar-los, atès que pretenien fer una reforma de tot l'espai i s'haurien d'haver retirat⁵⁴.

2.2 Finançament dels monuments.

La majoria dels monuments franquistes foren finançats, a excepció d'aquells que sorgiren de la iniciativa privada⁵⁵, amb els fons públics dels quals disposaven les diferents administracions i consignats als pressuposts anuals de cada entitat. L'administració que lògicament finançà la majoria de monuments, fou la municipal, que era la que tenia les competències en matèria urbanística i els mitjans tècnics i econòmics per dur endavant els projectes. Aquests havien de contar amb el vistiplau de les autoritats competents en la matèria, però diversos factors feren que a pesar de la bona voluntat i predisposició dels Ajuntaments per honorar els caiguts del bàndol rebel, les realitzacions monumentals tinguessin una realització en molts casos llarga i penosa. A les dificultats pròpies de la postguerra, hi hem d'afegir la greu mancança de matèries primeres de qualitat, la falta de mà d'obra especialitzada i les greus mancances econòmiques dels primers ajuntaments de la postguerra civil, que ocasionà que els monuments, manquessin de la qualitat artística i material que les autoritats Franquistes haguessin desitjat. Tal i com comenta Àngel Llorente, «*Tal vez el recurso a unas sencillas cruces fue debido ademas de a lo indicado a la falta de personal especializado en trabajos más difíciles y a la necesidad de conseguir monumentos baratos lo que también explica la escasez de representaciones escultóricas*», (...) *Para finalizar recordemos cómo salvo casos aislados (Barcelona,*

---

⁵¹ Extret del Dossier de simbologia franquista «El "cruceiro balears". Una història crítica, d' Isern Ramis, Marçal per a Memòria de Mallorca, 2009.

⁵² Llorente Hernández, Àngel, «Arte e ideología en el franquismo (1936-1951), obra cit. Pàg.283.

⁵³ Banyalbufar. A l'ombra de la falange de'Albertí Genovart, Benet. Edi. Documenta Balear, col·lecció La Guerra Civil a Mallorca poble a poble. 1997, pàg. 129.

⁵⁴ Informació via Mossèn Joan Pons Payeres. La reforma de la plaça es va inaugurar el 29 de juny de 1975.

⁵⁵ Però no hi ha dubte que a pesar del caràcter privat de la iniciativa, els promotors sempre esperaven i demanaven el suport institucional per dur-lo a terme.

*Pamplona y pocos más) los resultados fueron mediocres.*⁵⁶ Aquesta mediocritat, féu que la majoria de monuments fossin pràcticament igual a tots els pobles i que, exceptuant l'omnipresent dedicat al creuer «*Baleares*», el del port de Pollença o el de Porto Cristo, la majoria es veïessin reduïts a senzilles creus de fusta o pedra, sobre bases rectangulars planes o esgraonades, a imitació d'un calvari en la tradició catòlica, amb làpides als costats i inscripcions amb els noms dels soldats caiguts, els emblemes del règim i el crit de guerra «*Caídos por Dios y por España, PRESENTES*». Això sí, amb petites variacions en l'alçada, amplària, disposició, ubicació, etc. Pel que fa als monuments sorgits de la iniciativa privada, aquests foren erigits amb el sistema de subscripció popular, i tal i com explica Catalina Canterellas, «*Per costejar el monument es va acudir a la subscripció popular. Aquest era un dels recursos habituals de finançament a Espanya des del segle XIX*» i que «*Consistia en recaptar diners del col·lectiu social i de les institucions a través de les modalitats de subscripció pública, nacional o popular. Aquest sistema fou emprat al bàndol rebel «Durant i després de la guerra civil» que «tenia el significat específic del poble com a reserva espiritual de la societat. Era la via per minorar els problemes financers que comportava bastir un monument alhora que comprometia i involucrava . la societat. L'esmentada subscripció podia anar acompanyada, com va ocórrer aquí, (referent al finançament del monument de Sa Feixina) de mètodes complementaris propers al pintoresquisme, com l'organització de rifes, festivals i espectacles diversos*»⁵⁷. A tot plegat hi hem d'afegir la situació de manca de llibertats socials i polítiques i el clima de terror imposat pels feixistes des del primer dia, un aspecte que limitava el poder decisió dels ciutadans, en cas de haver-se volgut oposar a col·laborar amb aquest sistema de finançament⁵⁸. Podem imaginar que les famílies represaliades durant la guerra, o aquelles que guardaren fidelitat al govern legal i legítim republicà, no dubtaren en col·laborar, com veurem més endavant, en aquestes subscripcions diguem-ne «voluntàries», per netejar el seu historial polític o simplement per por a unes més que segures represàlies. Ben clarificadora de la situació abans esmentada és la nota informativa enviada per la «*Delegación Provincial de Prensa y Propaganda de falange Española de las JONS*», en la que referent al finançament per a la construcció del monument de Porto Cristo, afirmava que: «*¿El dinero para su construcción? Unos sellos que se venderán a cincuenta céntimos y que se agotarán enseguida. No creemos que existan seres --tan difícil la elección del adjetivo-- rastreros que nieguen unas monedas a la obra de perpetuar una hazaña de la que se enorgullecerán nuestros hijos*»⁵⁹.

Podem parlar sense por a equivocar-nos, que el règim franquista feu un ús abusiu de les subscripcions populars, destinades quasi sempre a homenatjar, de diferents formes, els màrtirs i herois del bàndol rebel de la guerra civil. Per exemple en el cas d'Alaró, durant el període de 1936-1945, es poden comptabilitzar nombroses iniciatives públiques per a la construcció de monuments, realització d'homenatges, concessió de distincions, etc., de personatges i fets relacionats sempre amb el bàndol victoriós de la guerra civil, a les que podem trobar llistats de persones de tot el poble, algunes de les quals tenien familiars a la presó, amagats per por a represàlies i fins i tot algunes amb parents desapareguts i que havien estat assassinats durant la guerra civil⁶⁰. Tot plegat, dins un context d'absoluta il·legalitat polític/social i il·legitimitat moral per part de totes les administracions involucrades.

⁵⁶ Llorente Hernández, Ángel, «Arte e ideología en el franquismo (1936-1951), obra cit. Pàg.302

⁵⁷ Cantarellas Camps, Catalina. «INFORME SOBRE EL VALOR PATRIMONIAL DEL MONUMENT "A LOS HÉROES DEL CRUCERO «BALEARES», UBICAT A LA PLAÇA DE SA FEIXINA DE PALMA. 2009, pàg.5.

⁵⁸ A tall d'exemple, els presos detinguts il·legalment a la presó de Can Mir ,col·laboraren per la força amb la subscripció per erigir el monument dedicat al «BALEARES».

⁵⁹ Citat per Rafael Ferrer Massanet a «1937 en Manacor», dins la revista «Perlas y Cuevas», Ed. del 15 d'agost de 1939, núm.789. L'Ajuntament de Manacor col·laborà amb la compra de 1000 segells, és a dir, amb 500 pessetes.

⁶⁰ «La Victòria Pesseta a Pesseta» . Isern Ramis, Marçal, Revista . El Cercle, Alaró, 2007.

2.3 Decadència i desaparició dels monuments i símbols Franquistes.

Un cop consolidat al poder, el règim franquista es dedicà a mantenir viva la memòria de la victòria de la guerra civil. Per a tal fi, decidí oficialitzar tota una sèrie d'efemèrides, com ara el 18 de juliol com «*Día del Alzamiento Nacional*», l'1 d'abril com el «*Día de la Victoria*», el 12 d'octubre, festivitats del Pilar, com «*Día de la Hispanidad o de la raza*» o el 29 d'octubre com el «*Día de los Caídos*». Totes aquestes efemèrides, a part de visualitzar i publicitar el record a la victòria de les armes franquistes, tenien com objectiu:

«(..)fundar un Nuevo Orden y una Nueva Era (..) unos «nuevos tiempos» que iban a romper definitivamente con las lacras y el caos del pasado, dando paso a la afirmación y expansión universal de los nuevos valores. Ello debía reflejarse necesariamente en un nuevo computo de los años. Lo que en Italia apreciaba como Nueva Era Fascista o en Alemania como «el Reich de los mil años, en la España franquista daba lugar a un nuevo calendario nacional(..)»⁶¹.

La majoria d'aquestes efemèrides, implicaven la participació dels ciutadans, en especial dels més joves, en els primers anys de la postguerra, enquadrats a les seccions infantils i juvenils de la Falange, els coneguts com a «*Flechas*», en actes solemnes que solien tenir com escenari, els monuments als caiguts durant la guerra, ja fossin soldats o civils. Aquesta escenografia del règim, totalment assimilable als altres règims totalitaris europeus de tall feixista, incloïen tota una sèrie de protocols en què els actes de recordança als màrtirs de la creuada de Franco, eren els autèntics protagonistes. Val a dir que molts d'aquells soldats a qui el règim rendia honors d'Estat, eren, pel que fa al cas de les Balears, soldats de lleva que, en molts casos, foren obligats a lluitar per les armes rebels, a pesar del seu apoliticisme o la seva militància política esquerrana. A pesar d'això, el règim s'apropià de la seva mort per consolidar el seu règim i la seva visió de la història. És més, fins i tot quan els soldats caiguts eren membres de les milícies que donaren suport al cop d'Estat de juliol de 1936, les famílies refusaven de participar en aquelles cerimònies d'exaltació patriòtiques, perquè el record de la mort d'un ésser estimat a la guerra, era un fet massa traumàtic i dolorós, del qual moltes famílies no es recuperaren mai.⁶²

Amb el pas dels anys, sobretot a partir de l'any 1943 en què la guerra mundial semblava decantar-se definitivament cap al bàndol aliat, que lluitava i derrotava a tots els fronts, als qui havien estat aliats del règim, aconsellaren suavitzar els cerimonials i desproveir-los de molta de la seva càrrega ideològica d'inspiració feixista. Així, la decadència normal pel pas dels anys, la distància temporal amb els fets honorats als monuments i símbols franquistes, feren que els conjunts arquitectònics entrassin en un procés de decadència i abandonament. A pesar d'això, els homenatges en les dates assenyalades pel règim franquista, es van continuar succeint fins als anys 70 i de manera molt esporàdica arran de la mort del dictador el 1975, fins a la seva total desaparició amb l'arribada de la democràcia i les primeres eleccions lliures des de febrer de 1936. Aquesta decadència havia començat anys abans, quan amb els primers vents de canvi social i polític, i sobretot la lenta obertura de la comunitat internacional al règim franquista amb l'inici de l'anomenada «guerra freda», durant la qual la península ibèrica es convertí en una zona estratègica per a les potències occidentals

---

⁶¹ Castro, Luís, «Héroes y Caídos. Políticas de la memoria en la España contemporánea», obra cit., pàg.226/227.

⁶² La família d'un soldat Alaroner, mort al front de la península sempre defugí de participar a les cerimònies als caiguts, perquè la mort del més petit de la família, a pesar la seva militància Falangista, deixà fortes seqüeles psicològiques als seus progenitors i germans. Comunicació personal a l'autor.

davant el perill, que segons ells, representava la Unió Soviètica.

Els costums de 37 anys de cerimonials de la dictadura, la reeducació dels infants als centres escolars a partir de 1939⁶³, etc., convertiren els monuments, els símbols i sobretot la toponímia del nomenclàtor, en llocs comuns, convertits per molts ciutadans en espais buits de contingut ideològic. A tall d'exemple, dues anècdotes exemplaritzants d'allò que volem explicar, en aquest cas localitzada a la ciutat d'Inca a la dècada dels anys 50:

*«Cada diumenge al capvespre, en Silvestre, ben arreglat i amb la clenxa feta, anava a la doctrina de la parròquia. Allà trobava molts d'amics amb qui jugava una bona estona abans i després dels ensenyaments. **Voltaven i tornaven a voltar el monument «a los caídos»** que s'aixecava altius justa davant paret frontal del temple que, també a la seva part més alta, aguantava un rètol amb les paraules, angoixoses paraules, «José Antonio Primo de Rivera. Presente». **En Silvestre i els seus companys no hi paraven gens ni mica d'esment i el conjunt passava ben desapercebut.**»⁶⁴*

Aquest fet es produïa a altres viles de Mallorca, com ara Alaró, on els infants també jugaren durant molts anys a «voltar» el monument als caiguts, sense tenir cap referència ni lligam històric, personal o emocional amb el que representava.⁶⁵

Aquest progressiu buidatge memorialista, es va veure agreujat amb la mort del dictador, la pressió ciutadana, dels partits i sindicats d'esquerres que a les acaballes de la dictadura intensificaren les seves activitats de protesta i com ja hem comentat, amb el retorn de les llibertats a l'Estat Espanyol. A partir de les eleccions de 1979, amb els canvis als ajuntaments de Mallorca, s'inicià una revisió general dels símbols i monuments que omplien els espais públics de pobles i ciutats. Les noves forces polítiques que arribaven al poder municipal, sobretot aquelles lligades a l'esquerra que fins feia pocs anys havien estat declarades fora de la llei, iniciaren una campanya per «desfranquistitzar» els nomenclàtors i esbucar les restes monumentals del règim. Alguns monuments als caiguts foren desmantellats aquell mateix 1979, com ara el de Calvià o el de Montuïri. Però no fou fins a la dècada dels anys 80, quan els ajuntaments es posaren fermes en la decisió d'enderrocar-los, amb molts casos amb fortes discussions i desavinences entre els partits amb representació municipal i també en el si mateix de la societat civil. A tall d'exemple volem citar: ⁶⁶

<u>Població</u>	<u>Monument o creu als caiguts, làpida, etc.</u>	<u>Any en que fou retirat</u>
Búger	creu als caiguts i làpida a José Antonio	1975

⁶³ Les noves autoritats posaren especial èmfasi en l'educació dels infants en els valors de la nova Espanya. Els llibres de text eren plens de referències a les efemèrides relacionades amb el cop d'Estat i la guerra i algunes edicions, estaven íntegrament dedicades als símbols. Un exemple el llibret «Los Símbolos de España. Libro escolar de lectura de la Editorial Magisterio Nacional, on textualment es deia que **«Este es un librito de lectura. Como veréis, es muy corto. Lo hemos hecho tan corto para que lo leáis muchas veces y para que, a fuerza de leerlo, os lo aprendáis de memoria. Cuando os lo aprendáis seréis más acendradamente Españoles. Esto es lo único que nos interesa y que nos hemos propuesto»**.

⁶⁴ Anècdota recollida per Gabriel Pieras Salom al seu llibre, «Mallorca segles XIX-XX. Anecdotari històric, Leonard Muntaner editor, col·lecció Llibres de la Nostra Terra, Palma, 2007.

⁶⁵ Records personals de l'autor.

⁶⁶ Taula d'elaboració pròpia a partir de registres oficials, buidatge d'hemeroteques i comunicacions personals. Agrair a Manel Suárez Salvà, Manel Santana Morro, Mossén Joan Pons Payeres, Pep Cortés, Miquel Lopez Crespí, Jaume Miró, Xavier Margais i Guillem Mir, les informacions aportades per a la realització d'aquesta taula.

Son Servera	Làpida als caiguts	1976?
Vilafranca	creu al caiguts (destruïda per acte vandàlic)	1977
Llubí	Làpida als caiguts	1977
	Inscripció als caiguts	2017
Calvià	Monument i creu al caiguts	1979
Montuïri	Monument i creu al caiguts	1979
Binissalem	Monument i creu al caiguts	1982
Esporles	Monument i creu al caiguts	1982
Inca	Monument i creu al caiguts	1984
Lloseta	Monument i creu al caiguts	1986
Alaró	Monument i creu al caiguts	1986
Muro	Monument i creu al caiguts	1987
Sa pobla	Làpida als caiguts	1988
Manacor	Làpida als caiguts	2003
Portocristo	Monuments als caiguts	2006
Petra	creu als caiguts (destruïda pel vent)	2009
Palma	creu al caiguts	2009
	Monument als «Jinetes de Alcalá»	
Port de Sóller	Monument als «Jinetes de Alcalá»	2013
Sóller	Monument i creu al caiguts	2015

Com podem observar els anys 80 foren prolífics pel que fa a la retirada de mencions, monuments i símbols lligats al règim franquista. Els que van sobreviure al retorn de la democràcia, entraren a la dècada dels 90, dins un espiral de progressiva degradació, agreujades pels actes vandàlics de caire polític i la desídia municipal que prioritza altres aspectes de la vida en comunitat. A finals dels 90, el tema de la supervivència dels monuments entrà de nou amb força a l'agenda social i política. Però les solucions que en molts casos donaren les diferents administracions competents, lluny d'acabar amb l'anomalia democràtica que representaven aquells símbols, es dedicaren a actuar amb equidistància i amb solucions del tot allunyades dels fets i la realitat històrica de la guerra i la repressió. Per exemple, l'Ajuntament de Felanitx, decidí canviar la làpida de la creu dels caiguts, per una que recordés a totes les víctimes de les guerres, sense distinció de bàndols o ideologies. Però de nou, el cas més sagnant a nivell monumental, fou la remodelació del parc de Sa Feixina duita a terme durant el govern del batle del Partit Popular Juan Fageda Aubert, que lluny de desmuntar el monument al «*Baleares*», en un estat de conservació lamentable i desproveït de molts dels seus elements originals, el convertí en el centre de la remodelació integral del parc públic.⁶⁷ En altres casos, els ajuntaments decidiren retirar els monuments i reubicarlos als cementeris (Algaida, Inca, Lluçmajor, Capdepera, Muro, etc.) o reutilitzar les restes per urbanitzar els espais que abans havien ocupat o fer làpides commemoratives dedicades a totes les víctimes. Pensam que l'aplicació de la solució cercava el consense, tot i que no ha tingut mai l'acceptació popular que es pretenia, ja que les víctimes del feixisme refusen compartir monument i espai amb els partidaris del franquisme, atès que ho veuen com un greuge la retirada dels seus monuments.⁶⁸

⁶⁷ «Els barris de Palma. Revisió del pla general d'ordenació urbana i d'actuacions urbanístiques». Promomallorca Edicions, Palma, 1994, pàgs.70/71.

⁶⁸ L'Ajuntament d'Alaró reutilitzà les restes del monument per urbanitzar la plaça on fou erigit i fer una làpida dedicada a totes les víctimes de la guerra civil, que mai ha tingut acceptació social. El col·lectiu Alaró per la Memòria Històrica encetà el 2005 els homenatges a les víctimes Republicanes de la guerra civil, col·locant una placa amb els noms dels assassinats, que sí ha aconseguit acceptació social coma monument a les víctimes de la guerra civil. L'Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar feu el mateix amb la creu als caiguts, dedicant-la a tots els veïnats morts lluny de la vila.

Els primers anys del segle XXI, foren els de la irrupció social del moviment conegut com de Recuperació de la Memòria Històrica (a partir d'ara RMH), que si bé era un moviment social dirigit a recuperar la memòria de les víctimes del feixisme de la guerra civil i la dictadura, també ho era de denúncia i lluita contra la presència dels darrers símbols del règim sorgit de la guerra civil.⁶⁹ Aquestes campanyes de denúncia i lluita contra la simbologia del règim, despertà de nou el debat sobre la necessitat de conservar uns elements, enaltidors d'un règim instaurat només per la força de les armes, considerat per les més altes institucions internacionals com d'inspiració ideològica feixista i totalitari,⁷⁰ a més de responsable de crims contra la humanitat, que no prescriuen i que a l'Estat Espanyol, no han estat mai investigats per la via penal.⁷¹

Pel que fa als altres símbols relacionats amb el règim, escuts, toponímia urbana, etc., la seva desaparició també fou un procés llarg i molts vegades fruit de la denúncia i lluita de col·lectius i associacions de RMH.⁷² Altres solucions més pragmàtiques, consistiren en tancar els símbols per no retirar-los⁷³. Dins l'apartat de la toponímia, cal comentar que la revisió ha deixat al marge tots aquells personatges, que a pesar d'estar relacionats amb el règim franquista en qualsevol de les seves èpoques, s'ha obviat de manera sistemàtica el fet que foren elements necessaris per la seva implantació, consolidació i perdurabilitat en el temps. Ens referim a personatges com els escriptors Llorenç Villalonga Pons o Joan Estelrich Artigues, ambdós col·laboradors amb major o menor grau, amb l'esmentat règim. També personalitats del món econòmic i social com Juan March Ordinas, contrabandista, banquer i un dels principals valedors i financers del règim, que feu possible el subministrament de material de guerra al bàndol rebel durant la guerra civil.

3. Conclusions i recomanacions

Dins aquest apartat de conclusions, resumiren el que hem donat a conèixer en aquest treball, així com a proposar tot un seguit de recomanacions pel que fa als símbols del règim franquista a les Illes Balears. Ha quedat demostrat que els símbols del règim són del tot incompatibles amb un règim de llibertats democràtiques; les diferents lleis aprovades en els darrers anys fan del tot inviable la pervivència dels símbols i monuments a les vies públiques per ser contraris als valors que suposadament han de transmetre aquest tipus de construccions.

---

⁶⁹ A Mallorca els primers moviments de RMH, es produïren a finals de la dècada dels anys 70, però qui amb més força ha treballat dins aquest moviment ha estat l'associació Memòria de Mallorca, fundada el 23 de febrer de 2006. Actualment moltes localitats de les Illes Balears contenen amb actives associacions i col·lectius de RMH, que organitzen i treballen per a la divulgació i la recordança dels fets de la guerra i la repressió feixista.

⁷⁰ El règim franquista fou condemnat per una resolució de l'ONU del 12/12/1946, en la que es condemnava la forma de govern imposada al poble espanyol amb l'ajuda de les forces feixistes Italianes i Alemanyes.

⁷¹ L'únic intent de jutjar els crims i els criminals feixistes, l'any 2008, acabà en fals i amb el jutge instructor apartat de la carrera judicial.

⁷² El darrer carrer d'Alaró dedicat a un militar franquista, el metge militar Mariano Gómez Ulla, fou substituït pel de Carrer de les Sabateres l'any 2009, després d'una campanya del col·lectiu Alaró per la Recuperació de la Memòria Històrica. No sense polèmica, perquè un dels regidors de l'equip de govern municipal del Partit Popular, votà en contra de la moció.

⁷³ L'àguila franquista que coronava l'edifici de Correos a Palma, fou cobert amb un caixó metàl·lic amb l'anagrama dels serveis postals l'any 2009. El monument al «Duce» aixecat a Son Banya el 1939, fou enterrat als anys 50, per tal que les autoritats americanes que visitaven Mallorca, en virtut dels acords de cooperació amb els EEUU, no poguessin veure un monument feixista, al que ara era un aliat de les democràcies occidentals. Informació via Damià Ferrà Ponç.

Pel que fa a la forma de govern, consagrat a la Constitución Española de 1978 on es deixa ben clar que:

Artículo 1.

1. *España se constituye en un Estado social y democrático de Derecho, que propugna como valores superiores de su ordenamiento jurídico la libertad, la justicia, la igualdad y el pluralismo político.*
2. *La soberanía nacional reside en el pueblo español, del que emanan los poderes del Estado.*

Pel que fa als emblemes de l'Estat, referent a l'escut nacional:

Ley 33/1981, de 5 de octubre (BOE nº 250, de 19 de octubre de 1981). Escudo de España.

Artículo 1º. *El escudo de España es cuartelado y entado en punta. En el primer cuartel, de gules o rojo, un castillo de oro, almenado, aclarado de azur o azul y mazonado de sable o negro. En el segundo, de plata, un león rampante, de púrpura, linguado, uñado, armado, de gules o rojo y coronado de oro. En el tercero, de oro, cuatro palos, de gules o rojo. En el cuarto, de gules o rojo, una cadena de oro, puesta en cruz, aspa y orla, cargada en el centro de una esmeralda de su color. Entado de plata, una granada al natural, rajada de gules o rojo, tallada y hojada de dos hojas, de sinople o verde. Acompañado de dos columnas de plata, con base y capitel, de oro, sobre ondas de azur o azul y plata, superada de corona imperial, la diestra, y de una corona real, la siniestra, ambas de oro, y rodeando las columnas, una cinta de gules o rojo, cargada de letras de oro, en la diestra "Plus" y en la siniestra "Ultra". Al timbre, corona real, cerrada, que es un círculo de oro, engastado de piedras preciosas, compuesto de ocho florones de hojas de acanto, visibles cinco, interpoladas de perlas, y de cuyas hojas salen sendas diademas de perlas, que convergen en un mundo de azur o azul, con el semimeridiano y el ecuador de oro, sumado de cruz de oro. La corona, forrada de gules o rojo.*

Artículo 2º. *El escudo de España, tal como se describe en el artículo anterior, lleva escusón de azur o azul, tres lises de oro, puestas dos y una, la bordura lisa, de gules o rojo, propia de la dinastía reinante.*

Artículo 3º. *Por Real Decreto se hará público el modelo oficial del escudo de España regulado por la presente Ley.*

Pel que fa als símbols de l'Estat Espanyol, referent a la bandera:

Ley 39/1981, de 28 de octubre (BOE nº 271, de 12 de noviembre). Uso de la bandera de España y de otras banderas y enseñas.

Artículo 2º.

1. *La bandera de España, de acuerdo con lo preceptuado en el artículo cuarto de la Constitución española, está formada por tres franjas horizontales, roja, amarilla y roja, siendo la amarilla de doble anchura que cada una de las rojas.*

2. *En la franja amarilla se podrá incorporar, en la forma que reglamentariamente se señale, el escudo de España.*

Pel que fa referència al patrimoni de l'Estat Espanyol:

Ley de Patrimonio 16/1985 de 25 de juny de 1985 (preàmbul).

(...) En consecuencia, y como objetivo último, la Ley no busca sino el acceso a Ley establece sólo cobran sentido si, al final, conducen a que un número cada vez mayor de ciudadanos pueda contemplar y disfrutar las obras que son herencia de la capacidad colectiva de un pueblo. Porque en un Estado democrático estos bienes deben estar adecuadamente puestos al servicio de la colectividad en el convencimiento de que con su disfrute se facilita el acceso a la cultura y que ésta, en definitiva, es camino seguro hacia la libertad de los pueblos.

I més recentment, pel que fa estrictament als monuments i símbols del període franquista:

Ley 52/2006 de 12 de desembre de 2006 o de la Memòria Històrica.

Artículo 15. Símbolos y monumentos públicos.

1. Las Administraciones públicas, en el ejercicio de sus competencias, tomarán las medidas oportunas para la retirada de escudos, insignias, placas y otros objetos mencionados conmemorativos de exaltación, personal o colectiva, de la sublevación militar, de la Guerra Civil y de la represión de la Dictadura. Entre estas medidas podrá incluirse la retirada de subvenciones o ayudas públicas.

Queda clar, doncs, que tota la simbologia relacionada amb el règim dictatorial, queda totalment fora de la cobertura legal i jurídica, que s'ha anat aprovant des de les primeres eleccions lliures de 1979 i és contrària als més bàsics i elementals principis rectoris d'una societat moderna, lliure i democràtica. A tall de resum:

1 – Són símbols d'una dictadura que en la majoria dels casos no han gaudit i no han de gaudir de cap forma de protecció jurídica o patrimonial.

2 – No són punt de trobada sinó motiu de confrontació ideològica i d'ofensa a les víctimes de la guerra civil i de la dictadura franquista.⁷⁴

3– Són encara a dia d'avui, símbols de l'opressió de tot un poble, recordatori de la victòria del feixisme sobre la democràcia el 1939, representada aquells anys, pel govern legal i legítim de la II república Espanyola.

4- Entenem les dificultats que es poden trobar les diferents administracions, per tal de definir exactament el que realment és un monument enaltidor del franquisme. La llarga durada del règim i la forta unió entre l'Estat i l'Església catòlica (que va provocar que monuments, que a primer cop d'ull poden ser valorats només com a icones religioses, siguin en realitat monuments híbrids,) provoquen que sigui molt difícil, més de setanta anys després, diferenciar el que és simbologia franquista del que no ho és. Així, molts ajuntaments democràtics optaren per eliminar totes les referències al franquisme, o a la Falange i la repressió i deixar intacte el monument, o col·locar-hi una referència a les víctimes en general. Una opció, en aquests casos, podria ser retirar-los de la via pública i conservar els elements més representatius, degudament contextualitzats, als espais reservats per a la divulgació dels fets històrics; museus, centres d'interpretació, etc. per facilitar la comprensió del que va suposar el règim per aquest país. Hi ha però, i com podem veure, al llarg de l'informe, altres monuments que precisen ser eliminats, així com es fa referència a l'anterior punt 2.

---

⁷⁴ Els incidents ocorreguts durant una celebració al Parc de Sa Feixina, el 1r de novembre de 2015, que acabaren amb l'exhibició de simbologia feixista i agressions verbals i físiques a dos ciutadans, demostren que els monuments feixistes són espais de culte a la memòria del règim franquista i d'ofensa a les seves víctimes.

Pel que fa als valors patrimonials dels quals puguin gaudir els esmentats elements simbòlics, els experts abans citats, han deixat clara la poca o nul·la qualitat artística d'aquells monuments, per tot això fem nostra la valoració feta per Serafina Munar Gregorio a l'informe de denegació de Bé d'Interès Cultural (BIC) del monument de Sa Feixina, que textualment afirma que:

(..)Un altre factor a considerar quan s'analitzen els valors culturals d'un element és l'estat de conservació del projecte original. En aquest cas, la intervenció que es va realitzar l'any 2010 va eliminar determinades part del conjunt (escuts, lemes, escultura del soldat situat a la part frontal), fet que el consistori va considerar necessari d'acord amb la llei 52/2007. Per tant, en certa manera aquesta obra es troba mutilada. I si tot i estar sencera no comptaria amb valors excepcionals, el seu estat parcial ja fa impossible de trobar-n'hi.⁷⁵»

Ja per acabar, enumerarem tot un seguit de recomanacions, perfectament aplicables a la problemàtica de la pervivència dels símbols franquistes als espais públics:

Punt 1. Recomanam la retirada immediata de tots els elements que simbolitzen i enalteixen el règim franquista de la guerra civil i la dictadura, que encara es conservin al seu emplaçament original o aquells que hagin estat reubicats a altres espais. Com esmenta de nou l'informe de Serafina Munar Gregorio, «(..)la ciutat (Palma) conserva altres construccions llegades per aquest període històric, i per tant, no es pot considera que aquest constitueixi l'únic element que presenti valors històrics per conèixer, documentar i recordar aquest període».⁷⁶ Coincidint plenament amb aquesta valoració, pensam que, en el cas que ens ocupa, la millor manera de recordar un període determinat (i més en el cas d'una dictadura que mai ha de poder ser exhibida a un espai públic en democràcia) és enviant aquests elements als espais que la societat civil destina pel coneixement de la història: els museus, on es podran conservar, si bé no en la seva totalitat, sí tots aquells elements més valuosos i rellevants, però degudament conservats i totalment contextualitzats⁷⁷. A pesar de les modificacions o contextualitzacions, l'estètica dels monuments continua enaltint el règim dictatorial que els féu construir i segueixen complint la seva finalitat memorística i d'adoctrinament ideològic.

Punt 2. Recomanam tots aquells canvis toponímics pertinents, que permetin que les ciutats i municipes de les Balears, es vegin lliures d'homenatges a personatges lligats al franquisme, en qualsevol de les seves formes.

Punt 3. Recomanam la retirada de tots aquells elements lligats als organismes i administracions dels diferents governs de la dictadura, que encara es trobin en edificis públics i particulars, en especial les plaques de la «*Obra Sindical del Hogar*» o del «*Ministerio de la Vivienda*» franquista o qualsevol altra làpida, placa o inscripció de similar origen i finalitat, i que siguin substituïts per elements o distintius actuals, estàndards, normalitzats en forma i composició.

Punt 4. Emplaçam les administracions competents, que en la mesura de les seves possibilitats i

---

⁷⁵ «Informe jurídic relatiu a la sol·licitud d'inici d'expedient com a BIC del monument de Sa Feixina en el terme municipal de Palma». Munar Gregorio, Serafina, TAG del Servei de Patrimoni Històric. Palma, 3 de desembre de 2015.

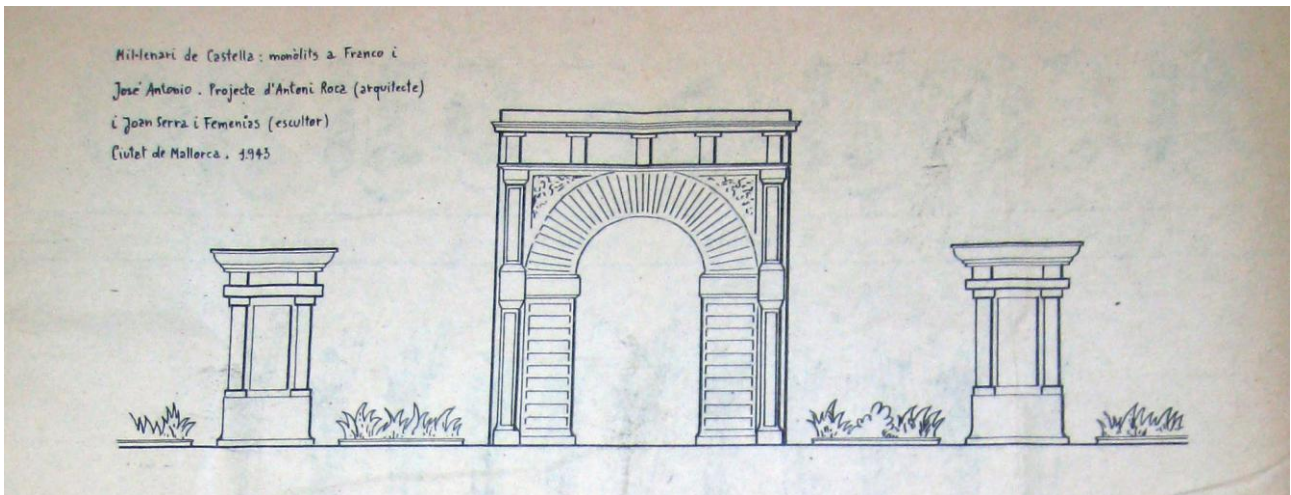
⁷⁶ «Informe jurídic relatiu a la sol·licitud d'inici d'expedient com a BIC del monument de Sa Feixina en el terme municipal de Palma». Munar Gregorio, Serafina, TAG del Servei de Patrimoni Històric. Palma, 3 de desembre de 2015

⁷⁷ Quan l'ajuntament de Manacor desmantellà els monuments de la ciutat i els de Porto Cristo, envià els escuts i elements més representatius al Museu d'història de la ciutat.

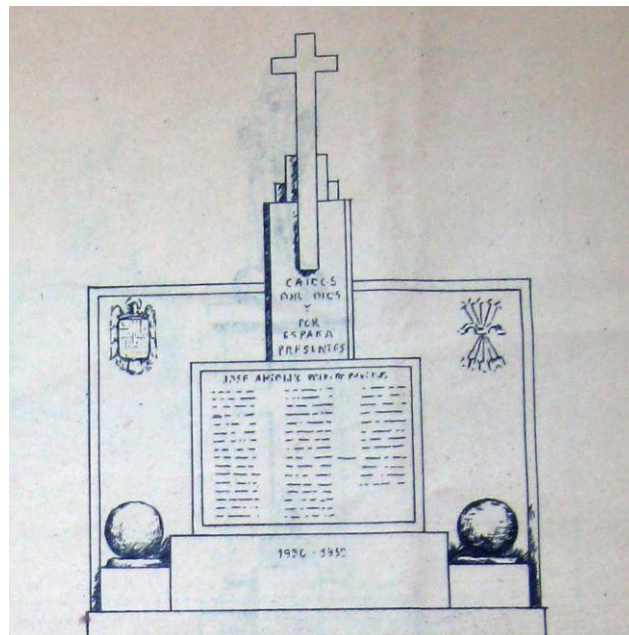
disponibilitats pressupostàries, engueguin tot un seguit de campanyes de conscienciació pedagògica ciutadana sobre els fets de la repressió de la guerra civil i la dictadura (acció que entenem imprescindible i fonamental), com a pas lògic per a la dignificació dels nostres espais públics, que un cop alliberats de la presència dels símbols de la dictadura, i tal i com afirma la Ley de Patrimonio a nivell estatal i la Llei de patrimoni de les Illes Balears, han de ser punt de trobada i no pas de confrontació.

Marçal Isern Ramis, 2019

APÈNDIXS DOCUMENTALS:

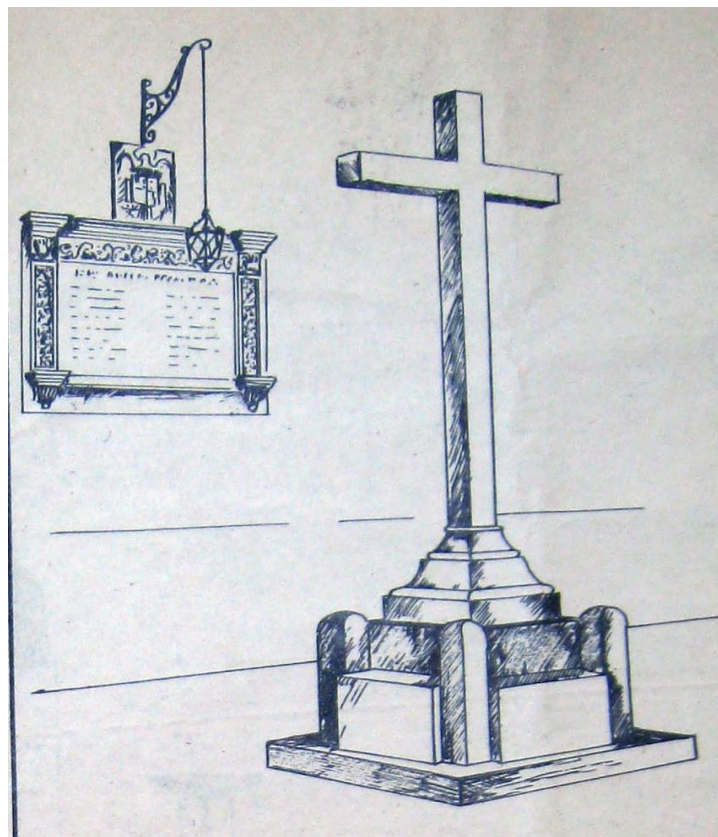
Projecte de 1945 per erigir un monument dedicat al mil·lenari de Castella. Monòlits dedicats a Franco i José Antonio Primo de Rivera que s'havia d'erigir al Passeig Sagrera. Projecte de l'arquitecte Antoni Roca i l'escultor Juan Serra Femenias. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

Monument als caiguts de Sóller. Projecte de l'arquitecte Gabriel Alomar Esteve, 1939. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

Monument als caiguts d'Inca. Projecte de l'arquitecte José De Olesa, 1941. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

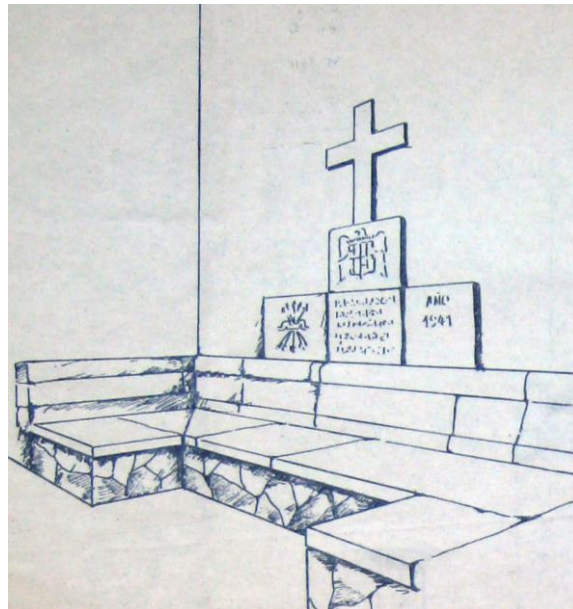

Monument als caiguts de Campos. Projecte de l'escultor Juan Serra Femenías, 1940. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

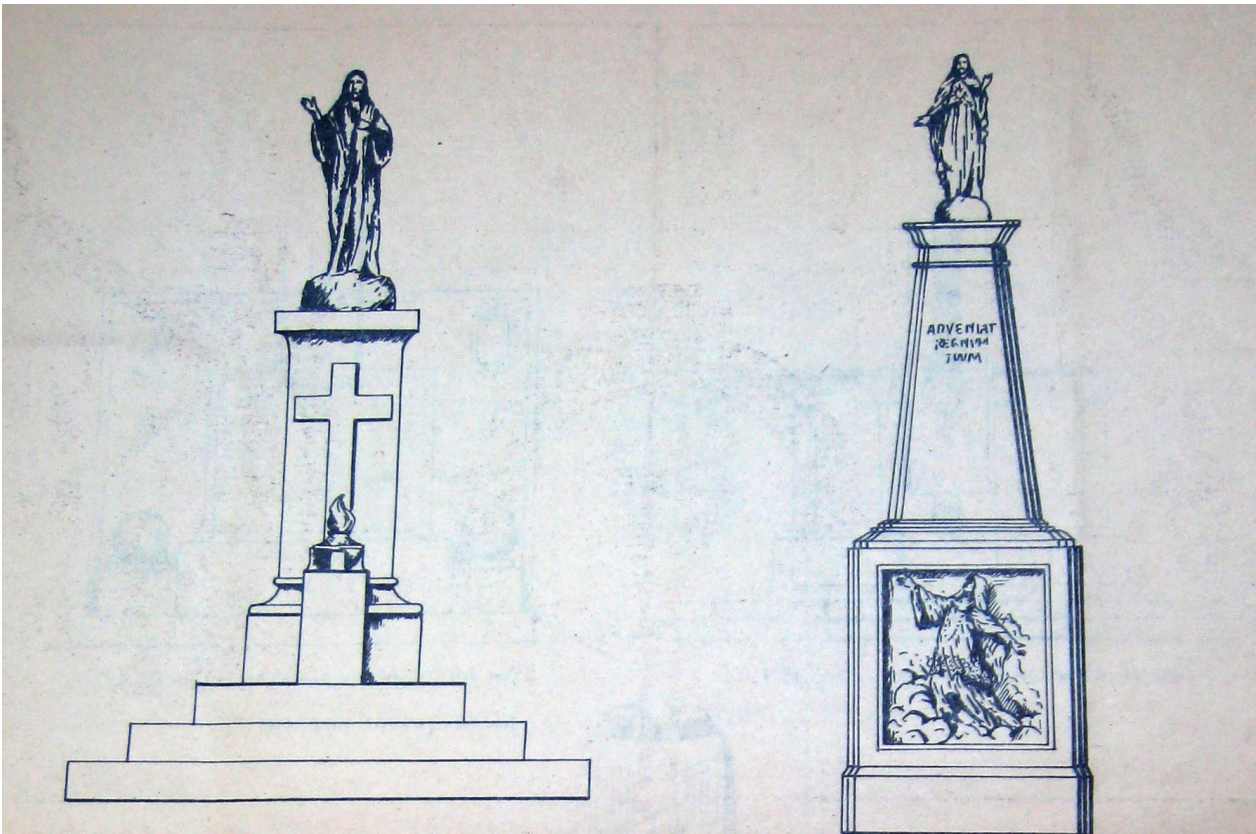
Monument als caiguts de Felanitx, projecte de Jaume Mir Ramis, 1939. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferrà Pons i Andreu Terrades)

Monument als caiguts de Consell, projecte de l'arquitecte Josep Alomar, 1941. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferrà Pons i Andreu Terrades)

Lleó de San Marc, erigit a Sineu. Taller de Guillem Seguí. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

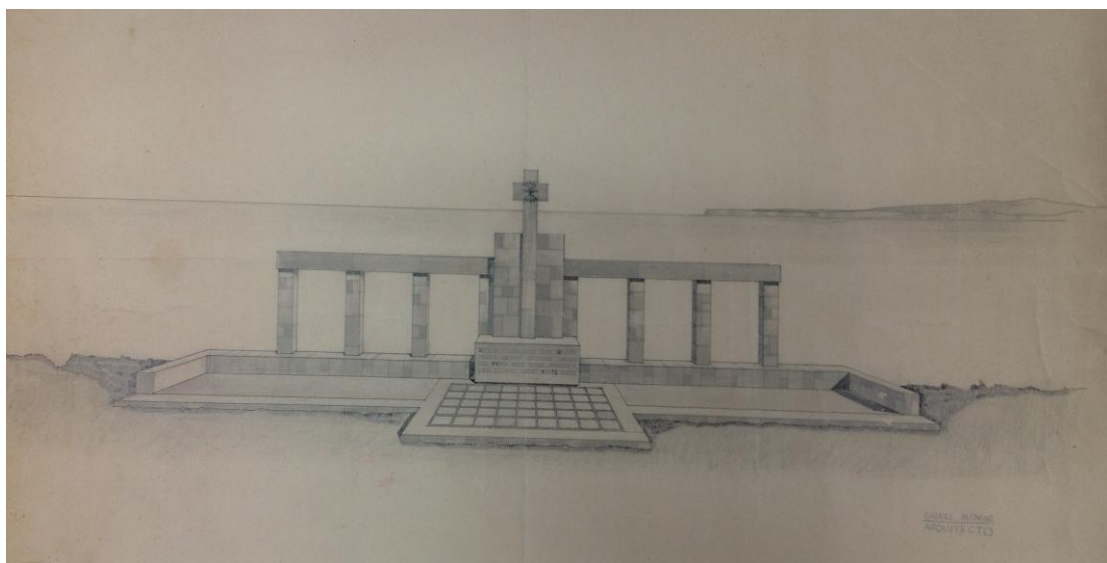
Monuments dedicats al Sagrat Cor de Jesús; ESQUERRA: Monument erigit el 1939 a Costitx segons projecte de l'escultor Juan Serra Femenias. DRETA: Monument erigit el 1941 a Valldemossa, segons projecte de José de Olesa. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

Monument dedicat «A los caídos de Infantería», segons projecte de 1941 de l'escultor Tomás Vila. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

Làpida dedicada a José Antonio, segons projecte de 1938 de Manuel Ramírez, façana de l'edifici de Telèfons, Palma. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferrà Pons i Andreu Terrades)

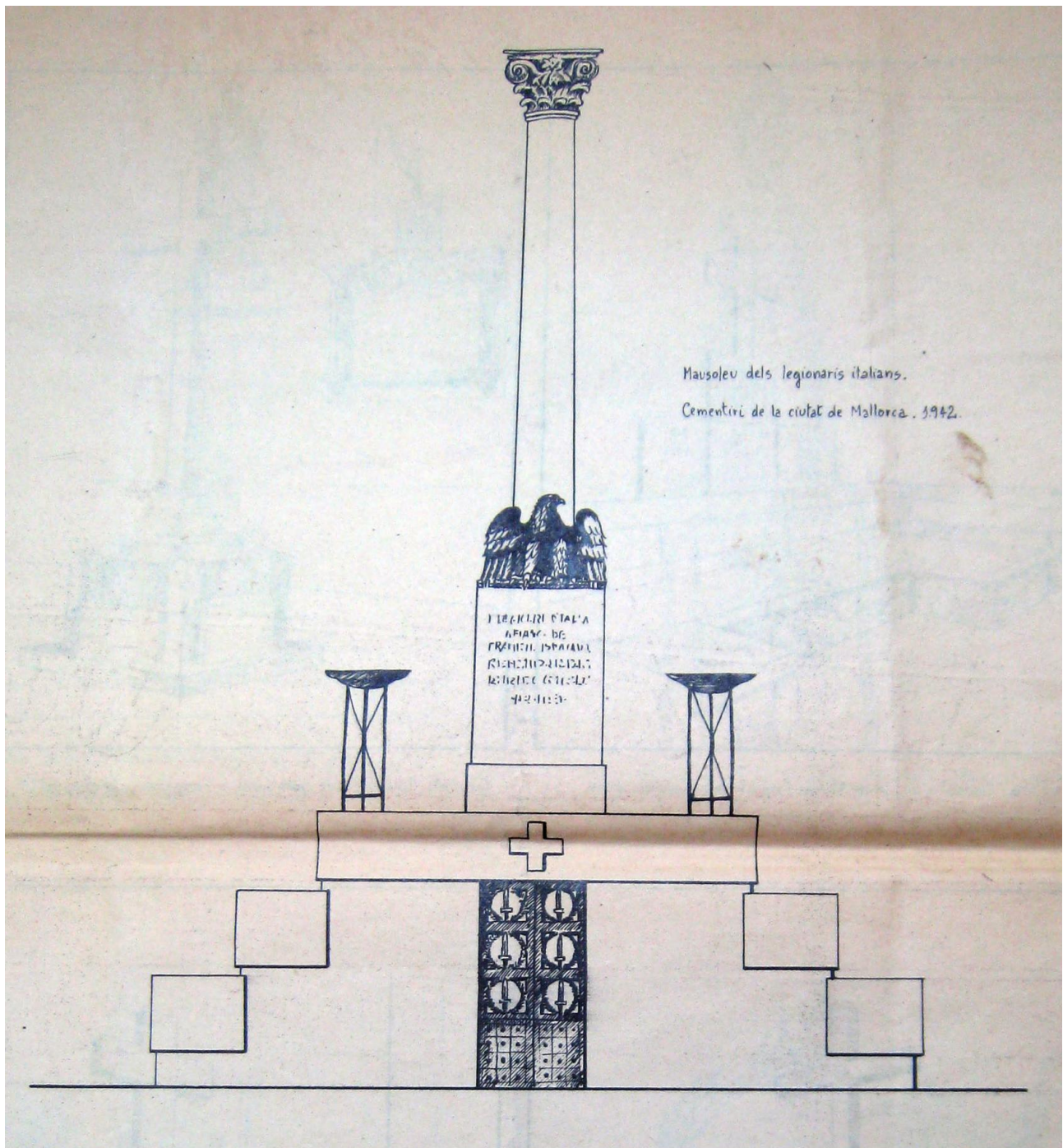
Projecte original del monument als caiguts de Son Servera, que s'havia de construir originalment a Cala Millor. Al final s'erigí un monument molt més modest al nucli urbà de Sant Llorenç. (Foto via Arxiu de l'Ajuntament de Son Servera)

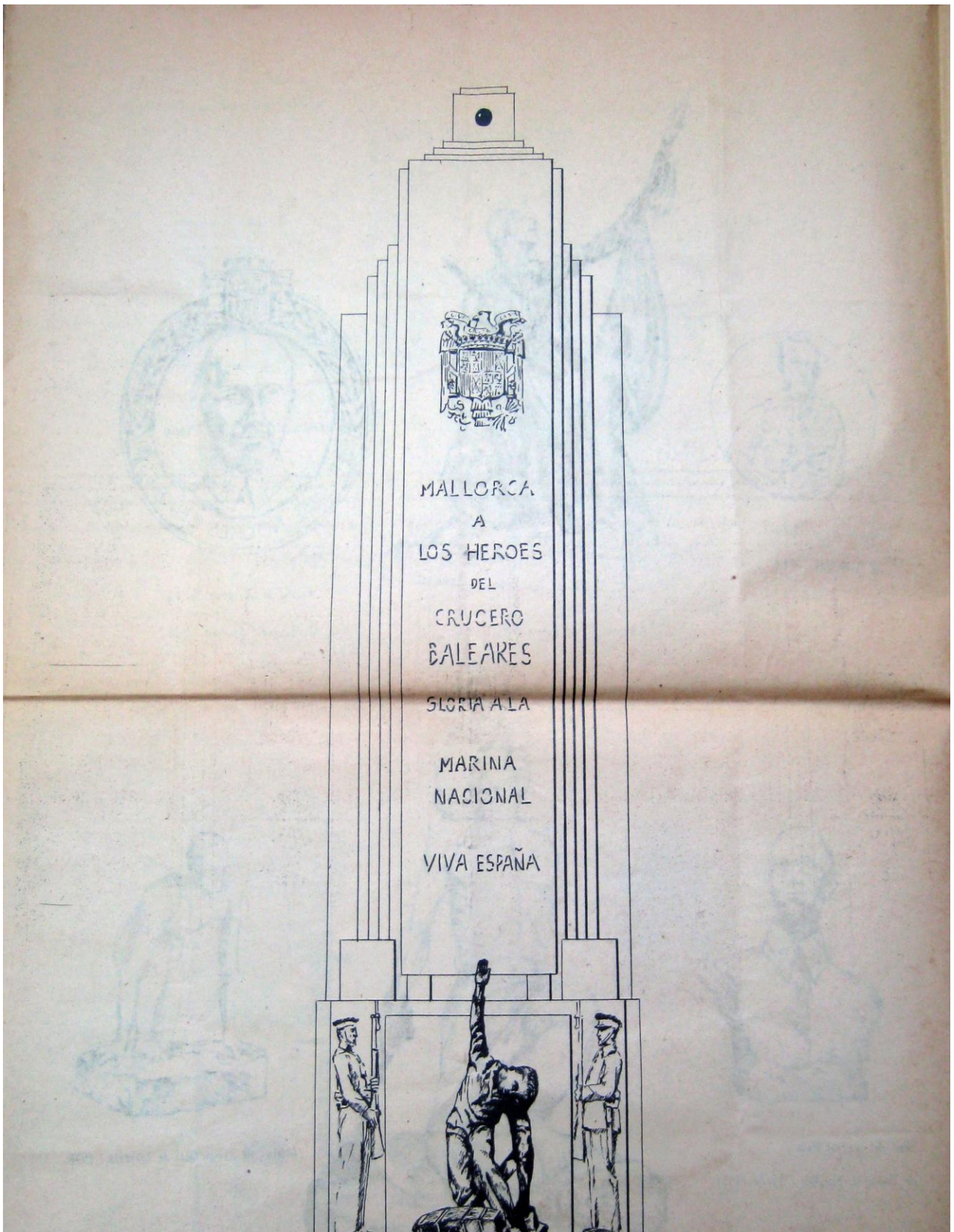
Monument dedicat al soldat Cerdà i l'alferez Marroig, morts al Port de Pollença el 20 de juliol de 1936, desmantellat el mes de desembre de 2001. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

Monument dedicat als milicians de Falange i Requetè caiguts a la batalla de Porto Cristo, 1937. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

Mausoleu dels mariners i aviadors Italians, morts lluitant al costat del bàndol feixista, ubicat al cementiri de Palma, any 1942. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

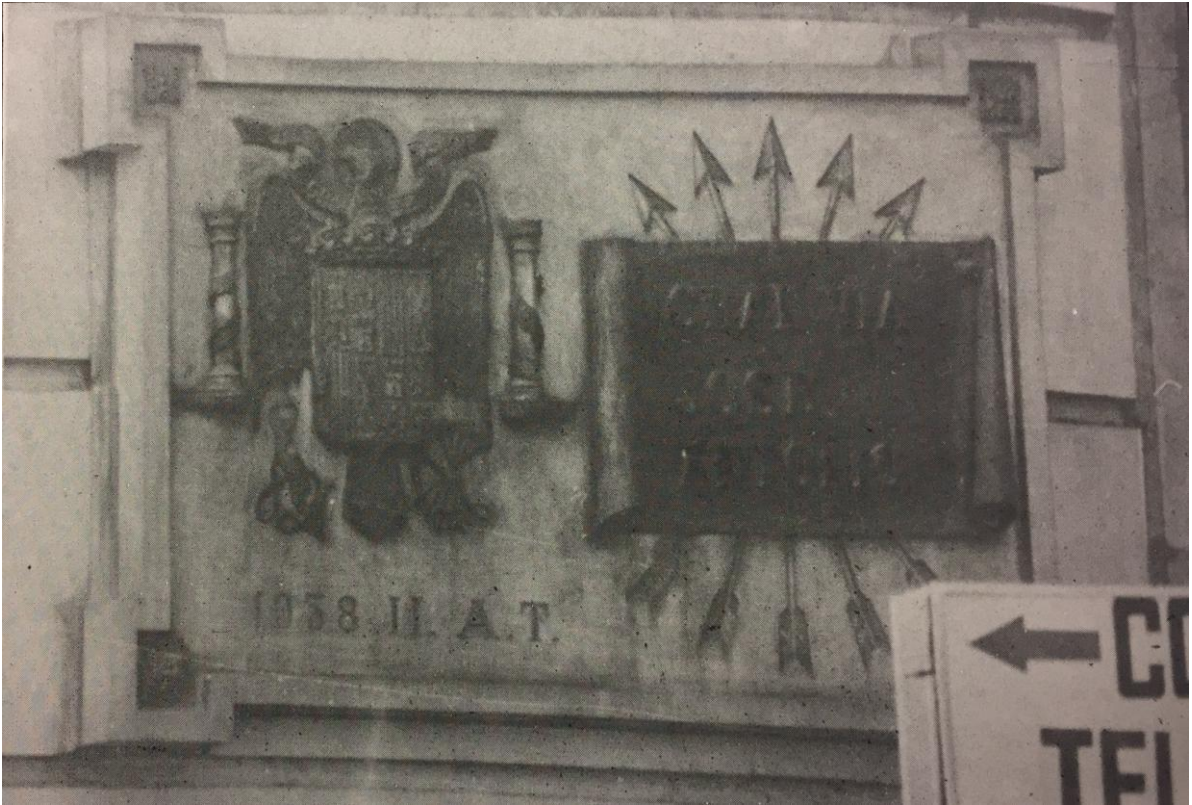

Monument als mariners i al creure de l'armada feixista BALEARES, ubicat al parc de Sa Feixina. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

Projecte original del monument als caiguts de Santa Maria, disseny del projectista Andreu Bestard Mas i l'escultor Joan Reus, any 1940. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades)

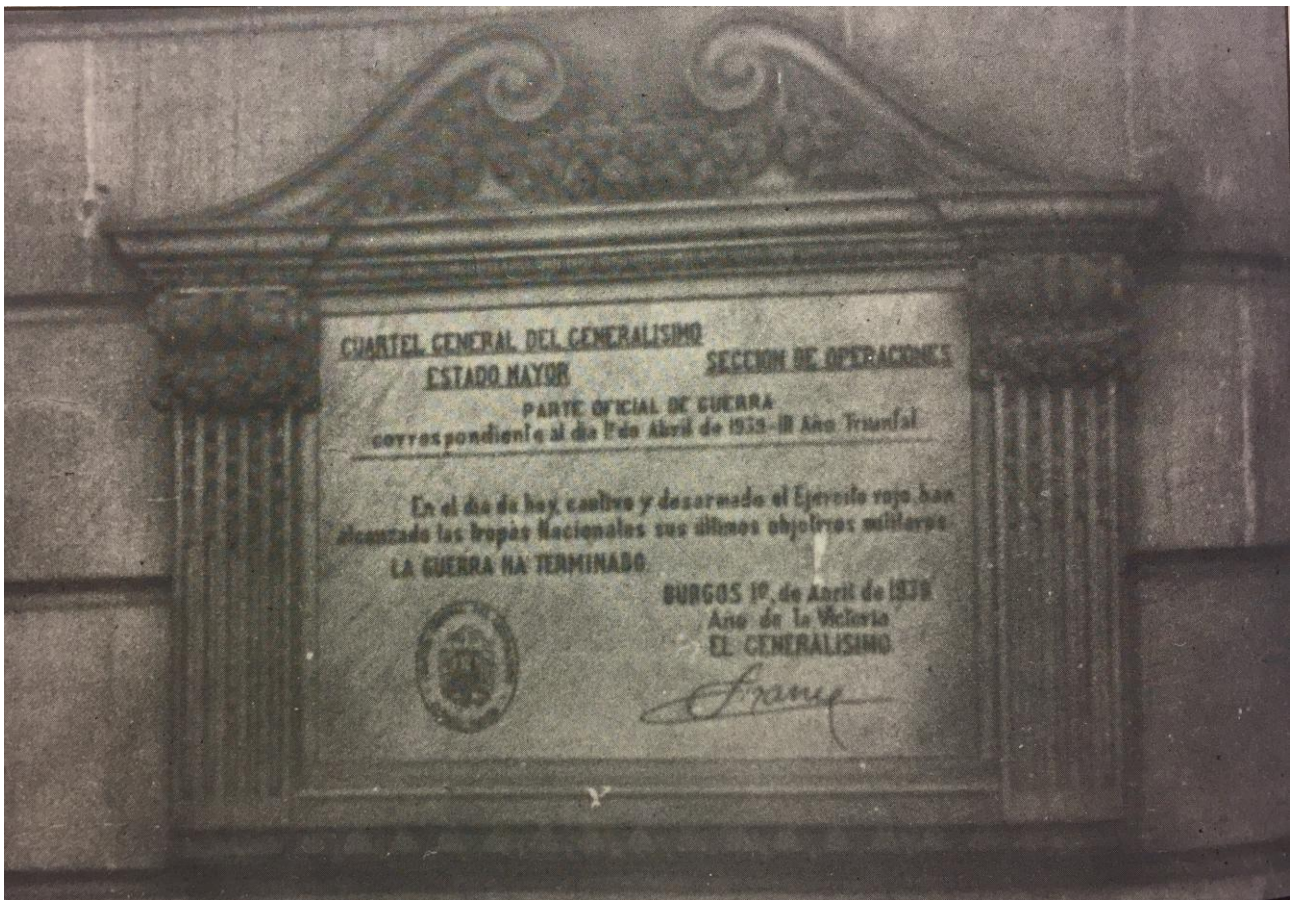

Placa de la via urbana retolada a Palma durant la dictadura com de José Antonio. (Foto via HISTORIA DE MALLORCA de Josep Mascaró i Pasarius)

Esta lápida en mármol y bronce, obra del escultor Tomás Vila, que fue bendecida y colocada en el Cuartel del Curman, en obsequio a los que cayeron por Dios y por la Patria, pertenecientes al Regimiento de Infantería

Placa amb el darrer comunicat de guerra a la façana de l'antic Gobierno Civil de Palma. (Foto via HISTORIA DE MALLORCA de Josep Mascaró i Pasarius)

Abans i després de l'ocultació de l'àguila franquista ubicada a la façana de l'edifici de Correos. (Foto via DIARIO DE MALLORCA)

INMORTALIDAD

PARTE POSTERIOR
CON UN ALTAR PARA LA CELEBRACIÓN DE MISAS DE CAMPAÑA

LA ÚLTIMA HORA. - P. de Cort, 29. Palma

Monumento al BALEARES

El diario **LA ÚLTIMA HORA**
de Palma de Mallorca

en homenaje a la invicta Armada española y en recuerdo al heroico sacrificio de los marinos del glorioso crucero BALEARES, ejemplo insuperable de abnegación y amor patrio, tomó la iniciativa de levantar por suscripción pública un monumento como expresión de admiración y gratitud a los que a España sirvieron y por ella se inmolaron.

Reunido el Jurado Calificador del concurso de proyectos convocado por *La Última Hora*, fué elegido en 28 de Julio 1939 A. de la V., el proyecto

INMORTALIDAD

cuyos autores son Don Francisco y Don Antonio Roca, Arquitectos, y Don José Ortells, Escultor, Primera Medalla de Exposición Nacional.

El Monumento erigirás sobre una plataforma de tres gradas, de 400 metros cuadrados, y su altura será de 22 metros. Remata la columna un faro que dibujará con sus focos una enorme cruz.

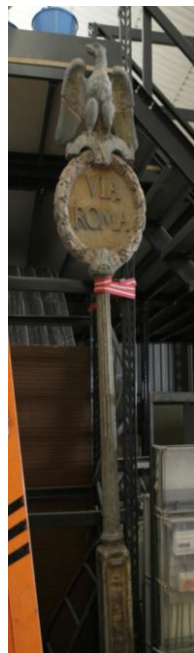
La parte escultórica la forman un escudo de la España Imperial, y una figura exenta de tres metros de altura representando a un marino abrazado al áncora y en actitud de exclamar ¡Arriba España!

La suscripción está abierta
Diríjanse los donativos a LA ÚLTIMA HORA.

Fulletó informatiu enviat als ajuntaments de Mallorca per tal de convidar-los a col·laborar amb la construcció del monument dedicat al creure «BALEARES», erigit al parc de Sa Feixina de Palma. (Foto cortesia Arxiu Municipal de Marratxí)

Estàtues de dos patricis Romans, juntament amb els dos làbarums realitzats per Francesc Escanell per adornar la Via Roma, dedicada a la Itàlia feixista de Benito Mussolini. (Foto via HISTORIA DE MALLORCA de Josep Mascaró i Pasarius)

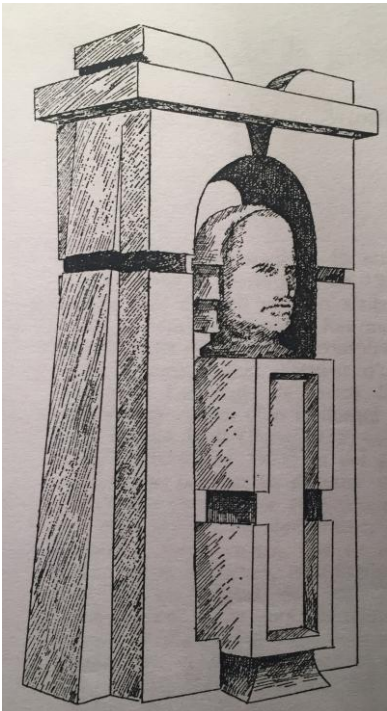
Reproducció i original d'un dels «Làbars» que adornaven durant la dictadura la «Via Roma» dedicada a la Itàlia feixista de Benito Mussolini. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferra Pons i Andreu Terrades i DIARIO DE MALLORCA, cortesia de Joan Riera)

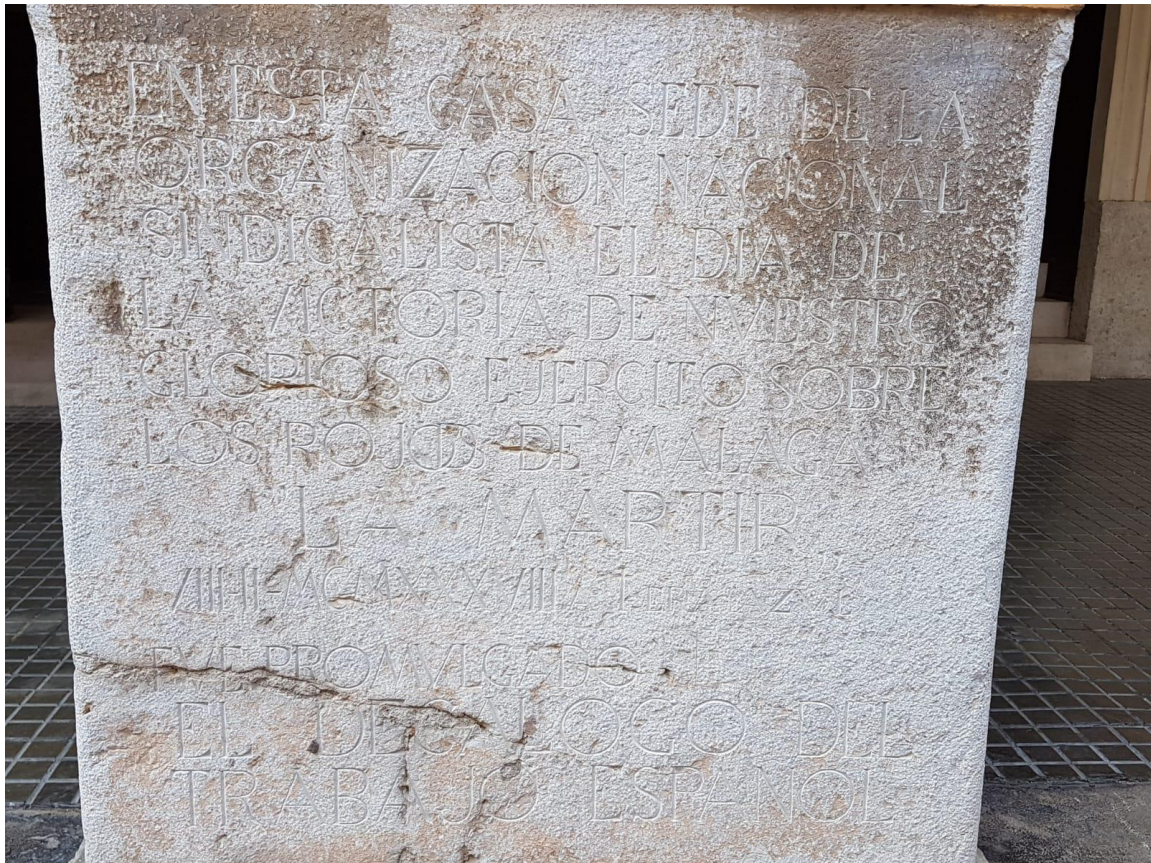
Fotografia inèdita on es poden veure les obres d'instal·lació de les estàtues dels dos patricis Romans a la que en aquell temps era coneguda com «Via Roma». (Fotografia cortesia de Maria Pilar Juan Ferret)

Làpides en memòria dels socis del Reial Mallorca, caiguts lluitant al costat del bàndol nacional, ubicades a l'antic estadi Lluís Sitjar. (Foto via ARCA)

Reproducció i original del monument dedicat a Mussolini, ubicat fins de la dècada dels anys 50 al quarter de Son Banyà. El seu autor era Heros Giusti (ABAIX), un legionari Italià que servia a una bateria antiaèria a Son Sant Joan. (Foto via revista NEON DE SURO, núm. de setembre de 1976, cortesia de Damià Ferrà Pons i Andreu Terrades i la revista AQUÍ ESTAMOS, núm.51, cortesia de Joan Mas Quetgles)

Làpida, retirada fa anys, ubicada al c/Conqueridor de Palma, on es fa referència a l'ocupació militar de la ciutat de Màlaga, el febrer de 1937 i a la redacció del «Fuero del Trabajo», el document de referència del franquisme en matèria laboral. Autor desconegut. (Foto via Direcció General de Participació i Memòria Democràtica)

Escut del Sindicato Vertical franquista a l'actual seu de CCOO a Palma. (Foto Marçal Isern Ramis 2018)

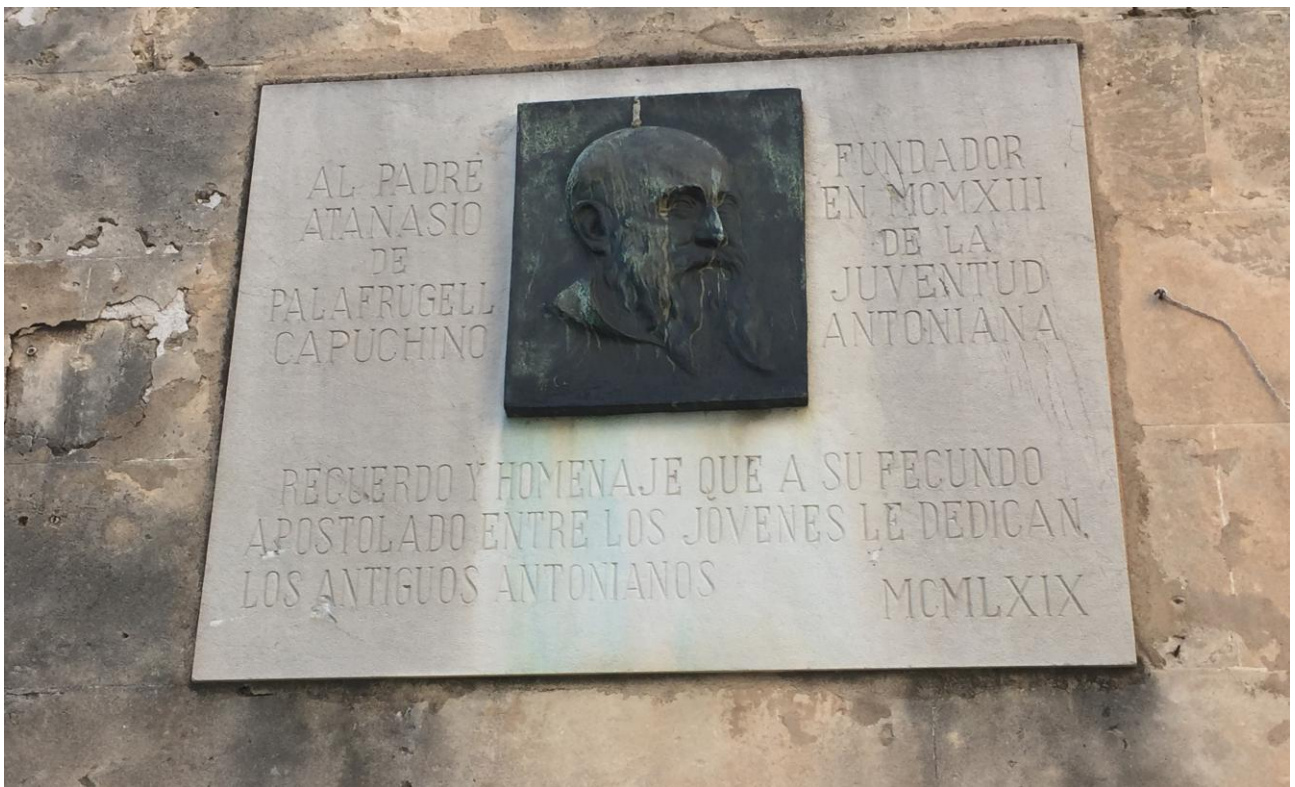

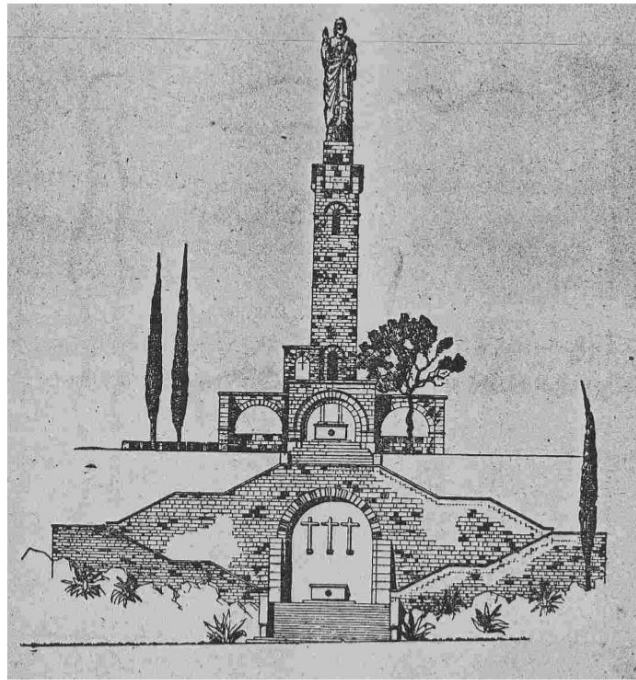
Escut del Sindicato Vertical franquista a l'actual seu de CC OO a Palma. (Foto Marçal Isern Ramis 2018)

Mig-relleu dedicat al periodista franquista Gabriel Fuster Mayans, a la plaça Major de Palma. Obra de Remigia Caubet. (Foto Marçal Isern, 2018)

Relleu ubicat a l'antiga presó dels Caputxins de Palma, dedicat al pare Atanasio de Palafrugell, conegut pels presos Republicans com el «Pare Satanasio», un dels religiosos destinats de la presó de Ca'n Mir de Palma. (Foto Marçal Isern Ramis 2018)

«Esbós del projecte elegit després de fer-hi les modificacions suggerides per la comissió promonument.» (imatge via EL MONUMENT AL SAGRAT COR DE JESÚS DE SES TRES CREUS A SÓLLER)

BIBLIOGRAFIA:

Albertí Genovart, Benet, «**Banyalbufar. A l'ombra de la falange**», Ed.. Documenta Balear, col·lecció La Guerra Civil a Mallorca poble a poble. 1997

Alcaraz, Montserrat, **La Guerra civil a Campos**, treball inèdit.

Andrés Sanz, Jesús, «**Los símbolos y la memoria del Franquismo**». 2006.

Barceló Bover, Gabriel, **Aportacions a la toponímia urbana de Manacor durant la guerra civil**.

Bauça Roig, Honorat, **Els nostres carrers, Colònia de Sant Jordi/ses Salines**, 2017.

Bibiloni, Gabriel. **Els carrers de Palma. Toponímia i patrimoni de la ciutat**, Coc 33 serveis editorials, Palma 2012.

Bonet, Cosme, «**Ses Salines durant la II República i la Guerra Civil**». Treball inèdit.

Buades Juan, Josep Maria, **EL CORPORATIVISME CATÒLIC EN EL PENSAMENT DE BARTOMEU QUETGLAS GAYÀ** a BSAL, núm.54 (1998).

Casal Meseguer, Xavier, «**1957: El golpe contra Franco que sólo existió en los rumores**». Revista AYER, núm.72. 2008.

Castro, Luís, «**Héroes y Caídos. Políticas de la memoria en la España contemporánea**». Ed.. Los libros de la Catarata, Madrid 2008.

De Zayas, Marqués de. **Historia de la Vieja Guardia de Baleares**, Madrid 1955.

Ferrà-Ponç, Damià, **La guerra civil a Campanet**, Leonard Muntaner Editor, 2015.

-«**Cultura i política a Mallorca (De la República a la postguerra)**». Recull d'articles publicats a la revista RANDA entre 1976 i 1978). Edicions Hora Nova per a Diari de Balears, Palma, 2006

Fiol Mateu, Gabriel, **Mancor, Massanella, Biniarroi, Biniatzent**, edicions de l'Ajuntament de Mancor de la Vall, 2005.

Garí Salleras, Bartomeu, Porreres. **Desfilades de dia, afusellaments de nit**, edic. Documenta Balear, col·lecció La guerra civil poble a poble, Palma, 2007.

García Roldán, Elena i García Giráldez, Teresa, **La representación del nacionalcatolicismo franquista en la perspectiva de mujer**, dins EL IMAGINARIO DEL TRABAJO SOCIAL EN LAS TESINAS DE FIN DE ESTUDIOS 1938-1983, Departamento de Trabajo Social y Servicios Sociales Escuela Universitaria de Trabajo Social Universidad Complutense.Madrid, 2010.

González Aja, Teresa, **Monje y soldado. Monje y soldado. La imagen masculina durante el Franquismo**, International Journal of Sport ScienceVOL. I. AÑO I Pág.64-83 ISSN:1885-3137 N° 1 -Octubre-2005

Gual Tortella, Miquel i Matas Pastor, Joan Josep, **ELS MOVIMENTS ESPECIALITZATS DE L'ACCIÓ CATÒLICA. REFLEXIONS TEOLÒGIQUES I HISTÒRIQUES**.

Ibáñez Salas, José Luís, **El nacionalcatolicismo: la Iglesia y el primer franquismo**, <http://www.eltambor.es/2018/06/el-nacionalcatolicismo-la-iglesia-y-el-primer-franquismo/>

Isern Ramis, Marçal, **Joan Estelrich Artigues, intel·lectual i propagandista Franquista**, per a Memòria de Mallorca, 2009

-**Monument als Jinetes de Alcalá: Símbol de la Victòria**. Per a l'Associació Memòria de Mallorca, 2009.

-«**Els Símbols de la Victòria**», Revista El Cercle, 2004.

-«**El "crucero baleares". Una història crítica**». Per a Memòria de Mallorca, 2009.

-«**La Victòria Pesseta a Pesseta**», Revista El Cercle, Alaró, 2007.

Jaume Campaner, Miquel. **L'Associació Catòlica de Mestres Nacionals de Balears (1923-1943)** Estudis Baleàrics, núm. 86-87 (oct. 2006 –abril 2007)

Jiménez de Cisneros Baudín, Federico Daniel, «**INVESTIGACIÓN INTERDISCIPLINAR Y PROPUESTA DE APLICACIONES EDUCATIVAS DE CREACIONES ARTÍSTICAS TRIDIMENSIONALES: MONUMENTOS AL CORAZÓN DE JESÚS EN ESPAÑA**».

Llobera Torrens, Antònia, Armengo Coll, Antoni, **La política a Inca en el franquisme**, XII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS.

Llorente Hernández, Ángel, «**Arte e ideología en el franquismo (1936-1951)**». Col·lecció «La balsa de la medusa», n°73, Edi. Visor. Madrid, 1995.

Mª Buades Joan, Josep, **EL PAPER DELS INTEL·LECTUALS MALLORQUINS EN LA DIFUSIÓ DE LA IDEOLOGIA FRANQUISTA**, BSAL, 53 (1997)

Mas Miralles, Guillem i Mateu Socias, Antoni, «**Montuiri. L'esclafit de la crispació**», Ed. Documenta Balear, col·lecció La guerra civil a Mallorca poble a poble. 2001.

Mas i Quetgles, Joan. **Els Mallorquins de Franco; La Falange I el Moviment Nacional**. Edicions Documenta Balear, Col·lecció Menjavents, 2003.

-«**Coronel Beorlegui, 36**». Suplement La Almudaina del Diario de Mallorca, edició del 16 de setembre de 2007

Massot i Montaner, Josep. **L'Església Catalana entre la guerra i la postguerra**. Col·lecció Episodis de la Història, Rafel Dalmau editor, 1978.

-**Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)**, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.

-**Església i societat a la Catalunya contemporània**, publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

-**El primer franquisme a Mallorca**, Edicions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra D'or, 1996.

M. Torres Velasco, Juan, **Els nostres noms de lloc: CARACAS**, publicat el 6 de gener de 2019 a la revista EL PUNT INFORMATIU.

March Bisbal, Jaume, Cerdà Vives, Andreu i Salas Vives, Pere, **Pollença, la revolta contra la rebel·lió**, col·lecció la guerra civil Poble a Poble, Edicions Documenta Balear, 2006.

Marqués Sintés, Miquel À. **Els noms dels carrers d'Alaior**, a "Monografies Alaiorenques", núm.6. Alaior,

(1997).

Mas Miralles, Guillem, **Les festes a Montuïri durant la postguerra 1940-1952**, Vòlum de les II Jornades d'estudis locals, MONTUÏRI: PATRIMONI I FESTES. Ajuntament de Montuïri, 2016.

Mestre Sureda "Bauto", Bartomeu, **Democràcia franquista?**, Diari de Balears, edició del 7 de desembre 2009.

Miró Fernández, Santiago, **Maestros depurados en Baleares durante la guerra civil**, Leonard Muntaner Editor, Palma, 1998

Morell González, Josep Antoni, **EL MONUMENT AL SAGRAT COR DE JESÚS DE SES TRES CREUS A SÓLLER** dins les IV Jornades d'Estudis Locals.

Morro Marcé, Mateu, inclòs a la seva comunicació **EL JOVE MIQUEL DOLÇ (1912-1936)**.

Munar Calafat, Lluç, **Clericalisme i anticlericalisme a Marratxí (1931-1939)**. IV Jornades d'Estudis Locals, Marratxí, 2017.

Navarro, Vicenç, **"Salvador Dali, Fascist"**, <https://www.countercurrents.org/dali-navarro121203.htm>.

Núñez Díaz-Balart, Mirta, **Los años del terror**, La esfera de los libros, Madrid, 2004.

Pareta Marjanedas, Maria Mercè, **JOSEP CLARET : ARQUITECTURA I SOCIETAT**. Any 2009.

Pieras Salom, Gabriel, **«Mallorca segles XIX-XX. Anecdolari històric**, Leonard Muntaner editor, col·lecció Llibres de la Nostra Terra, Palma, 2007.

Pons Payeres, Joan, **"La Plaça de Sant Pere"**, objectiu complit, revista DIARI DE BUJA, núm.11, setembre de 1980.

Pons Pons, Damià, **Biocronologia de Llorenç Riber Campins** dins Actes de les jornades d'estudi sobre Llorenç Riber, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

Porote Pons, Ramón, **LA FALANGE A MALLORCA ENTRE LA REPÚBLICA I EL PRIMER FRANQUISME: ESPECTRE SOCIOPOLÍTIC**.

Quetgles Cifre, Antoni, **CANVI I PERMANÈNCIA EN UN MUNICIPI DE MALLORCA: LA SEGONA REPÚBLICA, LA GUERRA CIVIL I ELS PRIMERS ANYS DE LA POSTGUERRA A SÓLLER (1931-1945)**.

Rosselló Bover, Pere, **L'obra de Salvador Galmés i Sanxo (1876-1951)"**. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

Rosselló Vaquer, Ramón, **Felanitx 1931-1952. Crònica de la Segona República, la Guerra i la postguerra**, Illa Editors, 2017.

Santana Morro, Manel, **Selva, al recer de la muntanya**, col·lecció la guerra civil poble a poble, edicions documenta Balear, 1998.

-**"Consell Les penes de mort"**, Ed. Documenta Balear, col·lecció "La guerra civil poble a poble, Palma, 1996.

Segura, Miquel, **Bruno Morey , El Darrer Canonge**, 1991, Les Edicions de Bitzoc.

Suàrez Salvà, Manel, **La història silenciada, Calvia i es Capdellà, 1936**, Lleonard Muntaner editor, 2016.

Torrús, Alejandro, **Las tres traiciones históricas de los Borbones**, diari digital PÚBLICO, 13 d'abril de 2018. <https://temas.publico.es/14-abril-republica/2018/04/13/el-lastre-de-la-monarquia-su-papel-en-la-lenta-evolucion-de-espana-como-sociedad/>

Ureña Portero, Gabriel, «**La escultura franquista: espejo del poder**», en Bonet Correa (Coord), «**Arte del franquismo**».

Viñarás y Domingo, Antonio José, **EIVISSA Y FORMENTERA, 1931-1936: SOCIEDAD, ECONOMÍA, ELECCIONES Y PODER POLÍTICO: TESIS DOCTORAL**.

Xandri Guitart, Marcel, **Monuments « A los caídos por dios y por España» a Catalunya**, de 1939 a 1970, Universitat Autònoma de Catalunya, 2016,

Zavala, José María. **Los Borbones en la Guerra Civil: entregados a Franco**, Publicat a la revista LA AVENTURA DE LA HISTORIA, núm.97, novembre de 2006.

ARXIUS:

- Arxiu Municipal d'Alaró
- Arxiu Municipal de Calvià
- Arxiu Municipal de Marratxí
- Arxiu Municipal de Santa Maria
- Arxiu Municipal de Son Servera

Agraïments:

MALLORCA

Joan Joan Saurina d'Alcúdia

Bàrbara Rabassa, regidora de patrimoni de l'Ajuntament d'Alcúdia

Gabriel Majoral d'Algaida

Antoni Picazo d'Artà

Benet Albertí Genovart de Banyalbufar

Mossèn Joan Pons Payeres de Búger

Xavier Margais de Bunyola

Antònia Colomar, responsable de l'Arxiu Municipal de Calvià

Manel Suàrez Salvà de Calvià

Damià Ferrà Ponç de Campanet

Montserrat Alcaraz de Campos

Tomàs Oliver de Campos

Miquel Flaquer de Capdepera

Manel Santana Morro de Consell

Jordi Fiol Horrach de Costitx

Ricard Janer Bonafé, Prior del Monestir de Lluc

Guillem Mir i Mateu Garau del Col·lectiu de Memòria Històrica d'Esporles

Onofre Rullàn Salamanca d'Esporles

Ramon Rosselló Vaquer de Felanitx

Antoni Armengol Coll d'Inca

Andreu Ramis Puig-Gros de Lloret de Vistalegre

Gabriel Alomar Serra de Llubí

Joan Clar Coll de Lluçmajor

Antoni Tugores de Manacor

Gabriel Fiol Mateu de Mancor de la Vall

Damià Quetgles de Maria de la Salut

Gabriel Massot i Montaner de Marratxí

Josep Ramis Salamanca, Regidor de Cultura de l'Ajunt. De Marratxí

Guillem Mas Miralles de Montuïri

Miquel Àngel Tortell de Muro

Gabriel Reixac Genovart, investigador local i ex-regidor de l'Ajuntament de Petra

Pere Salas Vives de Pollença

Bartomeu Garí Salleras de Porreres

Jaume Pujol de Puigpunyent

Rafel Sociés de Sa Pobla

Miquel López Crespí de Sa Pobla

Arnau Company Mates de Sant Joan

Josep Cortés de Sant Llorenç descardassar

Francisco Martorell Canals Batle de Santa Eugènia

Mateu Morro Mercé de Santa Maria

Cristòfol Miquel Sbert de Santanyí

Cosme Aguiló Adrover de Santanyí

Jordi Llabrés, cronista oficial de la vila de Sencelles

Honorat Bauçà Roig de Ses Salines

Cosme Bonet de Ses Salines

Juanjo Bonnín de Sineu

Antoni Quetgles Cifre de Sóller/Fornalutx

Jaume Miró de Son Servera

Núria Gomila Bonet, arxivera de Son Servera

Dídac Àlcala Villa de Valldemossa

Jaume Sansó de Vilafranca

MENORCA

Miquel À. Marquès Sintes del Centre d'Estudis Locals d'Alaior.

Jordi Pons de Ciutadella

Marc Pellicer Benejam de Ciutadella

Diego Pons, arxiver de l'Ajuntament d'Es Castell

Vanessa Vinent Melià, Regidora d'Educació, cultura, igualtat i esports de l'Ajuntament de Es Mercadal

Joan Pons Moll, investigador de'Es Migjorn Gran

Miquel López Gual, president de l'Associació Memòries de Menorca

EIVISSA

Maurici Cuesta i Labèrnia d'Eivissa

Albert Prats Costa Arxiver de Sant Antoni de Portmany

Antonio Viñarás Domingo de Sant Josep de Sa Talaia

FORMENTERA

Artur Parrón Guasch de Formentera

SIMBOLOGIA
FRANQUISTA
A LES ILLES BALEARS

POBLE
A
POBLE

ALARÓ

Com la pràctica totalitat dels municipis de les Balears, el poble d'Alaró comptà durant la guerra civil, la dictadura i els primers anys de la democràcia amb elements enaltidors del bàndol feixista de la guerra civil i del posterior règim franquista. A principis de la dècada dels anys 80, l'Ajuntament creà una comissió per tal de valorar la retirada o substitució de tots aquests elements. És cert que molts ja havien sigut retirats, per trobar-se a edificis privats (Plaques de la *Obra Sindical del Hogar, Ministerio de la Vivienda*, etc), i es decidí eliminar tots aquells carrers i vies dedicats a personatges lligats al règim. Els únics que no patiren modificacions, foren el carrer dedicat al militar Mariano Gómez Ulla i el dedicat al religiós Bartomeu Guasp Gelabert. L'any 2009 el col·lectiu «*Alaró per la Recuperació de la Memòria Històrica*», presentà una sol·licitud, acompanyada de tot un seguit de documentació que provava el vincle entre el militar Gómez-Ulla amb el bàndol feixista i el posterior règim dictatorial. Després de discussions i noves aportacions documentals, el carrer fou substituït per un acord plenari el 1er d'agost de 2009. Pel que fa específicament als elements dedicats a enaltir els caiguts del bàndol feixista de la guerra civil, podem afirmar que el primer monument erigit a la memòria dels Alaroners caiguts durant la guerra civil, es trobava al costat de l'església de Sant Bartomeu; segurament devia ser un senzill conjunt arquitectònic, pot ser realitzat amb materials peribles com la fusta i que fou substituït per un altre, erigit el 1943. El projecte de construcció del monument als caiguts fou aprovat el 18 de juny de 1943, i segons consta al llibre d'actes de l'Ajuntament, el disseny del citat monument anà a càrrec de (...)arquitecto D. José de Oleza Frates y se autorizó al Sr. Alcalde para que encargue la ejecución del mismo al picapedrero Pedro Vallés Reus de Binissalem»⁷⁸. Aquest monument fou desmuntat l'any 1986⁷⁹. S'utilitzaren els materials del monument per urbanitzar la plaça on es trobava ubicat i per construir una làpida dedicada a tots els Alaroners morts a la guerra civil, ubicada al cementeri de la localitat.

Alaró encara compta amb algunes distincions honorífiques otorgades durant la dictadura franquista; el 4 d'agost de 1953 la corporació municipal franquista, presidida pel Batle Josep Sastre Riera «*Pitos*», decidiren declarar Pedro Salas Garau, president de la Diputación Provincial franquista, com a fill adoptiu de la vila, distinció otorgada el dia 16 d'agost de 1953 a la sala de plens de l'Ajuntament Alaroner, amb motiu de les festes de Sant Roc d'aquell any. Aquesta distinció no ha sigut revocada. Pedro Salas Garau fou president de la Diputación Provincial franquista entre 1948 i 1954 i procurador a les Cortes franquistes entre 1946 i 1949⁸⁰.

Símbols franquistes

UBICACIÓ:

Bloc d'habitatges ubicat al nº7 de la plaça rector Sebastià Jaume.

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL:

Placa de metall. Apareix l'emblema feixista del jou i fletxes, i una casa acompanyant de les frases al·lusives al Ministerio de la Vivienda i el Instituto Nacional de la Vivienda.

⁷⁸ Llibre d'actes de l'Ajuntament Alaroner 1943.

⁷⁹ Per al primer monument als caiguts vegeu **EL CORREO DE MALLORCA**, edició del 14 d'agost de 1939.

⁸⁰ <http://www.congreso.es>

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ:

Les plaques d'habitatge registrades identificaven bàsicament edificis acollits a promocions d'habitatges, normalment de renda reduïda, emparades sota lleis o decrets-llei dictats per afavorir polítiques d'habitatge per als col·lectius habitualment menys afavorits.

ANTECEDENTS HISTÒRICS:

La placa fou col·locada a principis de la dècada dels anys 70, quan es finalitzà la construcció de l'esmentat bloc d'habitatges en règim de protecció oficial.

IMATGES DE L'ELEMENT:

UBICACIÓ:

Habitatge unifamiliar carrer Ermità Mir núm. 28.

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL:

Placa circular de metall de 15 cm de diàmetre, on pareix l'emblema feixista del jou i fletxes i amb l'anagrama i la llegenda de la «obra sindical del hogar».

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ:

Les plaques d'habitatge registrades identificaven bàsicament edificis acollits a promocions d'habitatges, normalment de renda reduïda, emparades sota lleis o decrets-llei dictats per afavorir polítiques d'habitatge per als col·lectius habitualment menys afavorits.

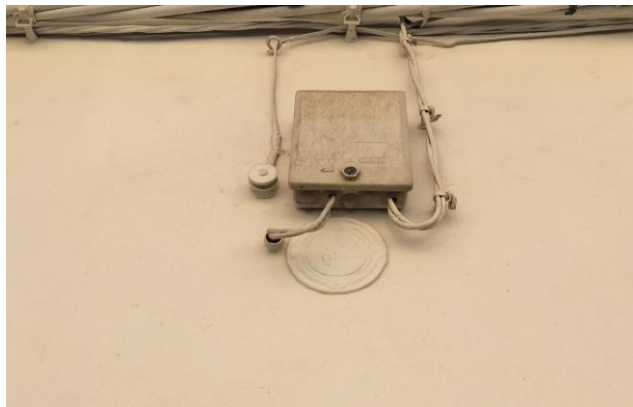
ANTECEDENTS HISTÒRICS:

La placa fou col·locada a principis de la dècada dels anys 40, quan es finalitzà la construcció de l'esmentada vivenda, inclosa dins un programa de construcció de vivendes en règim de protecció oficial del règim franquista. Aquest programa constà en una primera fase amb la construcció de 40 vivendes, dins el grup anomenat «Generalísimo Franco», que estigué enllestit a voltants de l'any 1943.

DIMENSIONS:

Placa circular de metall de 15 cm de diàmetre.

IMATGES DE L'ELEMENT:

ALCÚDIA

Municipi:

Port d'Alcúdia, terme municipal d'Alcúdia

UBICACIÓ:

Bloc d'habitatges numerats de l'1 al 7 de l'edifici PROVIALSA, que ocupa la illeta de pisos situada entre el carrers mar i estany, Teodor Canet, Travessa Llorenç Villalonga i del del Dofí del Port d'Alcúdia.

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL:

Placa de metall. Apareix l'emblema feixista del jou i fletxes, i una casa acompanyant les sigles INV (Instituto Nacional de la Vivienda) ocupant tot el lateral esquerre de la placa.

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ:

Les plaques d'habitatge registrades identificaven bàsicament edificis aollits a promocions d'habitatges, normalment de renda reduïda, emparades sota lleis o decrets-llei dictats per afavorir polítiques d'habitatge per als col·lectius habitualment menys afavorits.

IMATGES DE L'ELEMENT:

1

no PROHIBIDA
LA CIRCULACION
DE VEHICULOS
DE CUALQUIER CLASE

2

PROHIBIDA
LA CIRCULACION
DE VEHICULOS
DE CUALQUIER CLASE.

3

6

UBICACIÓ:

Barriada de cases de protecció oficial construïdes als anys 60, que en un principi havien d'acollir als treballadors de la central elèctrica de Es Murterar, ubicada al Port d'Alcúdia. La barriada es coneix popularment com «Es poblat de GESA» tot i que el nom oficial es «Poblado Marqués de Suances», en honor del que en aquell moments era el Director general del Instituto Nacional de Industria (INI). Els blocs de vivendes que encara conserven aquestes plaques són el 6, 7, 9, 10, 11, 12 i 14.

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL:

Placa de metall. Apareix l'emblema feixista del jou i fletxes i les sigles INV (Instituto Nacional de la Vivienda) ocupant tot el lateral esquerra de la placa.

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ:

Les plaques d'habitatge registrades identificaven bàsicament edificis acollits a promocions d'habitatges, normalment de renda reduïda o limitada, emparades sota lleis o decrets-lei dictats per afavorir polítiques d'habitatge per als col·lectius habitualment menys afavorits.

IMATGES DE L'ELEMENT:

 **MINISTERIO
DE LA VIVIENDA**
ESTA CASA ESTA ACOGIDA
A LOS BENEFICIOS DE LA LEY
DE 15 DE JULIO DE 1954
Y ES DE RENTA LIMITADA

BLOQUE
9

ARIANY

Durant la guerra civil i la dictadura, la vila d'Ariany depenia administrativament de Petra, de la que no aconseguí la independència fins l'any 1982. Segons la bibliografia, ni tan sol tenia constituïda una agrupació de Falange, però sí una agrupació del partit «Unión de Derechas», constituïda el 3 de març de 1932, elements que molt probablement passarien a formar part de la Falange un cop desapareguts tots els partits polítics pel decret d'unificació del 19 d'abril de 1937. Si que hem trobat referències de la Falange Española d'Ariany, posteriors al 18 de juliol de 1936. Pel que fa a símbols franquistes, hem de destacar algunes vies urbanes:

Carrer **Miquel Truyols Sureda** (1875-1942), religiós rector d'Ariany entre 1906 i 1942, any de la seva mort. Durant la guerra civil feu propaganda a favor de les disposicions promogudes per les il·legals autoritats feixistes de Mallorca. Segons unes entrevistes publicades a la revista ARIANY, criticà a persones que en privat li confessaren que guardaven queviures per la por a les requisades dels elements revoltats i també a que les famílies donessin voluntàriament l'or i les joies que tenien, amb l'excusa de que si no ho feien, serien assassinades pels Falangistes.

ARTÀ

El municipi d'Artà té una monument i creu als caiguts, ubicat vora les murades de Sant Salvador. Durant els primers anys de la democràcia (1979-1980 aprox.) fou retirada la làpida amb els noms dels caiguts del bàndol dit "nacional" i substituïda per una que porta la següent inscripció:

A TOTES LES VÍCTIMES DE LA GUERRA CIVIL

Segons l'historiador Antoni Picazo Muntaner⁸¹, autor de la instància presentada per retirar la creu dels caiguts, encara queden símbols a edificis públics. A l'ajuntament d'Artà (1942) hi podem trobar dos vitralls amb simbologia religiosa, que si bé en un primer moment poden semblar no tenir cap relació amb el bàndol feixista de la guerra civil o de la dictadura franquista, el cert és que formaven part del conjunt de vitralls originals dels anys quaranta, que simbolitzaven la unió entre l'església catòlica, que beneí el cop d'Estat com un creuada, i l'Estat il·legal sorgit del cop i la posterior victòria militar.

---

81 Entrevista realitzada per l'autor dia 5 de novembre de 2018.

BUNYOLA

El terme municipal de Bunyola, està format pel següents nuclis urbans; Bunyola, Baix del Puig, La Coma, La font seca, Orient i Palmanyola. Pel que fa als monuments erigits durant la guerra civil i la posterior dictadura franquista, es projectà erigir un monument dedicat al «Sagrado Corazón de Jesús» i a glòria de la nova Espanya, però la manca d'entesa entre la comissió gestora de l'ajuntament franquista i els propietaris del terreny escollit per ubicar-lo, el cim del turó del Castellet, frustrà el projecte. Per això es projectà erigir un monument als caiguts a les confluències del C/Santa Catalina Thomàs i Pare Cerdà. El monument fou inaugurat i beneït el 22 de setembre de 1939. El monument, una senzilla creu de pedra erigida sobre una base rectangular, amb l'escut de la localitat i durant la dictadura amb la següent llegenda:

A LOS CAÍDOS POR DIOS Y POR ESPAÑA

Segons l'historiador Xavier Margais, es feren ofrenes florals i homenatges fins a la dècada dels 70 del s.XX. Durant la legislatura de 1987/1991 fou retirada la làpida amb els noms dels caiguts lluitant amb el bàndol dit «nacional», però el monument no fou desmantellat. Segons el mateix historiador, aquest és l'únic símbol franquista que queda a la localitat¹.

UBICACIÓ:

A les escales d'accés al carrer Santa Catalina Thomas des del carrer Pare Cerdà.

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL:

Monument i creus als caiguts del bàndol rebel de la guerra civil

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ:

Monument erigit el 1939 per honorar als Bunyolins morts durant la guerra civil, lluitant al costat de les forces armades que s'aixecaren en armes contra el govern Republicà el 18 de juliol de 1936. Inaugurat el 22 de setembre de 1939.

CALVIÀ.

El terme municipal de Calvià, està format pels nuclis urbans de Calvià, Cas Català-Illetes, Badia de Palma, Es Capdellà, Costa de la Calma, Costa de'n Blanes, Magaluf, Peguera, Palmanova, La Porrassa, Portals Nous, Santa Ponça, Castell de Bendinat, Galatzó, Portals Vells, Sol de Mallorca, Son Ferrer i el Toro. Pel que fa la monument erigit en memòria dels Calvianers morts lluitant al costat del bàndol rebel, fou desmantellat el 1979. Al nucli urbà d'Es Capdellà també s'erigí un monument als caiguts, que fou desmantellat el 1978, al mateix temps que s'enderrocà l'església, al costat de la qual estava ubicat, que quedà afectada per un llamp. A la façana principal de l'església de Calvià també s'hi podia trobar una estampació amb el nom del fundador de la Falange, José Antonio Primo de Rivera, ja desapareguda. Comentar que al terme municipal de Calvià, es projectà l'any 1972 una promoció de 40 habitatges protegits, que mai s'arribà a construir. Pel que fa a la toponímia urbana, durant els successius governs del PSOE s'anà retirant tota la simbologia i els topònims amb reminiscències franquistes.

Carrer general García Ruiz (via dedicada al militar franquista Luís García Ruiz, 1877-1949. (..)En esclatar la guerra, García Ruiz era tinent coronel d'Enginyers. El 19 de juliol, poc abans de la partida cap a Barcelona, el general Goded el nomenà governador civil. Tenia 50 anys i ben aviat es convertí "en un personatge clau de la resistència nacionalista a Mallorca" (J.Massot). Les mesures immediates que García Ruiz adoptà al nou càrrec foren la repressió de la vaga general declarada tot just començat l'Alçament, la destitució de totes les comissions gestores municipals i las del funcionaris desafectes, la clausura dels sindicats i dels partits, la designació dels nous batles ... La duresa amb les quals s'aplicaren les mesures esmentades li valgué els primers topaments amb el comandant militar de Mallorca, coronel d'InfanteríaDíaz de Freijó. Aquells dies, el tinent coronel adreçà al·locucions a través de Ràdio Mallorca⁸². (..)El 30 d'agost del 36, uns dies després de l'arribada de l'aviació italiana, el tinent coronel substituï el coronel Ramos Unamuno com a cap d'operacions del front de Manacor. García Ruiz dirigí la contraofensiva que va recuperar Pula o Son Corb. Al més de setembre ocupà interinament la Comandància Militar. Poc després fou ascendit a coronel i destinat a la Península en qualitat de comandant d'Enginyers. Féu la campanya del Nord des d'Alaba fins a Xixon i Avilès. Arran de l'ocupació de Bilbao li fou concedida la medalla d'or de la ciutat.. En acabar la campanya del Nord fou nomenat comandant general d'Enginyers i passà a la campanya del Sud, a les ordres directes del general Queipo de Llano⁸³. (..)Un cop acabada la guerra fous ascendit a general per mèrits de guerra, atès que ocupava el número 8 de l'escala. El 9 de maig de 1939 fou proclamat fill adoptiu de Mallorca per l'Ajuntament de Palma, en funcions de capital de l'illa, en atenció als serveis prestats. De l'agost de 1940 al març de 1942 fou governador militar de Mallorca. A la postguerra formà part de la Federació Balear d'Escacs i presidí l'Ajedrez Mallorca Club"⁸⁴.)

---

⁸² Font https://www.fideus.com/luis_garcia_ruiz%20-%20memoria.htm

⁸³ Idem. Nota anterior.

⁸⁴ Idem. Nota anterior.

El tinent coronel de l'exèrcit franquista, **Luis García Ruiz** (2on per l'esquerra) amb membres de la Falange com el Marqués de Zayas, el militar Mateo Torres Bestard, el batle de Palma i el feixista Italià Arconovaldo Bonacorsi, conegut com el Conde Rossi, pistoler feixista i criminal de guerra.

Carrer Policia Damià Barceló (Membre de la Falange Española de Porreres. Participà en la detenció i tortura del batle Republicà de Porreres, Climent Garau Juan assassinat durant la guerra civil. Després de la guerra es refugià a Calvià, per por a represalies per la seva actuació durant la guerra civil)

Relación nominal de los camaradas pertenecientes a la Vieja Guardia de Porreras : Bartolomé Mascaró Barceló. Antonio Andréu Oliver, Baltasar Barceló Barceló, **Damián Barceló Ferrer**, Sebastián Barceló Mora, Bartolomé Beltrán Muntaner, Esteban Catalán Sa-lom, Juan Cerda Nigorra, Antonio Feliú Tomás, Antonio Fustela Rosselló, Francisco Grimalt Binimelis, Juan Janer Rosselló, Melchor Llull Andréu, Antonio Martorell Barceló, Jorge Más Font, Jaime Mesquida Barceló, Juan Mestre Martorell, José Moli Sorell, Clemente Mora Serra, Juan Mora Vaquer, Miguel Morro Perelló, Mateo Nicolás Amengual, Gabriel Nicolau Barceló, Pablo Nicolau Mariano, Juan Noguera Rosselló, Andrés Rosselló Andréu, Nadal Rosselló Martorell, Miguel Sala Solivellas, Miguel Sans Cerda, Antonio Sastre Ferrando, Juan Sastre Nicolau, Gabriel Servera Nicolau, Antonio Sitjar Mora, Andrés Sitjar Puig, Baltasar Soler Bar-celó, Miguel Tomás Bauza, Juan Torres Figuera, Bernardo Vaquer Mesquida, Jaime Vaquer Mesquida, Gabriel Veny Cerda, Miguel Veny Cerda, Sebastián Veny Font, Miguel Veny Mulet, Antonio Xamena Andréu.

Carrer **Sor Rosenda** (Religiosa. Segons l'historiador Manel Suàrez Salvà, «(..)Sor Rosenda. La monja que espiava les cases dels que s'havien amagat per veure si els trobava. La família de Jaume Pallicer la va trobar dins el menjador, d'amagat, cercant-lo»⁸⁵. (..)els escorcolls eren absolutament freqüents. Hi participava una mona, sor Rosenda que, sense demanar permís, hi entrava i, quan la trobaven regirant habitacions, es disculpava afirmant que li havien dit que hi havia un malalt i l'havia anat a visitar.

(...) es presentava la monja, sor Rosenda, sense demanar pormenores, entrava dins la casa, regirava la casa i quan la trobaven deua. «És que m'havien dit que hi havia un malalt»⁸⁶»

Illetes.- Al nucli urbà d'Illetes podem trobar una placa amb simbologia i al·lusions al règim franquista. Es tracta d'una placa de rajoles, instal·lada a un **hotel del grup Melià** l'any 1964, amb motiu de la inauguració

⁸⁵ Informació via Manel Suàrez Salvà.

⁸⁶ Testimoni d'Antònia Pellicer, filla de Jaume Pellicer, recollit per Manel Suàrez Salvà al seu llibre **La història silenciada, Calvia i es Capdellà, 1936**, Lleonard Muntaner editor, 2016, pàgs. 160-161.

de l'hotel núm. 1.000. El text que acompanya els símbols franquistes, fa al·lusió als «XXV AÑOS DE LA PAZ ESPAÑOLA».

CAPDEPERA

El terme municipal de Capdepera està format pels següents nuclis urbans; Capdepera, Cala Rajada, sa Font de Sa Cala, cala Gat, cala Lliteras, cala Mesquida, Canyamel, Es Carregador, Sa Pedruscada, cala Provençals i Son Moll. L'element més destacat de la simbologia franquista és el monument i creu dels caiguts. Ubicat al lateral esquerra del portal major de l'església parroquial, fou desmantellat el 1er de novembre de 1978 i traslladat al cementeri de la localitat. A més es substituï la làpida amb el nom dels caiguts del bàndol rebel, per una altra que duu la següent inscripció:

EN RECORD DELS QUI MORIREN I PERQUÈ NO TORNI A PASSAR MAI MÉS
1936-1939

Pel que fa a altres elements enaltidors del bàndol rebel de la guerra civil o de la posterior dictadura, comentar que la majoria de vies urbanes relacionades amb aquell períodes històrics, foren substituïdes a finals dels anys 70 (1978) al mateix temps que es desmantellava el monument als caiguts i era traslladat i re-significat al cementeri de la vila. Les úniques promocions d'habitatges de protecció oficial, es construïren al nucli urbà de Cala Ratjada. Eren un grup d'habitatges de planta baixa, anomenats «Ses cases de's Mariners». Aquests habitatges compten avui en dia amb simbologia franquista, concretament 5 plaques del «Ministerio de la Vivienda», una amb el nom del grup d'habitatges «Bartolomé March» i una altra agraïnt l'ajuda de la Fundació March en la construcció dels esmentats habitatges². Fins l'any 2018 es mantingueren dues vies dedicades a personatges vinculats directament amb el franquisme de la guerra i la dictadura; A Capdepera el carrer dedicat al metge Militar, Mariano GómezUlla i a cala Rajada el dedicat al germà del general Franco, l'aviador Ramón Franco Bahamonde. Ambdues vies foren canviades el mes d'octubre del 2018³.

Simbologia

UBICACIÓ: Grup d'habitatges de protecció oficial conegudes com «Grupo de Viviendas Bartolomé March» i popularment com «Ses Cases de's Mariners», construïdes al nucli urbà de Cala Ratjada.

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL: Placa de metall. Apareix l'emblema feixista del jou i fletxes, i una casa acompanyant les sigles INV (Instituto Nacional de la Vivienda) ocupant tot el lateral esquerre de la placa.

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ: Les plaques d'habitatge registrades identificaven bàsicament edificis acollits a promocions d'habitatges, normalment de renda reduïda, emparades sota lleis o decrets-lleis dictats per afavorir polítiques d'habitatge per als col·lectius habitualment menys afavorits.

Carrer **Joan March Ordines** (Contrabandista, banquer i un dels principals valedors i financers del règim, que feu possible el subministrament de material de guerra al bàndol rebel durant la guerra civil).

EIVISSA

La vila d'Eivissa, coneguda popularment com "Vila", encara conserva tot un seguit de vestigis relacionats amb la guerra civil i la posterior dictadura franquista. El més conegut és la placa o làpida, dedicada a les 93 persones assassinades per milicians anarquistes, al Castell d'Eivissa, el 13 de setembre de 1936, ubicada a la Catedral d'Eivissa. Sembla ser que l'assassinat dels 93 presos, fou com a represàlia per un bombardeig de l'aviació italiana a la ciutat, que causà una 40ena de víctimes civils. Aquestes persones foren enterrades a una fossa comuna al cementeri vell de la ciutat. L'octubre de 1940, la majoria de les 113 víctimes de la repressió Republicana foren traslladades a la Catedral d'Eivissa, sota una placa amb els seus noms i una làpida als peus de la mateixa, inaugurada el 1941, on es podia llegir la següent inscripció:

"Víctimas del odio a la religión y a la patria. Fueron ferozmente inmolados durante la dominación marxista en estas islas VII de agosto XIII de septiembre del año 1936. Dignísimos sacerdotes, pundonorosos militares y honrados ciudadanos ametrallados en masa casi todos en el Castillo la noche trágica del expresado día XIII de septiembre. Sus almas triunfantes subieron al cielo. Sus huesos humillados esperan aquí el gran día de la Resurrección"

Aquesta placa fou contextualitzada l'any 2000, en temps del bisbe Agustín Cortés Soriano (1998-2005) per tal de descarregar-la de la seva càrrega política i com eina de pau i reconciliació. Un altra monument relacionat amb aquell període històric, és el dedicat al Sagrat Cor de Jesús, erigit al Pujol de na Ribes. Segons la Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, (...)El monument eivissenc per antonomàsia és el dedicat al Sagrat Cor de Jesús, al cim del puig de na Ribes, a mig camí entre Vila i Sant Rafel, de grans dimensions en comparació amb tots els altres que s'estan comentant. Es tracta d'una estàtua gegant sobre una altíssima pilastra (formigó i pedra), que respon als models de la seua època. Va ser inaugurada el 12 d'octubre de 1947 i havia estat promoguda pel bisbe Antoni Cardona Riera "Frit", gran devot del Sagrat Cor. Sembla que durant uns dies de la dominació republicana de 1936, el bisbe emprà el pujolet com a amagatall. L'autor de l'estàtua, de 4,60 metres d'alçada, va ser l'escultor valencià Antoni Sanjuan. Joan Serra, de Palma, va ser el contractista oficial de l'obra encara que tota la feina al puig fou realitzada pel mestre d'obres eivissenc Joan Costa "Coroner".

Al cementeri vell de «Vila» es conserva el monument i creu als caiguts del bàndol feixista. El monument fou inaugurat el 13 de setembre de 1937, com record als assassinats durant la repressió Republicana de l'Illa d'Eivissa. El monument fou iniciativa del diari «VIVA ESPAÑA» que encetà una subscripció popular per a la seva construcció. La construcció anà a càrrec de l'escultor i falangista Juan Serra Femenias (Informació via www.eeif.es - Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera 2019), autor d'altres monuments funeraris del bàndol franquista. Després de la mort del dictador, la placa d'aquest monument fou contextualitzada amb una altra dedicada a tots els que moriren per Espanya durant la guerra civil, sense que en cap moment es faci referència al bàndol feixista o els defensors de la legalitat Republicana.

Per altra banda el monument als caiguts era una senzilla creu de fusta, erigida sobre un petit pedestal a imitació d'un calvari en la tradició catòlica. Es trobava ubicada al costat de l'Ajuntament d'Eivissa i durant anys fou l'escenari dels actes en record dels caiguts del bàndol feixista o en dates assenyalades pel règim. L'octubre de 1952 fou destruïda per una temporal, tot i que fou reconstruïda. Altra simbologia relacionada amb els caiguts del bàndol nacional era la làpida dedicada als socis del «Casino de Ibiza» morts per la repressió

Republicana. Fou inaugurada el 13 de setembre de 1941, a la biblioteca de l'esmentat Casino, al mateix temps que s'inaugurava la placa de la Catedral d'Eivissa.

Pel que fa a les promocions d'habitatges socials construïts durant el franquisme, destacar els dos blocs d'habitatges "Santa Margarita", inaugurats el 1955 pel dictador Franco i que foren derruïts entre els anys 2017-2018. Altres promocions d'habitatges protegits, foren els construïts a la zona coneguda com Es Soto Fosch, destinada en un primer moment com residència per les famílies i els militars destinats a l'illa. Amb el pas del temps, la situació canvià i ara estan regits per una Comunitat de Propietaris. A pesar d'aquests canvis, tots els edificis conserven simbologia del «Ministerio de la Vivienda». Pel que fa a la toponímia, destacar que els noms més clarament relacionats amb el bàndol feixista de la guerra civil i la dictadura, foren substituïts.

Simbologia

UBICACIÓ: carrer Es Soto

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL: Plaques del Ministerio de la Vivienda

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ: Placa de metall. Apareix l'emblema feixista del jou i fletxes, i una casa acompanyant de les frases al·lusives al Ministerio de la Vivienda i el Insituto Nacional de la Vivienda.

ANTECEDENTS HISTÒRICS: Les plaques d'habitatge registrades identificaven bàsicament edificis acollits a promocions d'habitatges, normalment de renda reduïda, emparades sota lleis o decrets llei dictats per afavorir polítiques d'habitatge per als col·lectius habitualment menys afavorits. Les plaques es troben distribuïdes a 2 dels 3 blocs d'edificis (de 2 portals cadascun) que es feren fer per a què hi visquessin militars. Es troben a una zona coneguda com es Soto, prop del puig des Molins. Actualment estan gestionats com a "Comunidad de propietarios El Soto).

(Fotografies i informació cortesia de Maurici Cuesta i Labèrnia del Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera.)

ES CASTELL

El terme municipal de Es Castell, està format pels nuclis de població del Caló de Sant Esteve, El Fonduco, Santa Anna, Sínia d'en Riera, Sol de l'Est, Son Vilar i Trebalúger. El monument als caiguts fou erigit a principis de la dècada dels anys 60 i enderrocat amb el retorn de les llibertats públiques. Segons les fonts consultades, durant la dictadura franquista, al terme municipal de Es Castell no es feren promocions d'habitatges protegits¹. D'entre tots els elements relacionats amb el bàndol dit «nacional» i la dictadura franquista, cal destacar el mausoleu dedicat a les víctimes de les tretes del vaixell-presó. Segon l'informe de l'Associació Memòries de Menorca, (...) Si hom entra al cementeri municipal d'Es Castell, just passada una espècie de primera corba es trobarà de cara amb un mausoleu dedicat a "los mártires del Atlante". Com es pot veure fàcilment a les imatges adjuntes, la façana consta de l'escut franquista, pel que una àguila i la inscripció "una, grande y libre" a l'escut culminen el frontó del mausoleu. A la part de sota, l'expressió franquista "A los caídos por Dios y por España". Finalment, remata l'estructura una creu catòlica. A l'interior, una placa dedicada "A los mártires del Atlante" on hi apareix tota la relació de noms assassinats al vaixell-presó. Es tracta d'un cementeri municipal, públic, i que per tant segons les lleis Estatal i Autònoma en relació a la memòria no pot mantenir en exhibició símbols clarament franquistes i anticonstitucionals.

La repressió a Menorca té dues cares, la falangista i al republicana. Aquests darrers cometeren autèntics crims amb les tretes dels presoners de La Mola i del vaixell Atlante. Crec que difícilment es pot proposar suprimir el monument, encara que sí cal eliminar aquesta part: l'escut franquista, i i les inscripcions Caidos por Dios y por España i Una, grande y libre.

Mausoleu dedicat a "los mártires del Atlante", ubicat al cementeri d'Es Castell. (Fotografia via Miquel Àngel Marquès)

Làpida funerària commemorativa dedicada a la memòria de qui fou batle de Villa-Carlos, Francisco Gimier Sintes, assassinat el 16 de novembre de 1936 davant el cementeri d'Es Castell. A la làpida, molt degradada pel pas del temps, es pot llegir «Caído por Dios y por España» a pesar de que segons algunes fonts, fou assassinat per motius aliens a la religió i la política. En tot cas, el podem considerar un element enaltidor del bàndol rebel de la guerra civil i, degut al seu pèssim estat de conservació, seria adient el seu trasllat a un Museu per a la seva preservació, degudament contextualitzada.

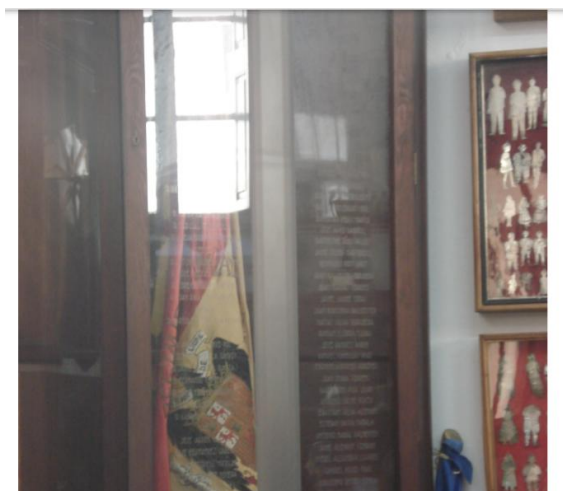
Detall de la ubicació de la làpida mortuòria, ubicada al cementeri d'Es Castell, dedicada a la memòria de Francisco Gimier Sintes. (Fotografia via Miquel Àngel Marquès)

ESCORCA

El terme municipal està format pels nuclis urbans d'Escorca, Lluç, Cala Tuent-Sa Calobra. No es té constància de que al municipi conservi simbologia Franquista de cap tipus. Durant la guerra civil, al monestir de Lluç s'hi instal·là una acadèmia per formar «Alféreces provisionales». Després de la guerra civil fou instal·lat al Jardí de la Magnòlia, un monòlit dedicat, i en record, de l'esmentada acadèmia militar. Aquest monòlit fou retirat a principis dels anys 80 i traslladat al museu militar del Castell de Sant Carles.

Després de la guerra, fou col·locada una vitrina coronada amb l'àguila franquista, que custodiava una bandera del règim dictatorial en record dels militars de l'arma d'artilleria del bàndol rebel, morts durant la guerra. Aquesta vitrina s'exhibia a una sala amb altres exVots (2009) però fa uns anys fou traslladada a l'arxiu del Monestir.

Al Museu del Monestir es conserva en exposició una faixa de l'uniforme de gala del comandament del general d'Enginyers Luís García Ruíz, sense que es faci cap mena de menció al seu paper en la repressió desfermada a partir del 19 de juliol de 1936. També es conserva el bastó de comandament del Capità General de les Balears, Juan Bautista Sánchez González, que ocupà el càrrec entre 1941 i 1945.

INCA

El monument als caiguts de la capital del raiguer, fou erigit el 1941, obra de l'escultor Joan Reus i segons el projecte de l'arquitecte José de Oleza. El monument es trobava ubicat a la façana de l'església parroquial de Santa Maria la major. Per acord unànime de tot els consistori, es decidí el febrer de 1984, desmantellar el monument i traslladar-lo al cementeri municipal, on se li afegí una làpida amb el següent text:

LA CIUTAT D'INCA A LA MEMÒRIA DE TOTES LES VÍCTIMES DE LA GUERRA CIVIL 1936-1939

La retirada del monument no estigué absent de polèmiques entre la ciutadania, i una petita delegació de la Falange Española, feu una concentració de rebuig, setmanes després de la retirada del monument. Un segon monument de l'època franquista es troba ubicat al parc de la Mediterrània, al costat del IES Berenguer d'Anoia. Es tracta del monument erigit el 1962 i dedicat al «Batalló d'Inca» un dels molts noms amb que contà la guarnició militar aquarterada a la capital del Raiguer. El monument en qüestió, molt deteriorat pel pas del temps i els actes vandàlics, no ha sigut enderrocat, tot i estar relacionat amb el bàndol sublevat de la guerra civil i la posterior dictadura.

Simbologia

UBICACIÓ: Habitatges unifamiliar dels carrers, canonge Sebastià Garcias (núm.9) , Llorenç Mª Duran (núms. 54, 124, 130 i 140), Passatge de l'Oest (núms. 1, 7, 13, 18 i 21) i Mandrava (núms. 2 i 12)

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL: Placa circular de metall de 15 cm de diàmetre, on pareix l'emblema feixista del jou i fletxes i amb l'anagrama i la llegenda de la «Obra Sindical del Hogar».

SIGNIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ: Les plaques d'habitatge registrades identificaven bàsicament edificis acollits a promocions d'habitatges, normalment de renda reduïda, emparades sota lleis o decrets llei dictats per afavorir polítiques d'habitatge per als col·lectius habitualment menys afavorits.

ANTECEDENTS HISTÒRICS: Les plaques foren col·locades l'any 1947, quan finalitzà la construcció dels habitatges, inclosos dins un programa de construcció d'habitatges en règim de protecció oficial del règim franquista. El grup d'habitatges rebé el nom de «José Antonio».

DIMENSIONS: Placa circular de metall de 15 cm de diàmetre.

APÈNDIXS DOCUMENTALS:

Habitatge núm. 140 del carrer Llorenç M³ Duran. (Foto Marçal Isern 2018)

UBICACIÓ: Blocs d'habitatges ubicats als carrers Joan Crespí, Antoni Torrandell, Mandrava, Pau Cases Noves, c/Fra Antoni Torrens i el c/Antoni Torrandell. (núms. 63, 68, 80, 253, 264, 265, 284, 296)

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL: Plaques de metall. Apareix l'emblema feixista del jou i fletxes, i una casa acompanyant les sigles INV (Instituto Nacional de la Vivienda) ocupant tot el lateral esquerre de la placa.

ANTECEDENTS HISTÒRICS: La placa fou col·locada a principis de la dècada dels anys 70, quan es finalitzà la construcció de l'esmentat bloc d'habitatges en règim de protecció oficial.

Núm.68 del grup d'habitatges de protecció oficial «José Fernández Cela». (Foto Marçal Isern 2018)

UBICACIÓ: Bloc d'habitatges ubicat a l'avinguda d'Alcúdia núm. 30.

TIPOLOGIA DEL SÍMBOL: Plaques de metall. Apareix l'emblema feixista del jou i fletxes, i una casa acompanyant les sigles INV (Instituto Nacional de la Vivienda) ocupant tot el lateral esquerre de la placa.

ANTECEDENTS HISTÒRICS: La placa fou col·locada un cop finalitzada la construcció de l'esmentat bloc d'habitatges en règim de protecció oficial.

IMATGES DE L'ELEMENT:

- Monument dedicat a les diferents unitats militars aquarterades a la capital del raiguer al llarg del s.XX. Monument dedicat a les diferents unitats militars aquarterades a la capital del raiguer al llarg del s.XX, inaugurat el 1962. Aquestes unitats militars lluitaren al costat del bàndol feixista durant la guerra civil, al front de Manacor i a diferents fronts peninsulars. Actualment el monument presenta un pèssim estat de conservació i d'abandonament, fruit del pas del temps i diversos actes vandàlics.

IMATGES DE L'ELEMENT:

- Carrer de **Mossèn Andreu Caimari**. Capella, catalanista però que donà suport al cop d'estat i exaltà la revolta militar.

- Carrer rector **Francesc Rayó Brunet**. Va donar suport al cop d'estat.

LLUCMAJOR

El terme municipal de Lluçmajor està format pels següents nuclis de població: Lluçmajor, S'Arenal, Son Verí Nou, Cala Blava, Bellavista, Les Palmeres, Mioris Décima, Puigderrós, Sa Torre, Badia Blava, Badia Gran, Tolleric, Vallgonera Nou, Es Pas de Vallgonera i S'Estanyol de Migjorn. El monument als Caiguts, estava ubicat al lateral del portal major de l'església de Sant Miquel, fent cantonada amb el c/Born. Per acord plenari de l'any 1982, es decidí retirar-la i dipositar-la a un dipòsit municipal. Un any més tard es decidí reubicar-la al cementeri amb el següent text:

EN RECORDANÇA DE TOTS ELS MORTS I DESAPARESCUTS DURANT LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

El 25 de març de 1983, l'Ajuntament retirà la làpida amb els noms dels Lluçmajorers morts durant la guerra civil als fronts de la península, lluitant amb el bàndol rebel i ubicada a la façana de l'església de Lluçmajor. No així l'àguila Franquista que coronava tot el conjunt ni la inscripció «CAÍDOS POR DIOS Y POR ESPAÑA». L'any 2013 l'Ajuntament arribà a un acord amb la parròquia per eliminar també l'escut del règim franquista, que fou traslladat a un dipòsit municipal, però no fou fins al mes de desembre del 2015 quan es feu efectiva la seva retirada. Pel que fa a altres símbols del règim dictatorial, comentar que queden a Lluçmajor, podem enumerar les següents vies urbanes:

Carrer **Gómez-Ulla** (Metge Militar, simpatitzant del règim franquista i més tard cap de les unitats sanitàries de la División Azul. Morí a Madrid el 1945 i molts ajuntaments franquistes dedicaren carrers a la seva memòria, a pesar de la nul·la relació que tingué amb Mallorca. Tot el mèrit fou haver servit i simpatitzat amb el bàndol rebel durant la guerra i haver col·laborat amb la dictadura. (..)nom posat després de la guerra civil. Va de la Ronda de Ponent fins al carrer Major i està atravesat pel carrer Historiador Terrassa i pel carrer Grup Escola.»)

A Badia Gran:

Carrer **Almirante Moreno** (El 18 de juliol de 1936 es sublevà contra la legalitat Republicana a El Ferrol, on es feu amb el control de l'Arsenal. El mateix 1936 fou ascendit a Contra-Almirall i nomenat comandant de la marina franquista. El 1937 fou de nou ascendit a Vicealmirall i responsable de la flota de bloqueig de la zona Republicana. Com a comandant ordenà nombroses accions d'abordatge de vaixells de nacionalitat estrangera i Espanyola, a més de ser responsable de crims de guerra comesos contra població civil. Després de la guerra civil fou anomenat Ministro de Marina, càrrec que ocupà entre 1939-1945 i 1951-1957. Fou condecorat amb la Cruz Laureada de San Fernando a títol Individual i la Medalla Naval).

Carrer **Almirante Vierna** (El 18 de juliol de 1936 es sublevà contra la legalitat Republicana, fou anomenat comandant del creuer «BALEARES» amb el que va cometre crims de guerra contra població civil. Morí el 5 de març de 1938 a l'enfonsament del creuer, durant una batalla naval amb l'armada Republicana)

Carrer **Marinero Moll Duniach** (Mariner de l'armada franquista, embarcat al creuer «Balears»; mort durant un combat amb l'esquadra Republicana el 5 de març de 1938, que acabà amb l'enfonsament del creuer).

MANACOR

El terme municipal de Manacor, inclou els nuclis urbans de Porto Cristo, s'Illot, Cales de Mallorca, Cala Anguila, Cala Mendia, Cala Murada, Cala Varques, Cala Domingos, Cala Antena, Cala Bota, Cala Virgili, Cala Pilota, Cala Magraner, Cala Sequer i Cala Morlanda. Els nuclis urbans que acolliren major nombre de monuments fou Porto Cristo, per ser l'escenari de la batalla entre les forces rebels i les forces Republicanes. Un cop retirades les tropes Republicanes es decidí erigir un monument a la memòria dels caiguts lluitant amb el bàndol dit "nacional". Per divergències entre les forces paramilitars de la Falange i el Requeté i l'exèrcit, la zona de Porto Cristo arribà a tenir dos monuments. El primer inaugurat el 1937 a la denominada Punta de's Pelut i el segon inaugurat el 1956 a les confluència de l'Avinguda dels pins i la carretera de Son Servera. L'espai on fou erigit aquest monument estigué ocupat fins aquella data, per un senzill monument dedicat als caiguts de l'exèrcit. Durant la dictadura franquista es realitzaren promocions d'habitatges de protecció oficial, però un cop inspeccionades, no s'ha localitzat cap element que faci referència de cap organisme o administració del règim franquista.

Pel que fa als monuments de Manacor, aquest comptà a un primigeni monument erigit el 1936 a la façana de l'església dels dolors, consistent en una làpida amb els escuts de Falange, l'àguila franquista (flanquejada per dues fulles de palma, símbol dels màrtirs en la tradició catòlica) i les aspes de Borgonya del Requeté. A l'interior de la làpida una creu catòlica i la inscripció:

A LOS CAÍDOS POR DIOS Y POR LA PATRIA ¡PRESENTES!

El 2 de juliol de 1939 fou beneït el monument erigit davant l'església de Son Negre, dedicada al Sagrat Cor de Jesús i a la victòria dels exèrcits nacionals. La làpida de Manacor fou desmantellada el 2003 i els monuments de Porto Cristo, el dedicat als caiguts de l'exèrcit ho fou el 7 d'octubre de 2005 i el dedicat als caiguts de les milícies de Falange i el Requeté el març de 2006. El monument de Son Negre no ha sigut retirat. Altres elements a tenir presents, són les pintures murals realitzades pel pintor Pedro José Barceló Oliver, a la capella de la Puríssima, església de Nostra Senyora dels Dolors. Entre altres elements, podem identificar una bandera Espanyola i una figura femenina, vestida amb un uniforme de la Sección Femenina de Falange.

Simbologia

Carrer **Gómez-Ulla** (Metge Militar, simpatitzant del règim franquista i més tard cap de les unitats sanitàries de la «*División Azul*».

Plaça **Joan March Ordines** (Contrabandista, banquer i un dels principals valedors i financers del règim, que feu possible el subministrament de material de guerra al bàndol rebel durant la guerra civil.

MANCOR DE LA VALL

El poble de Mancor de la Vall, no va tenir mai monument als caiguts. Segons l'historiador Gabriel Fiol Mateu, una disputa entre el rector de la parròquia i el batle de la comissió gestora franquista, frustrà la construcció del monument dedicat als caiguts i el que s'havia de dedicar al Sagrat Cor de Jesús i als caiguts del bàndol rebel. A la vila de Mancor de la Vall, es realitzà durant el franquisme, una promoció d'habitatges de protecció oficial. L'edifici, un bloc de pisos, tenia col·locada les corresponents plaques del Ministerio de la Vivienda. Les esmentades plaques foren objecte de diferents atacs i els veïnats de l'immoble decidiren retirar les plaques, per acabar amb la polèmica pels símbols feixistes. Així, al poble de Mancor de la Vall, no queda cap element relacionat amb cap organisme del règim franquista.

Simbologia

Carrer **José Ferrer Ibáñez** (Militar. Es sublevà el juliol de 1936. El 1939 participà en l'ocupació de la Illa de Menorca, fins aleshores sota control Republicà. Formà part dels il·legals tribunals militars que jutjaren els defensors de la legalitat Republicana. Aquests tribunals condemnaren 202 Menorquins a la pena de mort. Vora 2.000 ciutadans de Menorca foren empresonats de manera il·legal per les autoritats feixistes. És fill adoptiu de Mancor, títol concedit durant la dictadura. Nom imposat segons acord plenari de l'11 de desembre de 1960.).

Maó

El terme municipal de Maó, està format pels següents nuclis de població; Binidali, Binixíquer, Cala Llonga, Es Canutells, Es Grau, Llucmaçanes, Maó, Sa Mesquida, Es Murtar, Sant Antoni i Sant Climent. A la vila de Maó hi hagué tot un seguit de monuments dedicats a les víctimes de la repressió Republicana. Un cop ocupada l'Illa de Menorca el febrer de 1939, les noves autoritats feixistes planejaren l'erecció de tot un seguit de monuments dedicats a les víctimes del bàndol feixista. El monument als caiguts de Maó es començà a construir el mes de juny de 1939 i fou inaugurat el 29 d'octubre de 1939. Aquest monument substituï un primigeni monument provisional, construït al costat de l'església parroquial, realitzat en fusta, que fou utilitzat durant els primers moments com a lloc on celebrar els homenatges als "màrtirs". També a l'església parroquial de Santa Maria s'estampà el nom de José Antonio Primo de Rivera el 18 de juliol de 1939, coincidint amb l'aniversari de l'aixecament militar, tal i com ja s'havia fet a moltes altres esglésies de la zona controlada pels militars rebels⁸⁷. El 15 d'agost de 1939 s'inaugurà un altra monument, en aquest cas dedicat als mariners de l'Armada morts per la repressió Republicana, durant els primers moments del cop d'Estat. A l'acte d'inauguració participà l'oficial de l'Armada Luís Riera Alemany, que havia sigut empresonat per les forces Republicanes. Altra simbologia relacionada amb el règim dictatorial, el podem trobar al núm.64 del carrer de Sant Esteva. És una placa del Ministerio de la Vivienda, que per llei s'havien d'enganxar als edificis i promocions d'habitatges protegits, construïts amb ajudes oficials durant la dictadura franquista⁸⁸.

Segons contestació oficial de l'Ajuntament de Maó, al terme municipal no queden vestigis toponímics relacionats amb el franquisme, ja que segon el mateix document, tots ells foren revisat i eliminats el 1988, amb l'aprovació del nou nomenclàtor per decret de Batlia del 28 d'octubre de 1988.

Momument als caídos del bàndol feixista:

(..) Febrer de 1939, les tropes franquistes entren a Menorca: la repressió per una banda, i la glorificació per l'altra, es posaven en marxa. Tot just uns mesos després de la rendició, el consistori franquista posava en marxa l'erecció d'un monument a l'Esplanada de Maó. El llibre d'Actes de Sessions de l'Ajuntament de Maó de febrer/desembre del 1939 explica com en la sessió celebrada l'onze de maig del 1939 la Comissió Gestora s'entera "con satisfacción" de que a iniciativa del General Gobernador de Menorca s'erigiria a l'Esplanada un "Monumento y Cruz a los Caídos, habiéndose ofrecido por indicación del mismo a esta Alcaldía, un puesto en la Junta de Honor de dicho Monumento". El Sr. Seguí fou l'enginyer representant de l'Ajuntament designat President de la Comisión Ejecutiva que havia d'erigir el "Monumento a la memoria de los Caídos por la Patria: "A la indicación del Sr. Seguí de haberse iniciado la oportuna suscripción para contribuir a los gastos de construcción del expresado Monumento a los caídos, esta Comisión por unanimidad, acordó concurrir a la misma con la cantidad de cinco mil pesetas". Segons narra Bartomeu Pons a les seves memòries, "Se organizó en la prisión del Hospital de Sangre una brigada de obreros para construir el monumento a los caídos por Dios y por la patria (no entraban los caídos de nuestra parte como era natural) [...] Eran responsables de la construcción de este monumento los maestros albañiles Juan Gomila, de Alaior, y Juan Humbert, de Maó, ambos muy competentes y a quienes se prometió la libertad tan pronto el monumento fuera inaugurado (Bartomeu Pons Sintés, 2003, p. 134). Així, i segons diuen també amb pedres de jaciments arqueològics a la base, es construïa el monument als caiguts per Espanya. Tanmateix, posteriorment (tot i les demandes socials d'esbucar el monument), ja el 2008, es va retirar l'àguila de Sant Joan de l'escut del monòlit de la plaça Esplanada en un intent de ressignificar el monument. Clarament, a nivell social, aquest monument no s'ha pogut ressignificar de cap manera ja que la seva estètica vertical, la gran creu catòlica que conté, la inscripció, i el record de tothom del que fins fa quatre dies va ser impedeix aquesta; ans al contrari, tothom té clar que es tracta d'un monument als caiguts del bàndol nacional. Malauradament, aquest monument pertany al ministeri corresponent, com bé indica l'Inventari de Béns Municipals: "Escritura núm. 312 del Notario Daniel Cano Cantallops. Permuta otorgada por el Ramo del

⁸⁷ Segons l'historiador Jordi Pons, aquesta inscripció ja no existeix.

⁸⁸ Informació via Miquel López Gual, president de l'Associació Memòries de Menorca.

Ejército de Tierra y el Excmo. Ayuntamiento de Mahón. 2 de diciembre de 1944. (...) el Ramo de Guerra cede en firme y a perpetuidad al Municipio de Mahón, la zona inferior de la Explanda comprendida entre el monumento erigido a la memoria de los Caídos por Dios y por España y la vía lindante con el paseo de Isabel II, de una superficie de 9.510 m².⁸⁹"

D'altra banda, hi ha una **placa franquista del Ministerio de la Vivienda al carrer de Sant Esteve (veure fotografia que s'adjunta a l'annex)..**

APÈNDIXS DOCUMENTALS:

El monument als caídos de Maó, en la seva configuració original.

---

⁸⁹ Informe realitzat pel col·lectiu "Memòries de Menorca". Via Conselleria de Cultura, Direcció general de participació i memòria democràtica.

El monument un cop contextualitzat. (Fotografies Josep Juárez, 2009)

El monument als caídos de Maó, un cop realitzat el canvi de la làpida franquista, però encara amb l'àguila del règim dictatorial. (Fotografia Miguel Seguí Mercadal, Arxiu d'Imatge i So de Menorca-CIM)

Detall del monument amb els afegits emprats per contextualitzar el monument franquista. (Fotografies Josep Juàrez, 2009)

Publicació ARRIBA ESPAÑA editada a Maó entre 1939 i 1940. Notícia breu sobre les intencions de construir un monument als caiguts del bàndol feixista. Edició del 24 de maig de 1939.

Monumento a los Caídos por Dios y por la Patria en la ciudad de Mahón

Por la señorita doña Josefina Taltavull, propietaria de las Canteras de Santa Ponsa (Alayor), ha sido cedida gratuitamente toda la piedra necesaria, e igualmente don Luis Victory ha hecho donación, también gratuitamente, del mármol que se precise.

La Comisión Técnica-Administrativa, agradece grandemente tan significados donativos, laudables en sí por el fin al cual se destina y testimonio del cariño con que ha sido acogida la noble obra comenzada, cuyos trabajos avanzan rápidamente.

Publicació ARRIBA ESPAÑA editada a Maó entre 1939 i 1940. Edició del 10 de juny de 1939.

El Monumento que se levanta en la Explanada

Del periódico «La Última Hora» de Palma de Mallorca, copiamos la siguiente gaceta por lo que atañe a esta ciudad:

«UN MONUMENTO A LOS CAÍDOS POR DIOS Y POR LA PATRIA EN MAHON»

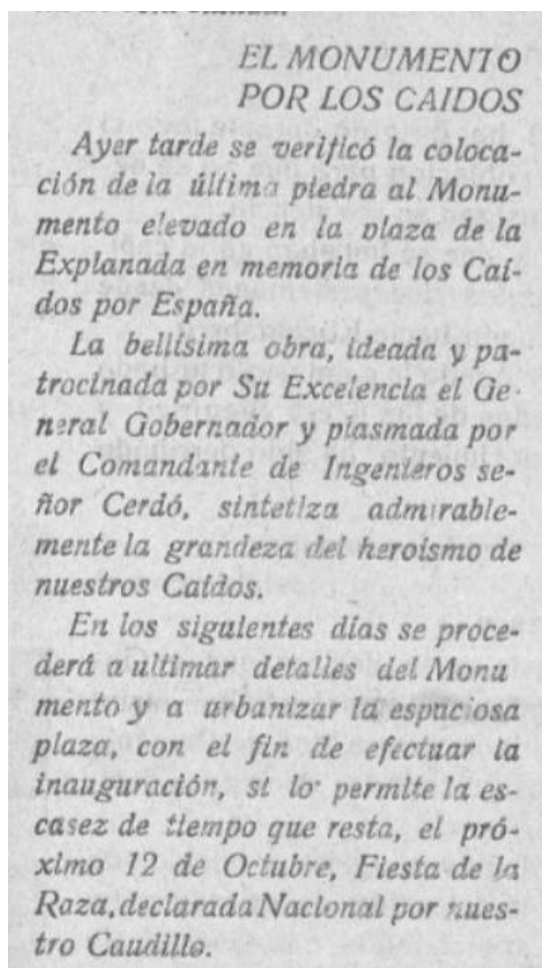
En los escaparates de la Casa Buades es á expuesto, siendo merecedor de la admiración del público, un Escudo de España, de bronce fundido, de grandes dimensiones, cuya construcción fué encargada a nuestro amigo Antonio Buades Ferrer, por la comisión encargada en Mahón del «Monumento de los Caídos por Dios y por la Patria» que, por iniciativa del excelentísimo señor General Gobernador Militar de Menorca, don Eduardo Recas, se levanta en la Explanada de dicha ciudad, se-

gún el proyecto del comandante de Ingenieros don Juan Cerdó.

El Monumento de gran altura (más de veinte metros) tiene por base un talayot tan frecuente en Menorca; en él se incrusta el altar y sobre éste el Agulla Imperial que forma el escudo; sostiene la Cruz que se repite en las cuatro caras de un obelisco, simbolizando así a los que por Dios y por España, cayeron los «presentes». Mejor dicho aún: el Aguila Imperial de España sostiene la Religión y la defendiendo.

El escudo proyectado por el señor Cerdó, llevado a la realidad, tan bien interpretado por los talleres de la Casa Buades, resulta espléndido, demostrando una vez más que no es balde han adquirido la fama merecida su Dirección y sus obreros.»

Publicació ARRIBA ESPAÑA editada a Maó entre 1939 i 1940. Edició del 12 d'agost de 1939.

Publicació ARRIBA ESPAÑA editada a Maó entre 1939 i 1940. Edició del 23 de setembre de 1939.

Arriba España

Diario Nacional Sindicalista

La justicia nacional sindicalista no consiste en dar una limosna, que humilla siempre, sino en capacitar al trabajador para que pueda ganar la vida con un trabajo honrado.

Año I. - Núm. 170.
En la Isla, al año. . . . . Pes. 200
Usted de España. . . . . 5 año
Suscripción . . . . . 12 céntimos
Número sueldo. 5

Mahón, martes 31 de Octubre de 1939
AÑO DE LA VICTORIA

REDACCION: Plaza de José Antonio número 7.
ADMINISTRACION: Rambla Abanderado número 36.
ANUNCIOS: Pago adelantado.

INAUGURACION DEL MONUMENTO A LOS CAIDOS GRANDIOSO DESFILE DE LAS FUERZAS VICTORIOSAS

La imponente concentración falangista del domingo

Después de un día de exequios, podemos decir que Mahón no había sido visto hasta el domingo día de un acto de gran solemnidad al celebrarse con motivo de la inauguración del Monumento que la religión y sentimiento patriótico de la Isla han levantado para conmemorar la gran batalla que tuvo lugar en la Santa Cruz de Mahón, el día 12 de mayo de 1936, cuando un ejército de 10.000 hombres, al mando del generalísimo Franco, derrotó a un ejército de 25.000 hombres, al mando del generalísimo Llauder. Un desbordamiento general de las virtudes patrióticas ha invadido los pechos de Mahón que se ha volcado en Mahón para ir en un momento de duelo de camaradería en torno de la patria heroica que en su perpetua existencia de la península de la plegría y del recuerdo de los que todo se dieron por salvar las libertades de la cristiandad occidental. Pasa así de la unidad, de compensación, de hermandad falangista, que abre horizontes a esperanzas ilimitadas de un porvenir imperial de la Patria. Esto ha sido en realidad la base del triunfo en que el Ejército y la Falange victoriosa han demostrado toda la potencia y la fuerza que están dispuestas a sostener, por la agrada memoria de sus camaradas mártires, la paz como se ganó la guerra.

Entusiasmo y acción

Desde hace varias semanas se ven hablando de la imponente concentración falangista del domingo. Una actividad incesante se nota entre los elementos de la Falange y en particular en la Jefatura de Propaganda, encargada especialmente de coordinar a la organización que trabaja con entusiasmo y decisión imponente que en su nombre, el Estado Mayor de sus Gobierno Militar.

En Automóvilismo se preparan activamente los medios de transporte para los miles de

Es la mañana del domingo

En las primeras horas del domingo se reunió la multitud más numerosa que se vio en Mahón. A partir de las diez fueron llegando los contingentes coreográficos de exámenes y acrobacias procedentes de todos los pueblos de la Isla. Numerosos coches ligeros y más veces tirados por caballos, conducían a nuestros comandos. Por todas partes bullían los falangistas, en su derecho general de la nacionalidad falangista.

En poco más de las ocho horas cuando empezaron las concentraciones parciales de los organismos de Falange. Las Organizaciones Juveniles femeninas y la Sección Peninsular se reunieron en la plaza del Generalísimo. Las Organizaciones Juveniles Masculinas en la plaza de José Antonio. Y los falangistas de Milicias y la Central Nacional Sindicalista se hicieron en la Avenida de José M.º Gudiño.

En la Plaza del Ejército

Desde las ocho y media, por las fuerzas de la Guardia Civil, Guardia Municipal y Centuria de S. E. se desfiló con entusiasmo en la Plaza del Ejército y calles adyacentes, dejando el recuerdo de la solemnidad para las concentraciones de fuerzas militares y de Falange.

La plaza, repleta de gente en su momento, apareció rodeada de alas militares, formando una gran fuente, elevando hacia el cielo magníficas banderas Nacionales, del Movimiento y de los señores amigos, que parecen lanzarse a la altura de una obra de arte.

Una orquesta tribuna, adornada con banderines y tapices, aguardaba la presencia de las autoridades. A ambos lados la bandera de los soldados dedicados a los heridos y a las familias de los Caidos, respectivamente.

el bello Monumento, digno reflejo de nuestra espiritualidad de los gloriosos Caidos.

Entre estas fuerzas, figurando las fuerzas del Ejército y Marina y las de Falange, coincidieron igualmente a la derecha y éstas a la izquierda, cobijando ambas la augusta figura de Franco, que el pueblo admirado iba de repasar a las orillas y al paseo de Isabel II, ya que todo se halla ya inmediatamente hecho, celebrándose con los falangistas concentrados acudidos a más de cinco mil.

Las tribunas se hallaban también ocupadas, viéndose en la presidencia a los Jefe de Cuerpo, las Delegaciones de Servicio de la Falange y los Comités del Ayuntamiento de Mahón. En la de invitados estaban distinguidos señores, los Jefe Insular de Falange, los Ayudantes de los pueblos de la Isla y representantes de distintos oficios. En la última especial, las familias de los Caidos.

Llega Su Excmo.

Poco minutos después de las nueve y media llegó el Excmo. Sr. Gobernador y a las 9:45, Su Excmo. el General Gobernador, quien como es lógico, se dirigió a las fuerzas militares, acompañado de su séquito y del Jefe de línea y luego a las de Falange, acompañado del Jefe Insular, el Jefe de Sección Peninsular y el Delegado de O. J.

A continuación se celebró por las Autoridades y cuando con éstas se ocupó la presidencia. En ella, junto con Su Excmo., tomaron asiento el Sr. Insular de Mahón, el Sr. Jefe Insular de Falange, el Sr. Delegado del Excmo. Sr. Jefe de Falange y el Sr. Jefe de Falange de la Defensa. Después, el Sr. Jefe Insular de Falange, el Sr. Delegado de Falange de la Defensa y el Sr. Jefe Insular de Falange de la Defensa.

El día de hoy, con un alto sentido de veracidad y con la interpretación histórica de la Isla que así simboliza la perpetua gloria de Mahón, se celebró la inauguración de la Santa Cruz. También la inauguración de las Comisiones de Honor y Táctico-educativas que integran el proyecto iniciado por Su Excmo. y planeado por el Comandante de Logros Sr. Carró, para llevarla a la realidad bajo la competente dirección del arquitecto Sr. Clavel.

Los trabajos comenzaron en 16 de mayo. Concluyeron a su construcción, el Ejército con el honor, el concepto utilizado y con el transporte y montes similares como la zona de obra, el Ayuntamiento, con un donativo de cinco mil pesetas y diversos contribuyentes de la localidad. La inversión en material del pueblo es de 25.245'90 pesetas. Sus propietarios han a sueldo gratuitamente la piedra no cobrando los derechos de cantera. Los gastos efectuados son de 29.698'90 pesetas. Y se consigue por última la celebración desinteresada y voluntaria prestada por parte de prisioneros de guerra.

Terminó expresando la satisfacción de la Junta de haber podido realizar cumplidamente la obra que se le encargó.

El Jefe de Falange

A continuación hizo un discurso de la primera al Sr. Comandante Juan Casado, Jefe Insular de Falange, y otros.

«Excmo. Sr. Jefe Insular de Falange, digno jefe de Falange, Comandante...
Corra por España con los de España...
Arriba ya, dice entre las palabras...
Y así debe ser, ciertamente cuando aquí, uno de los héroes de nuestra España, con el grado, día a día, refugio en una de sus alas, lanzando...

Publicació ARRIBA ESPAÑA editada a Maó entre 1939 i 1940. Edició del 31 d'octubre de 1939.

Programa de las fiestas conmemorativas del Glorioso Alzamiento Nacional

El día 18 se celebrará en Maón con gran solemnidad el aniversario del Glorioso Alzamiento Nacional con arreglo al siguiente programa:

A las 10.—Misa de campaña en la Explanada.

A continuación se le pondrá la corbata de la Cruz de San Fernando al Guión de la 1.ª Bandera de la Legión.

La corbata, que es una preciosa obra de bordado artístico, será ofrendada por la Sección Femenina de F. E. T. y de las J. O. N. S.

El Excmo. Sr. General Gobernador Militar condecorará con la Medalla Militar al bizarro Comandante que manda la citada Bandera, don José Rubio.

Terminados estos actos, las tropas desfilarán ante las autoridades en la calle del Doctor Orfila.

Asistirán también a estos actos las Organizaciones de Falange Española Tradicionalista y de las J. O. N. S.

Alrededor de las 11'30 se descubrirá el nombre de José

Antonio Primo de Rivera, estampado sobre el muro de la Iglesia de Santa María.

Por la tarde, a las siete, concentración sindical organizada por la Jefatura Insular de Falange Española Tradicionalista y de las J. O. N. S. en la Explanada.

De ocho a diez, las músicas Militar y Municipal tocarán en el paseo selectas piezas de su repertorio.

Jefatura Insular

Miércoles 19 Julio 1939. Año de

GRAN GALA AZUL en

1.ª Representación de la bellísima

T O S

cantada por la señora Mereadal de Aycadal, del Teatro Azul de esta Jefatura

2.ª Magnífica actuación del

Grupo de Bailes Regionales

constituido por camaradas

PRECIOS. — Paícos plateas y principal butaca con entrada, 4'00; general, 1'50, militares si

Encargos en la JEFATURA DE P

MARRATXÍ

El terme municipal de Marratxí està compost pels següents nuclis urbans; Sa Cabaneta, Marratxinet, Pla de na Tesa, Pont d'Inca i Pòrtol. A pesar de la extensió del seu terme, aquest no contà mai amb un monument dedicat als caiguts lluitant amb l'exèrcit rebel durant la guerra civil. El novembre de 1938 la comissió gestora franquista estudià construir-ne un per a tot el terme municipal al cementeri, però al final no hi hagué acord¹. Tan sols es feren unes inscripcions dedicades al fundador de la Falange Española, José Antonio Primo de Rivera, que es feren a les façanes de les esglésies del Pla de na Tesa i de Sant Marçal, ambdues ja desaparegudes². Pel que fa a altres elements relacionats amb el bàndol rebel de la guerra civil o de la posterior dictadura franquista, comentar que al terme municipal de Marratxí es feren promocions d'habitatges de protecció oficial entre els anys 1947/1957, però després d'una inspecció ocular, destacam que no hi resta simbologia relacionada amb cap organisme del règim franquista.

Simbologia

Pont d'Inca

Carrer **Gabriel Fuster Mayans** (dedicat al periodista "*Gafim*", col·laborador del règim durant i després de la guerra civil. Participà de la repressió de la guerra civil a Mallorca i aprofità els seus contactes amb el règim per a benefici personal).

Sant Marçal

Carrer **Andreu Juan Carrió** (Batle durant la guerra civil i la dictadura 1937-1944. Col·laborà activament amb la repressió feixista al terme municipal, redactant informes i tramitant denúncies contra les persones qualificades com «desafectas al movimiento nacional». El 1939 col·laborà amb el Tribunal de Responsabilidades Polítiques, que era l'encarregat de jutjar, i en el seu cas sancionar, a totes les persones que formaren part o simpatitzaren d'alguna manera amb els partits de l'anomenat «Frente Popular»⁶) Segons cita l'historiador Josep Massot i Muntaner, (...)Les dràstiques mesures repressives posades en marxa per les dretes locals i per les autoritats «nacionals» a partir del 19 de juliol de 1936 aconseguiren de desfer de dalt a baix les organitzacions que s'havien anat consolidant amb tantes dificultats i representaren un calvari per a centenars de persones del terme de Marratxí, vexades, empresonades, sotmeses a consells de guerra, a expedients de depuració, a expedients de responsabilitat civil (a partir de l'agost de 1938) o a expedients de responsabilitats polítiques(un cop acabada la guerra). La relativa moderació de les noves autoritats de Marratxí impedí que aquesta repressió contra les esquerres es convertís, com en altres indrets, en un ban de sang, encara que volgueren o no pogueren evitar que alguns líders del Pont d'Inca i del Pla de na Tesa fossin assassinats amb finalitats exemplars o per satisfer venjances acumulades al llarg dels anys anteriors».

Carrer **Gómez-Ulla** (Metge Militar, simpatitzant del règim franquista i més tard cap de les unitats sanitàries de la División Azul. Morí a Madrid el 1945 i per ordre del Governador Civil, molts ajuntaments franquistes dedicaren carrers a la seva memòria, a pesar de la nul·la relació que tingué amb Mallorca. Tot el mèrit fou haver servit i simpatitzat amb el bàndol rebel durant la guerra i haver col·laborat amb la dictadura. Per acords plenaris de l'ajuntament franquista de Marratxí, dels dies 19 de gener i 20 de juliol de 1946, es decidí retolar el carrer A del Pont d'Inca com «Gómez Ulla»).

Carrer **Pere Canyelles Rigo** (Primer batle després del cop d'estat del 19 de juliol de 1936. Fou anomenat pel governador militar, el tinent coronel Luís García Ruiz, com batle/president de la comissió gestora de l'ajuntament de Marratxí. Fou substituït el mateix 1936 per Joan Vich Santandreu).

MURO

El terme municipal de Muro està format pels nuclis urbans de Muro i el de la platja de Muro. Durant la dictadura contà amb un monument dedicat a la memòria dels soldats caiguts lluitant al costat de l'exèrcit rebel. Segons les dades recollides, el 1984 ja havia sigut desmuntat i reubicat al costat del aleshores portal principal del cementeri de la localitat. Això fa pensar que el monument fou desmantellat del seu emplaçament original a principis de la dècada dels anys 80. El maig de 1987, per acord plenari, li fou col·locada una làpida amb la següent inscripció:

«Del pueblo de Muro a todos los Mureros caídos en la Guerra Civil Española en conmemoración de su cincuentenario». Tot i que al final el text acordat fou el següent: «En record dels Murers morts durant la guerra civil»

Pel que fa a la toponímia, encara conserva:

Carrer **Gómez-Ulla** (Metge Militar, simpatitzant del règim franquista i més tard cap de les unitats sanitàries de la División Azul. Morí a Madrid el 1945 i per ordre del Governador Civil de la província, molts ajuntaments franquistes dedicaren carrers a la seva memòria, a pesar de la nul·la relació que tingué amb Mallorca. Tot el mèrit fou haver servit i simpatitzat amb el bàndol rebel durant la guerra i haver col·laborat amb la dictadura).

PALMA

El terme municipal de Palma, inclou els següents nuclis urbans: s'Aranjassa, ca'n Pastilla, la casa blanca, el Coll de'n Rabassa, la creu Vermella, Establiments, Gènova, sa Indioteria, Palma (capital), es Pil·larí, Sant Agustí, Sant Jordi, el secar de la Real, son Sant Joan, son Sardina, la Vileta i la platja de Palma (s'Arenal). Per ostentar la capitalitat de Mallorca i de les Illes Balears, la ciutat de Palma contà amb una presència molt alta de símbols, monument i elements iconogràfics del bàndol feixista de la guerra civil i de la dictadura franquista. La ciutat tenia tres grans monuments dedicats a personatges o fites de la guerra civil; el primer era la creu dels caiguts, alçada al mirador de la catedral de Mallorca, coneguda popularment com La Seu. El segon era el monument al creuer «Balears» erigit al parc públic de sa Feixina i el tercer el monument dedicat als «jinetes de Alcalá» ubicat a la plaça de la porta de Santa Catalina. La creu dels caiguts fou retirada l'any 2008 per l'ajuntament presidit per Aina Calvo, el dels «jinetes de Alcalá» ho fou el juliol de 2009. El monument del parc de Sa Feixina, fou remodelat i desproveït de totes les inscripcions franquistes el mateix 2009, per la negativa de l'ajuntament de demolir-lo, a pesar dels nuls valors patrimonials de tot el conjunt, ja de per si molt fet malbé pel pas dels anys i diferents actes vandàlics. Altres monuments feixistes, són els monuments funeraris dedicats a militars nacionals i estrangers, que moriren durant la guerra civil o durant la posterior dictadura franquista, ubicats al Cementeri Municipal de Palma. Pel que fa al nomenclàtor, molts carrers que retien homenatge a personatges i fites vinculades al franquisme de la guerra i la dictadura, foren progressivament eliminats a partir de 1979, però no fou fins el 2009, en que es feu una revisió general del corpus toponímic per tal d'eliminar els que encara quedaven. A dia d'avui queden encara tot un seguit de vies urbanes vinculades al franquisme de la guerra civil i la dictadura.

Carrer **Almirall Cervera**. Via retolada després de la Guerra que recorda el vaixell de l'armada franquista.

Carrer **Almirall Churruca**. Via retolada l'1 de maig de 1942 que recorda el vaixell de l'armada franquista.

Carrer **Almirall Gravina**. Via retolada l'1 de maig de 1942 que recorda el vaixell de l'armada franquista.

Carrer **Bisbe Miralles**. Via retolada el 27 de novembre de 1997 que recorda el Bisbe de Mallorca durant la Guerra Civil, que s'adherí a les autoritats rebels i fou condescendent amb la repressió.

Carrer **Canonge Antoni Sancho Nebot**. Carrer retolat a la dècada dels anys 60 que recorda a l'eclesiàstic, escriptor i músic defensor de la insurrecció feixista del juliol de 1936.

Passatge **Castillo de Olite**. Via retolada al voltants de l'any 1950 que recorda del castell el vaixell mercant de l'armada franquista enfonsat a Cartagena el 7 de març de 1939, en la que moriren molts soldats de les Balears).

Carrer **Francesc Suau Saiz**. Via retolada que recorda a Francisco Suau Saiz.

Carrer **Gabriel Cortés Cortés**. Via retolada que recorda a l'escriptor i polític, Gabriel Cortés Cortés

(1864-1942). Els anys quaranta regidor de l'ajuntament de Palma»). Desconeixem més dades de la biografia d'aquesta persona.

Carrer **Gabriel Fuster Mayans** (1913-1977). Via retolada el 10 de setembre de 1992. Gabriel Fuster fou un periodista que exercí la seva tasca principalment al diari «Baleares», l'òrgan d'expressió del «Movimiento» a les Illes Balears. Fou tinent de Batle de cultura de l'Ajuntament de Palma (1952-1958). S'afilià a la Falange Española de Mallorca i durant la guerra lluità amb el bàndol feixista, i segons la seva biografia participà de la repressió de la guerra civil a Mallorca. Té un mig relleu dedicat a la plaça Major.

Carrer **Gabriel Rabassa**. El seu nom fou imposat el 28 de juliol de 2008. Gabriel Rabassa Oliver (1915-1995) fou mestres d'escola i promotor cultural. Després de la guerra de 1936-1939 fou responsable de les Milícies de Falange Española a les Illes Balears i delegat de Cultura del Movimiento Nacional.

Avinguda **Joan March Ordines**. Avinguda retolada a principis de la dècada dels seixanta que recorda banquer i un dels principals valedors i financers del règim, que feu possible el subministrament de material de guerra al bàndol rebel durant la guerra civil.

Carrer **José de Oleza y de España**. Arquitecte i polític (1896-1971). Durant la Guerra Civil fou president de la *Junta Nacional de la Subscripción Pro-Movimiento Nacional* i membre de la Comissió Provincial d'Ensenyament, responsable de la depuració de tot els cos docent de Mallorca. Durant la dictadura franquista fou batle de Palma entre els anys 1941 i 1942 i regidor de la corporació municipal entre els anys 1948 i 1955.

Carrer **Alfambra**. Via retolada l'1 de maig de 1942 en record d'una batalla de la Guerra Civil.

A Sa Vileta:

Toponímia urbana

Carrer **Belchite**. Via retolada a proposta de la comissió gestora franquista de dia 1 de desembre de 1937, en record de la batalla de la Guerra Civil.

Carrer **Brunete**. Via retolada a proposta de la comissió gestora franquista de dia 1 de desembre de 1937, en record de la batalla de la Guerra Civil.

- **c/Toledo**. Via retolada a proposta de la comissió gestora franquista de dia 1 de desembre de 1937, en record de la batalla de la Guerra Civil. És un nom franquista posat per exaltar la gesta del Alcazar de Toledo, durant la guerra de 1936.

A Sant Jordi:

Toponímia urbana

Carrer **Bisbe Planas**. Via dedicada al Bisbe Francesc Planas Muntaner (1904-1985). Entre els anys

1935/1938, fou rector de la Parròquia d'Alaró. De caràcter conservador, mantingué disputes amb l'Ajuntament progressista Alaroner durant la II República. Abans del cop d'Estat va permetre que la Falange amagués armes a dins la rectoria. Col·laborà activament amb la repressió dels considerats desafectes al «Movimiento Nacional». Redactà desenes d'informes desfavorables contra funcionaris i particulars, que en moltes ocasions acabaren amb sancions econòmiques o administratives. Arribà a ser Bisbe d'Eivissa. Està enterrat a La Seu de Mallorca.

Monuments i símbols

-Monument dedicat al creuer «Baleares»: Monument ubicat al parc públic de Sa Feixina de la barriada de Santa Catalina. Dissenyat el 1939 per l'arquitecte Francesc Roca Simó i Antoni Roca Cabanellas i amb escultures de l'escultor d'Alacant Josep Ortells. Fou inaugurat el 1947 amb la presència del dictador Franco. El 2009 l'ajuntament de Palma, presidit per Aina Calvo decidí no esbucar-lo i tan sols s'eliminaren les inscripcions.

Mausoleu dedicat als feixistes italians morts durant la guerra civil: «(..)La presencia militar italiana en la isla deja varios testimonios escultóricos, como el mausoleo construido por iniciativa del gobierno italiano en el cementerio municipal de Palma para conservar "los restos mortales de los camaradas que dieron su vida en la lucha contra el marxismo, pertenecientes unos a la dotación del buque de la R.I. Armada Italiana Quarto y otros Caballeros Legionarios Aviadores". El mausoleo, obra del arquitecto italiano Ugo Geunari, fue trasladado desde Italia en el velero Corriere y fue emplazado, bajo la supervisión del ingeniero Ricardo Zorgi, junto a la escalinata de la puerta Sur, en unos terrenos cedidos desinteresadamente por el Ayuntamiento.. La cripta, de mármol blanco y negro, consta de setenta y seis nichos con inscripciones en mármol rojo. Al nivel del suelo sobre una doble gradinata de mármol se levanta una columna del mismo material con capitel jónico-corintio; en su base un águila imperial en bronce sostenía entre sus garras un haz de litores, y una inscripción fechada en el año XVIII de la era fascista recordaba el sacrificio de los legionarios muertos: "I legionari d'Italia a fianco dei fratelli spagnoli nell eterno riposo come nena lotta Anno XVIII E.F."

Mausoleu dedicat als Caiguts de l'exèrcit de l'aire: «(..)En 1945 el Ayuntamiento de Palma cedía unos terrenos en el cementerio municipal para la construcción del panteón de los caídos de aviación (9), que se concluye en 1960 (10). Proyectado por el arquitecto Guillermo Muntaner (11), constituye la muestra más tardía de este tipo de monumentos. Fue realizado en mármol blanco ,y negro en un estilo sencillo y funcional, que se aparta del monumentalismo dominante en este tipo de obras. Tres gaviotas en bronce y una inscripción, "Gloria a los caídos del aire", son las únicas referencias que relacionan el mausoleo con los "héroes de la aviación".»

Mig relleu dedicat a Gabriel Fuster Mayans "Gafim" (1913 -1977): Placa i mig-relleu realitzat l'any 1979, dedicat al periodista "Gafim", col·laborador del règim durant i després de la guerra civil. Participà de la repressió de la guerra civil a Mallorca i aprofità els seus contactes amb el règim per a benefici personal. L'autora de l'obra és Remigia Caubet (1919-1997).

Mig relleu dedicat al religiós Atanasio de Palafrugell: Placa i mig-relleu dedicat al religiós Atanasio de Palafrugell, ubicada un lateral de l'antic convent dels caputxins, ubicat al c/caputxins de Palma. Atanasio de Palafrugell fou un dels capellans de la presó de Can Mir, (actual sala de cinema Augusta) on entre 1936 i 1941 hi foren detingudes de manera il·legal i en condicions inhumanes, centenars de presos Republicans o

simpatitzants del govern legítim republicà. De tràgic record, per la duresa i inhumanitat amb que tractà les persones allà detingudes. Assistí a tots els afusellaments i execucions de presoners Republicans durant la guerra civil i la primera postguerra.

Escuts, làpides, mencions, plaques:

Escut de pedra amb el símbol del «Sindicato Vertical» franquista a l'actual seu de CCOO: Escut ovalat de pedra, col·locat sobre la balconada de la façana principal de l'edifici ubicat al c/Francesc de Borja Molla núm.3. Antigament fou la seu del Sindicats Verticals del franquisme i actualment és la seu del sindicat Comissions Obreres (CCOO).

Escut de pedra amb l'àguila franquista a l'edifici de Correus: Escut de pedra que representa l'àguila de *San Juan*, modificada per decret del govern de Burgos el 1938 per ser adoptat com emblema nacional durant la guerra i després pel règim feixista. Vora el 2008 l'escut fou tapat amb un caixó metàl·lic amb l'anagrama de *Correos de España*. Ubicat a la part superior dreta de l'edifici de Correus, al carrer Constitució.

POLLENÇA

El terme municipal de Pollença, està format pels següents nuclis urbans; Pollença, port de Pollença, Ca'n Singala, Cala Sant Vicenç, Aeròdrom Militar, Bellresguard, La Font, Les Palmeres i El Vilà. La vila de Pollença contà amb diversos monuments dedicats a enaltir els caiguts del bàndol nacional. El monument més conegut, fou inaugurat el 24 de març de 1937, i estava dedicat a dos soldats del bàndol sublevat morts durant els enfrontaments amb les tropes lleials a la República, que defensaven la base d'hidroavions de la badia de Pollença. El monument, obra de l'escultor Tomás Vila, fou desmantellat el mes de desembre de l'any 2001. Un altra símbol feixista, era la làpida dedicada als aviadors alemanys morts durant la guerra civil, que tenien la seva base d'operacions a la base d'hidroavions de la badia de Pollença. La làpida fou inaugurada el 25 d'octubre de 1938 i retirada l'any 2010, després d'una moció municipal del partit EU-Els Verds, tot i que segons el Ministerio de Defensa, la làpida només fou coberta, però no retirada¹. Pel que fa al monument als caiguts, fou inaugurat el 1939 i desmantellat a principis de la dècada dels anys 80. El darrer element enaltidor del règim fou la inscripció dedicada al fundador de la Falange Española, José Antonio Primo de Rivera, ubicada a la façana principal de l'església de Sant Jordi. La inscripció fou retirada amb l'arribada de la democràcia. Al terme municipal es dugueren a terme promocions d'habitatges de protecció oficial, per part d'una cooperativa anomenada «4 Santos Coronados», però després d'una inspecció ocular de l'esmentat grup d'habitatges, no s'ha pogut localitzar cap element relacionat amb cap organisme del govern franquista.

Carrer Almirante Cervera. Carrer del port de Pollença, retolat segons l'acord pres per la comissió gestora franquista el dia 6 d'abril de 1938.

PUIGPUNYENT

El terme municipal de Puigpunyent està compost pels nuclis urbans de Puigpunyent, Galilea i Son Serralta. Segons una comunicació personal, el monument als caiguts es trobava ubicat a un dels laterals de l'església parroquial, al lloc conegut com "Es Sagrat"1 i fou inaugurada el 15 d'octubre de 1939. Amb el temps fou traslladada de lloc, dins el mateix espai propietat de l'església, molt aprop de la seva ubicació original. Pel que fa al monument als caiguts de Galilea, fou inaugurat el 10 de setembre de 1939 i es trobava ubicat al davant de l'església de la localitat. Posteriorment fou traslladat a la part posterior del cementeri de Galilea, dins un espai amb equipaments esportius. Comentar que els dos monuments eren d'idèntica factura i materials, construïts seguint un patró comú a altres monuments erigits a Mallorca, a imitació d'un calvari en la tradició catòlica.

Pel que fa a promocions d'habitatges protegits, construïts durant el franquisme, des de l'Ajuntament no es té constància de que al terme municipal, se n'arribasin a construir durant els períodes objecte d'aquest estudi.

Església Parroquial de Puigpunyent. Creu dedicada als caiguts del bàndol feixista. Amb el temps fou traslladada de lloc, dins el mateix espai propietat de l'església, molt prop de la seva ubicació original.

Galilea:

Creu dedicada als caiguts del bàndol feixista. Monument erigit per honorar als caiguts de Galilea, morts durant la Guerra Civil, lluitant al costat de les forces armades que s'aixecaren en armes contra el govern Republicà el 18 de juliol de 1936. Posteriorment fou traslladada a la part posterior del cementeri de Galilea, dins un espai amb equipaments esportius.

SA POBLA

La vila conservava tot un seguit d'elements enaltidors del règim franquista, algun dels quals ja han sigut retirats i altres que encara no. La placa en memòria dels caiguts durant la guerra civil, lluitant amb el bàndol rebel, fou retirada els anys 80 i traslladada al cementeri municipal. Segons algunes fonts consultades, durant la dictadura franquista, a la vila de Sa Pobla no es realitzaren mai promocions d'habitatges protegits¹. Altra simbologia, com ara els noms dels carrers, foren retirats, però es mantenen algunes vies dedicades a personatges vinculats al bàndol feixista de la guerra civil i la posterior dictadura franquista.

Carrer **Calvo-Sotelo**. (1893-1936). Via dedicada el polític espanyol d'ideologia conservadora. Ocupà diversos càrrecs amb els governs d'Antoni Maura i el general Primo de Rivera, que l'anomenà ministre d'Hisenda. Diputat a les Corts Republicanes, fou assassinat el 13 de juliol de 1936, en represàlia per l'assassinat do dies abans del teniente Castillo, simpatitzant del PCE. El règim franquista el declarà «proto-màrtir» i l'honorà amb carrers i vies dedicades a quasi tots els pobles de l'Estat.

Carrer **Gómez-Ulla**. Metge Militar, simpatitzant del règim franquista i més tard cap de les unitats sanitàries de la División Azul. Va morir a Madrid el 1945 i molts ajuntaments franquistes dedicaren carrers a la seva memòria.

SANT ANTONI DE PORTMANY

El terme municipal de Sant Antoni de Portmany, Eivissa, està format pels nuclis de població de Buscatell, Sant Antoni de Portmany, Sant Mateu d'Albarca, Sant Rafel de sa Creu i Santa Agnès de Corona. Pel que fa als monuments dedicats als caiguts, comentar que segons l'arxiver de Sant Antoni de Portmany, el Sr. Albert Prats Costa, al terme municipal no s'erigiren mai monuments ni plaques relacionades amb els caiguts del bàndol anomenat «nacional» de la guerra civil. També segons el Sr. Prats, no es realitzaren, durant la dictadura franquista, promocions d'habitatges protegits.

Carrer **General Gotarredona**. Carrer dedicat al general franquista Ramón Gotarredona Prats. El 17 de juliol de 1936 es sublevà contra la legalitat democràtica Republicana i ascendí durant la guerra i la dictadura, arribant a ocupar llocs de responsabilitat durant la dictadura.

SANT JOAN

El poble de Sant Joan contava amb un monument als caiguts ubicat al lateral esquerra del «portal dels Homes» del temple parroquial inaugurat a principis del 1939, durant la celebració de les Festes de «La Victoria». Amb el pas dels anys, sobretot a partir de 1949, es deixaren de fer actes en memòria dels caiguts. Sabem que foren retirades les plaques amb els noms dels caiguts i tan sols es deixà la creu de ferro que formava part del monument:

La Cruz de los Caídos

“Al començament de 1939, fou instal·lat en el costat dret del portal dels homes de l'església parroquial la Cruz de los Caídos. Es tractava d'una senzilla creu de fusta i sense inscripció.

Únicament hem pogut documentar alguns actes a la Creu dels Caiguts i sobretot en la dècada de 1940. Així, el 20 d'abril de 1941, en la visita oficial que féu a la vila el governador civil Fermín Sanz Orrio, la seva dona diposità un ram de flors a la creu dels Caiguts. Quasi dos mesos després, el 5 de juny, el nou governador civil, Luis Rodríguez Miguel, visità el poble acompanyat del cap del Sindicat de Cereals, Lluís Sitjar, i també diposità un ram de flors en la creu.

El 1977, amb motiu dels actes del cinquantenari de l'inici de les obres del nou temple parroquial i quan la creu de fusta es trobava força deteriorada, es va substituir per una creu de ferro amb una peana d'obra. Després de la mort del general Franco, anualment i fins a les acaballes de la dècada de 1980, un veí del poble acostumà cada 20 de novembre a posar una espelma i algun any un ram de flors als peus de la creu.

Avui dia, aquesta creu ha perdut tota simbologia lligada al seu origen. A més, es troba en un espai que fa part del solar de l'Església parroquial i, en certa manera, estèticament equilibra en la façana de la part del portal dels Homes, el monolit dedicat a la memòria de Fra Lluís Jaume."

Pel que fa a altra simbologia, present al municipi de Sant Joan:

"En el santuari de Consolació hi ha un quadre al·legoric amb les fotografies d'onze soldats santjoaners que moren al front de guerra, amb un gran escut franquista al centre i amb els colors de la bandera espanyola. Aquest quadre va ser dipositat al Santuari de Consolació durant les festes patronals d'agost de 1943, però en les obres de reforma del temple en la dècada de 1960 va ser retirat". Informació via l'historiador Arnau Company Mates 2 Informació via l'historiador Arnau Company Mates

L'església Parroquial de Sant Joan compta amb una pintura mural obra del pintor especialitzat en pintura religiosa, Pedro José Barceló Oliver (1884-1969), dedicada a Sant Joan Baptista, on a part de diverses figures religioses, hi apareixen el dictador Franco, un milicià de la Falange i una altra del requeté. Segons el llibre "El temple parroquial de Sant Joan": (...)Este cuadro de grandes dimensiones –nueve metros de largo por cinco en la parte más alta– fue pintado antes de la bendición de la iglesia, durante la guerra civil

española, aproximadamente el año 1938. Fue un regalo del pintor a la parroquia, a la cual estaba ligado por una amistad especial. Sólo quiso cobrar los materiales (3.000 pesetas)".⁹⁰ Aquestes pintures i/o murals amb imatges dedicades al regim franquista i/o feixista s'aconsella la seva retirada, tot i que, pensam que ha de ser una decisió dels responsables de patrimoni del Govern de les Illes Balears i dels responsables del Bisbat de Mallorca.

---

⁹⁰ DIARIO DE MALLORCA, edició del 3 de gener de 2010.

SANTA EUGÈNIA

El monument era una senzilla creu de fusta ubicada a una placeta del poble. El 1989 encara no havia sigut retirat, però presentava un pèssim estat de conservació. El monument en qüestió estava ubicat a una finca privada anomenada Son Mascaró. L'any 1939, la propietària decidí erigir de manera particular una creu dedicada als caiguts i posteriorment cedí l'espai a l'Ajuntament. La creu fou retirada durant la dècada dels anys 90 i actualment l'espai es coneix com Plaça de Sa Creu o de sa Creueta. Altra simbologia amb la que contava el poble, era la làpida dedicada als soldats de la vila morts durant la guerra civil, lluitant al costat del bàndol rebel i que estava ubicada a la façana de l'església parroquial. Aquesta placa fou retirada al mateix temps que la creu i segons Batllia, fou conservada en dependències municipals. Un altra monument erigit també a partir d'una iniciativa privada, fou el monument dedicat al Sagrat Cor de Jesús, obra de l'escultor Bartomeu Amorós, ubicat al puig de Santa Eugènia o de Son Mascaró. Aquest monument, rèplica del Sagrat Cor del cerro de los Ángeles de Madrid, destruït durant la guerra civil. Aquest monument, fou erigit altra cop per la propietària de Son Mascaró, María Ignacia España Dezcallar, que havia promès erigir-lo si cap familiar seu moria a la guerra. Segons algunes fonts el monument data de l'any 1940, tot i que algunes apunten el 1945 com probable data de la seva construcció. Pensam que l'elecció del model del Sagrat Cor de Madrid no fou casual, ja que aquesta imatge fou destruïda per milícies Republicanes, fet que la convertí en un símbol de la persecució religiosa duta a terme pel bàndol Republicà.

En un altra ordre de coses, segons comunicació oficial de la Batllia de Santa Eugènia, a la vila, no es feren durant la dictadura promocions d'habitatges protegits¹. Per altra banda si que conserva algunes distincions honorífiques concedides durant la dictadura franquista, a saber:

Nomenament com fills adoptius a tots els integrants de la División Azul (1963).

Nomenament del capità general de Balears com fill adoptiu (1963): El 18 de juny de 1963 es celebrà al palau de La Almudaina de Palma, seu de la capitania militar de Balears, de l'acte de concessió del títol de "*hijo adoptivo*" de la vila de Santa Eugènia, al militar franquista, ex membre de la División Azul i aleshores capità general de les Balears Ramón Rodríguez Vita.

Santa Eulària del Riu

c/Alcalde Torres Tur (Sant Rafel de sa Creu 1914 — Eivissa 1996). Mestre d'escola i polític. Va estudiar batxillerat universitari a l'institut d'Eivissa. Afiliat de ben jove al partit Comunió Tradicionalista (Partit Integrista), s'incorporà al servei militar el 1935 i fou destinat a Maó. Quan començà la rebel·lió militar contra la República es trobava a Eivissa, de permís previ al llicenciament, i es posà a les ordres del comandant militar, que disposà la seua adscripció a l'Agrupació d'Artilleria. El 14 d'agost, ocupades Eivissa i Formentera per les forces republicanes, va ser empresonat. Després de l'evacuació d'aquestes tropes, fou reincorporat a la destinació d'origen. Es llicencià de l'exercit el 1940 amb el grau de sergent. **El 1942 es presentà als "exàmens patriòtics" d'habilitació per al títol de mestre d'ensenyament primari; abans s'havia afiliat al partit únic (Falange Espanyola Tradicionalista).** Exercí interinament a Mont-ros (Pallars Jussà, Lleida) i el 1944, aprovat el seu ingrés al cos del Magisteri Nacional, va obtenir plaça a la Torre de Cabdella (Lleida), on va romandre fins a 1952. Retornà aquell mateix any a Eivissa, per concurs de trasllat, a l'escola de Santa Gertrudis, on promogué un coto escolar i on va romandre fins a 1969, quan fou destinat a l'agrupació de les escoles unitàries de Jesús i des Puig d'en Valls, ubicada en aquest darrer nucli de població. El període 1971-1973 va dirigir aquell nou centre escolar (escola graduada mixta) i, amb períodes d'excedència temporal, va continuar-hi adscrit fins a la seua jubilació forçosa, el 1979. Quant a l'activitat política, el 1957 començà la seua llarga trajectòria municipal, primer vinculat a l'Ajuntament de Santa Eulària des Riu. Aquell mateix any fou elegit regidor, quan era alcalde el metge Ricard Curtoys Gotarredona. Fou nomenat primer tinent d'alcalde, exercí l'alcaldia accidental diverses vegades i canvià l'ordre de la tinença de batlia (de 1r a 2n). El 27 d'agost de 1967 fou designat alcalde-president, mandat que allargà en diferents legislatures fins a juliol de 1975, quan fou nomenat delegat del Govern d'Eivissa i Formentera. Tenia el perfil polític adequat per afrontar una situació política incerta i de debilitat creixent del franquisme: excombatent, falangista, conseller insular i provincial del Moviment (1965), cap insular i president del Consell Local del Movimiento Nacional (1975) i era posseïdor de la Medalla de la Campaña, dues creus roges al Mèrit Militar i la Creu de Cavaller de l'Orde de Cisneros. Fou un període breu però intens. Entre el setembre i el novembre d'aquell any de 1975 s'havien produït a l'Estat espanyol atemptats, assassinats d'agents de l'ordre, execució de membres d'ETA i el FRAP i un rebuig del règim franquista per part dels països democràtics, tots problemes afegits a la malaltia de Franco, moribund. **El 14 d'octubre d'aquell any, després d'uns funerals en memòria d'uns policies assassinats, organitzà a la balconada de la seu de la Delegació del Govern un acte d'adhesió al règim, acompanyat del governador civil (Carlos de Meer) i altres autoritats insulars, i va fer una encesa defensa del règim franquista, a la qual seguiren altres discursos extemporanis que tengueren ampli ressò nacional i, àdhuc, internacional.** Durant el seu mandat fou denegada a l'Institut d'Estudis Eivissencs l'autorització per celebrar el II Curs Eivissenc de Cultura, maniobrà en contra de la Cooperativa Agrícola es Nostro Camp, col·laborà a la desaparició del Mercat Pagès i intentà la recuperació del polèmic abocador de Can Sopes, entre altres actuacions. Fou cessat el 22 de febrer de 1977 i substituït per Cosme Vidal Juan. Amb excedència especial, no es reincorporà al centre escolar adscrit i abandonà la política activa. Va ser president del Casino des Moll i li havia estat concedida la Medalla de Bronze al Mèrit Turístic (1966)⁹¹.

(..)Una manifestación compuesta por varios miles de ciudadanos se dirigió el 14 de octubre (un mes antes de la muerte de Franco) a la sede de la Delegación del Gobierno, portando pancartas de adhesión al Jefe del Estado, al Príncipe de España, al Gobierno y a las Fuerzas Armadas y de Orden Público, después de la celebración de una misa que tuvo lugar en Santa Cruz en testimonio del dolor de los habitantes de Ibiza por los miembros de las Fuerzas del Orden Público caídos en acto de servicio, víctimas del terrorismo(..)Ocupaban el balcón central de la delegación del Gobierno el gobernador civil, Carlos de Meer y Ribera, el delegado del Gobierno, Antonio Torres Tur, el comandante militar, Gabriel Cortés Oliver, y el alcalde accidental de Ibiza, Juan Cardona Tur(..)El delegado del Gobierno, Antonio Torres Tur recalcó la españolidad de los ibicencos que se manifestaban ante su sede: "Soy ibicenco y me enorgullece y me honra infinitamente ver toda Ibiza y Formentera reunida aquí para rendir este tributo a la Patria, y a España. Nosotros sí gritamos, gritamos viva España y no nos cansamos de gritar y expresamos nuestra más completa repulsa contra éstos

⁹¹ Informació via <http://www.eeif.es/veus/Torres-Tur-Antoni-Secorrat/>

que nos quieren prohibir que sigamos adelantando al paso alegre de la paz (...)»⁹².

c/Rodríguez Valcárcel (Alejandro Rodríguez de Valcárcel y Nebreda, I comte de Rodríguez de Valcárcel, (Burgos 1917-Madrid 1976) va ser un advocat de l'estat i polític Espanyol d'orientació falangista que va ocupar importants càrrecs polítics cap al final de la dictadura franquista. Va ser cap de l'Estat Espanyol entre el 20 i el 22 de novembre de 1975 com a president del Consell de Regència(.)⁹³. El febrer de 1952 fou nomenat Governador Civil de Balears, càrrec que ocupà fins l'octubre de 1953. També fou nomenat cap provincial de FET y de las JONS de les Balears, càrrec que ocupà mentre fou Governador Civil⁹⁴. Després de la seva mort el 1976, el Rei Juan Carlos I l'anomenà Marqués de Rodríguez Valcárcel a títol pòstum, distinció encara vigent i que ostenten els seus hereus. És fill il·lustre de Valldemossa i el 1971 fou condecorat amb la medalla d'or de l'Ajuntament de Palma. El 6 de juny de 2019, l'Ajuntament de Santa Eulària decidí substituir la via dedicada a Alejandro Rodríguez Valcárcel per dedicar-la al creador de la Banda de Cornetas y Tambores de Santa Eulària, Vicente Juan Albanell, «Vicent des Ferrer»⁹⁵.

Algunes referències sobre Alejandro Rodríguez de Valcárcel:

«Alejandro Rodríguez de Valcárcel y De Nebreda nació el 25 de diciembre de 1917, en Burgos. Su carrera política comenzó en el Partido Nacionalista Español, de José María Albiñana Sanz. En 1936 pasó a militar en Falange Española de las JONS. Licenciado en Derecho por la Universidad de Salamanca. Militante de FET y de JONS.

Después de la Cruzada de Liberación Nacional fue nombrado Presidente de la Diputación Provincial de Santander, en 1942. Fue nombrado Gobernador de Civil y Jefe Provincial del Movimiento de Burgos el 28 de noviembre de 1946, sustituyendo a Manuel Yllera García-Lago. Realizó una intensa labor en favor de los pueblos, dotándolos de servicios, vías de comunicación, nuevas escuelas y centros benéficos y culturales.

En noviembre de 1948, bajo la Presidencia de Honorato Martín-Cobos Lagüera, la Comisión Gestora Provincial le concedió la Medalla de Oro de la Provincia de Burgos a petición de los Ayuntamientos a los que la Diputación representaba, y tras conocerse su nombramiento como Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento de las Islas Baleares, en febrero de 1952, recibió varias condecoraciones, entre ellas la Encomienda de la Orden de Alfonso X El Sabio, y diferentes distinciones. El pueblo de Cerezo de Río Tirón, Burgos, le distinguió como Alcalde Honorario.

Personaje fuertemente ligado al Movimiento Nacional, se declaró siempre Falangista: «La Falange fue mi razón de ser; en ella nació a la vida de participación y de acción pública y a ella debo el principal bagaje de mi pensamiento». Fue Secretario Nacional del Instituto Nacional de la Vivienda, Vicepresidente del Instituto Nacional de Previsión INP, Director de Asuntos Sociales del Instituto Nacional de Industria INI, y Vicepresidente del Consejo Nacional del Movimiento, entre 1965 y 1969, con el Ministro José Solís Ruiz. Desde el 21 de noviembre de 1969 hasta el 25 de noviembre de 1975 fue el Tercer Presidente de las Cortes, tras Esteban Bilbao y Antonio Iturmendi»⁹⁶.

---

⁹² Article **JORNADA DE AFIRMACIÓN NACIONAL EN IBIZA**, publicat al DIARIO DE IBIZA a la seva edició del 14 d'octubre de 1975.

⁹³ Font Wikipèdia

⁹⁴ Font boe.es, Gazeta Histórica.

⁹⁵ <https://www.periodicodeibiza.es/pitiusas/local/2019/06/06/1085575/santa-eularia-dedicara-calle-jesus-piloto-angel-nieto.html>

⁹⁶ Font <https://fnff.es/historia/713077546/alejandro-rodriguez-de-valcarcel-y-nebreda-presidente-de-las-cortes-y-del-consejo-de-regencia.html>

“La noticia del fallecimiento del Jefe del Estado fue conocida en nuestra isla a primeras horas de la mañana a través de Radio Nacional de España-Radio Popular de Ibiza y DIARIO DE IBIZA. Desde entonces, las banderas de los organismos oficiales y públicos, así como las de los buques surtos en nuestro puerto, ondean a media asta. **Inmediatamente, comenzaron a cursarse mensajes de condolencia dirigidos al Presidente del Consejo de regencia, don Alejandro Rodríguez de Valcárcel**, por parte de las autoridades y numerosos organismos y particulares, al tiempo que eran enviadas numerosas coronas al jefe de la Casa Civil de su Excelencia.⁹⁷»

APÈNDIXS DOCUMENTALS:

Antoni Torres Tur, Batle franquista de Santa Eulària del Riu entre 1967/1975.

(229)
Don José Guasch Juan, Comandante de Infantería de Marina, Juez instructor de la Comandancia Militar de Marina de Ibiza,
Hago saber: Que habiendo sido acreditado el extravío del Nombramiento de Patrón de Cabotaje de
DIARIO OFICIAL DEL M

⁹⁷ <https://mas.diario>

primera clase para vapor número 3.162, expedido el día 2 de septiembre de 1958 por la Subsecretaría de la Marina Mercante, y Título de Radiotelefonista número 28, de fecha 29 de febrero de 1964, expedido por la Comandancia Militar de Marina de Mallorca, ambos a nombre de Juan Serra Mayáns, quedan sin efecto ni valor alguno dichos documentos; incurriendo en responsabilidad la persona que los posea y no haga entrega de ellos.

Dado en Ibiza a 12 de febrero de 1966.—El Comandante de Infantería de Marina, Juez instructor, *José Guasch Juan*.

Alejandro Rodríguez de Valcárcel (1917-1976)

El aleshores Príncep d'Asturies Juan Carlos de Borbón, l'Almirall Carrero Blanco i

Alejandro Rodríguez Valcárcel.

El aleshores President de les Cortes Franquistes, Alejandro Rodríguez Valcárcel, en la proclamació com Rei d'Espanya del Príncep d'Astúries, Juan Carlos de Borbón. 22 de novembre de 1975

SANTA MARGALIDA

El terme municipal de Santa Margalida, està format pels nuclis de població de Santa Margalida, Ca'n Picafort i Son Serra de Marina. Pel que fa als habitatges de protecció oficial, comentar que segons l'historiador Antoni Mas, durant la dictadura franquista, no es feu cap tipus de promoció d'habitatges de protecció oficial. Durant la dictadura, al portal lateral de l'església de la localitat, conegut com el «Portal dels homes», podíem trobar una inscripció amb el nom del fundador de la Falange Española, José Antonio Primo de Rivera, ja desapareguda.

Nomenament de Juan March Ordinas com fill il·lustre de Santa Margalida

SANTANYÍ

El terme municipal de Santanyí està configurat pels següents nuclis de població; S'Alqueria Blanca, Cala D'or, Cala Figuera, Calonge, La costa, Llombards, Portopetro, Cala Llombards, Cala Santanyí i Cap de's moro.

El conjunt monumental dedicat als caiguts es trobava a un dels laterals de l'església parroquial, concretament a la plaça major, adosat a la capella del Roser. Fou inaugurat el 25 de juliol de 1941, dissenyat per l'arquitecte Guillem Forteza i construït pel picapedrer local Gabriel Huguet. El 1999 es traslladà al cementeri la part del monument que feia referència als caiguts durant la guerra civil, quedant només en el seu emplaçament original, la creu catòlica, erigida en honor dels caiguts del bàndol dit "nacional". A pesar d'això, segons comunicació de l'ajuntament de Santanyí de dia 11 de maig de 2018, no hi quedaven símbols relacionats amb el bàndol rebel o del règim franquista.

Toponímia urbana

Carrer **Gómez-Ulla**. Metge Militar, simpatitzant del règim franquista i més tard capde les unitats sanitàries de la División Azul. Morí a Madrid el 1945 i molts ajuntaments franquistes dedicaren carrers a la seva memòria, a pesar de la nul·la relació que tingué amb Mallorca. Tot el mèrit fou haver servit i simpatitzat amb el bàndol rebel durant la guerra i haver col·laborat amb la dictadura.

Cala Figuera:

Toponímia urbana

Carrer **Crucero Baleares**. Vaixell de guerra que, al moment de produir-se la sublevació militar del 18 de juliol, es trobava en construcció a les drassanes de El Ferrol. Posat en servei de manera apresurada per l'armada franquista, participà en diversos combats navals i operacions militars, algunes d'elles que implicaren atacs contra població civil, com és el cas dels bombardejos contra els civils que fugien de Màlaga cap a Almeria el febrer de 1937, matances conegudes com "*la desbandà*". El vaixell fou enfonsat durant un combat amb l'esquadra republicana el 5 de març de 1938)

SES SALINES

El terme municipal de Ses Salines, inclou els nuclis de població de Ses Salines i de la Colònia de Sant Jordi. Pel que fa a simbologia, la vila de ses Salines contà amb una inscripció dedicada a José Antonio Primo de Rivera, ubicada com la resta d'elements d'aquest tipus, a la façana de l'església parroquial. La inscripció fou retirada a principis de la dècada dels anys 80. Al terme municipal de ses Salines no es feren durant el franquisme, promocions d'habitatges de protecció oficial.

Carrer **Joan March Ordines**. Financer i banquer mallorquí. Fou un dels principals financers del règim franquista, que feu possible el subministrament de material de guerra al bàndol rebel durant la guerra civil.

SON SERVERA

El terme municipal de Son Servera inclou els nuclis urbans de Cala Bona, Cala Millor, Costa del Pins, Port Nou/Port Verd/Port Vell. El nucli urbà de Son Servera contà durant el règim franquista amb diversa simbologia relacionada amb el bàndol dit "nacional" de la guerra civil i de la posterior dictadura franquista. El més importants foren la làpida amb els noms dels Serverins morts lluitant al costat del bàndol rebel, ubicat a un dels laterals de l'església parroquial (just damunt el portal d'accés al campanar) i el monument als caiguts, ubicat a l'actual c/Juana Roca. Aquest monument s'havia de construir en principi a Cala Millor, però finalment, es construï dins el nucli urbà de Son Servera, un monument basat en el projecte original. Del projecte original se'n feu resò la premsa de l'època, concretament el diari ÚLTIMA HORA:

6 DE ABRIL DE 1937 "Falange Española en Son Servera Pocas veces tendremos ocasión de presenciar espectáculos como el de ayer en Son Servera. Fue un día que recordarán sus habitantes y recordaremos todos, siempre. La huella de la guerra ha desaparecido por completo. Son Servera tan castigada, tan terriblemente castigada, cuando el desembarco, ha recobrado por completo su aspecto normal y ayer vistió sus mejores galas para recibir y albergar a las autoridades y falangistas a quienes se desvelaban en atender y agasajar. Baste decir que todo el pueblo se disputaba el honor de sentar a su mesa a los falangistas y hubo casas donde comieron catorce y hasta veinticinco. (...) En coche se trasladan las autoridades e invitados a Cala Millor, en cuya playa se ha de erigir un monumento en memoria de nuestros caídos. (...) El gobernador coloca la primera piedra y el jefe Zayas pone la primera paleta de cemento"1.

A pesar de la voluntat política de retirar-lo, només ha sigut desmuntat en part. Sabem que a final dels anys 80 ja havien sigut retirades les plaques amb els noms dels caiguts i també els símbols relacionats amb el règim feixista. La placa als caiguts estava ubicada damunt el portal del Campanar i fou retirada immediatament després de la mort de Franco. A continuació fem un petit resum històric relacionat amb el monument de Son Servera: 15/03/1939 - El cap provincial de FET i de las JONS es mostra interessat en que l'ajuntament de Son Servera aporti doblers per col·laborar en el monument que s'ha d'edificar a Porto Cristo. L'ajuntament s'oposa ya que tenen en estudi edificar-ne un a Cala Millor. 16/09/1942 - S'acorda pagar jornals i material invertits en la construcció de la plaça per la creu dels caiguts.

Extret de l'edició especial amb motiu del seu 125è aniversari ,del diari ÚLTIMA HORA, dedicada a Son Servera.

30/09/1942 - Es paguen 1130,70 pts per 59 peces de granit pel tancament de la plaça de la creu dels caiguts. 14/07/1943 - S'aprova una factura per la quantitat que resta per abonar per la construcció de la creu dels caiguts.

Creu dedicada als caiguts del bàndol feixista. **UBICACIÓ:** carrer Juana Roca. El projecte original del monument als caiguts que s'havia de construir a la platja de Cala Millor, però finalment es construï a Son Servera, modificant substancialment el projecte inicial. Tot i la voluntat política de retirar-lo, només ha sigut desmuntat en part. Sabem que a final dels anys 80 ja havien sigut retirades les plaques amb els noms dels caiguts i també els símbols relacionats amb el règim feixista.

SÓLLER

El terme municipal de Sóller, està format pels següents nuclis de població: Sóller, Port de Sóller, L'Horta, Biniaraix i Alconàsser. El monument als caiguts de Sóller, fou inaugurat el 1940, projectat per l'arquitecte Gabriel Alomar Esteve, que aprofità l'estructura d'una font del s. XIX. El diari Última Hora, recollí l'esdeveniment en la crònica que publicà el 26 de març de 1940:

Sóller inauguró su Cruz de los Caídos

«Ayer en Sóller fue inaugurada, solemnemente, la nueva Cruz de los Caídos. La nueva Cruz de los Caídos ejecutada según proyecto del arquitecto don Gabriel Alomar y Esteve, es realmente obra de arte. Está construida en piedra de Santanyí. Está flanqueada por dos columnas y tiene a los pies dos albercas. El escudo imperial que la honra está inspirado en el de San Juan de los Reyes. En el arquitrabe de sus columnas lleva la inscripción: «Caídos por Dios y por España. ¡Presentes!» Y el emblema de la Falange en bronce (...).

L'any 2015 li foren retirats els emblemes referents al bàndol rebel de la guerra civil i de la dictadura i el 2017 el monument fou completament desmantellat, deixant tan sols l'estructura del s.XIX. La creu fou trasllada al cementiri de Son Sang i ubicada a una tomba propietat de l'Ajuntament. Al Port de Sóller s'erigí al camí del far de La Muleta, una creu de pedra en memòria del Teniente José Javier Lizasoain Muguero, membre dels grup d'oficials de l'arma de cavalleria, coneguts com els «Jinetes de Alcalá» que un cop alliberats de la presó de Sant Carles, on es trobaven empresonats per haver-se sublevat al seu quarter d'Alcalá de Henares, s'afegiren als revoltats a Palma, participant en l'ocupació de l'Ajuntament de Palma i altres objectius a altres poblacions de l'Illa. El teniente Lizasoain, morí quan intentava ocupar, juntament amb un escamot de soldats, l'estació de radiotelegrafia instal·lada al far de La Muleta, defensada per un grup de carrabiners lleials a la República. El 1937, per iniciativa de la Secció Femenina de Falange Española de las J.O.N.S de Sóller, i amb la col·laboració de la corporació municipal Franquista de la vila, és va inaugurar un monòlit a la carretera d'accés al far de La Muleta, en record i homenatge a l'esmentat tinent de cavalleria. L'obra fou encarregada a l'escultor solleric Joan Alcover Real¹. El diari Última Hora recollí entre les seves planes, la notícia de la inauguració del monument:

Una cruz donde murió el teniente Lizasoain

«El alcalde de Sóller ha tenido la iniciativa de que sea colocada una cruz de piedra, en el lugar donde murió el heroico teniente de caballería don Francisco Javier Lizasoain Muguero, en cumplimiento de un deber y en la defensa de la Nueva España.»

El monument fou retirat el 6 de novembre de 2015, després de nombroses peticions de la família d'un dels Carrabiners, el caporal José Muñoz Enrile i les peticions de l'associació Memòria de Mallorca². Altres monuments relacionats amb els supòsits recollits a aquest informe, fou el projecte de monument que s'havia de dedicar al Sagrat Cor de Jesús (1942) i que s'havia d'erigir a la zona coneguda com Puig de'n Barrera i conegut des de llavors com de Ses Tres Creus. A pesar dels esforços i donatius recollits, el monument no s'arribà a acabar mai i tan sols s'enllestí l'esgraonada d'accés i els relleus de les tres creus, a imitació d'un calvari en la tradició catòlica.

Segons l'historiador Antoni Quetgles, es projectaren promocions d'habitages de protecció oficial durant el franquisme, però no els projectes no s'arribaren a materialitzar.

Parc públic Infante Lois. Zona pública dedicada a l'oficial de la Marina, Manuel Lois García. Natural d'Ordes (Santiago de Compostel.la), va ser un soldat d'Infanteria de Marina al qual se li va concedir la Creu "Laureada de Sant Ferran" per ordre de 30 de maig de 1939, per la seva actuació el 7 de setembre de 1937 a bord del creuer Balears durant la batalla de Cherchel (Alger) durant la Guerra Civil espanyola.

VALLDEMOSSA

El terme municipal de Valldemossa està format pels nuclis de població de Valldemossa, Port de Valldemossa, Son Ferrandell, Son Maixella i El Nogueral. Comentar que al municipi de Valldemossa no es va fer entre els anys 1939 i 1975, cap promoció d'habitatges de protecció oficial.

Distincions i reconeixements públics, concedits entre els anys 1946 i 1957:

1950 – El 27 de juliol es nomenat fill adoptiu, el Ministro de la Gobernación franquista, Blás Pérez González.

1951 – El 6 de juny es nomenat fill adoptiu, el Gobernador Civil franquista, José Manuel Pardo Suárez.

1953 – El 15 de setembre es nomenat fill adoptiu, el Gobernador Civil franquista, Alejandro Rodríguez Valcárcel.

1956 – El 6 de febrer es nomenat fill adoptiu, el Gobernador Civil franquista, Honorato Martín Cobos.

1957 – El 10 de març es nomenat fill adoptiu i predilecte, l'exMinistro de la Gobernación franquista, Blás Pérez González.